

АБДУСАТТОР ҲОТАМОВ

ЯХШИЛИК
ДАРАХТИ
САЙЛАНМА

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2009

Дунё яралибдики, инсон яшашдан мақсад нима, деган саволга жавоб излайди. Ва ҳар ким ўз умри, ҳаётий тажрибалари билан бунга ўзича жавоб топгандек ҳам бўлади.

Она юрт, табиатга меҳр, одамларга яхшилик, эгуликни муносиб кўриш, инсонни тушуниш ва бошқа олижаноб фазилатлар Абдусаттор Ҳотамовнинг турли йилларда ёзилган асарларининг бош мавзусидир. Адиб олдий воқеалар силсиласида ана шундай хислатларни излайди, ҳаётнинг ўнқир-чўнқир сўқмоқларида гоҳида адашиб, чинакам яшашга имкон излаётган инсонлар тақдири ҳақида ҳикоя қилади.

ISBN978-9943-08-448-3

© Абдусаттор Ҳотамов. «Яхшилик дарахти». «Янги аср авлоди»,
2009 йил

ЕР ФАРЗАНДИ

Аслида Сафар ота ўғлиникига, «дом»га келмасди. Боласи қўймаганидан кейин, Тошкентда катта дўхтирларга кўрсатаман деганидан кейин нима қилсин?!

Илгарилари бунақа кўп қаватли уйларни, ичи тўла мебель, китоб, шифтига кўзни қамаштирадиган биллур қандиллар осилган квартираларни телевизорда кўрганди. Тўғриси, қишлоқнинг охири йўқдек беҳаловат кунларида гоҳида чарчаганида, баъзи чолларга ўхшаб ўшандай квартираларда яшашга, чанг юқмаган, дазмолланган кийимлар кийишга орзуманда ҳам бўлганди. Ахир одам дунёга бир марта келади. Бу қишлоқнинг ташвишларидан холироқ ҳам яшаш керак, деб ўйлаганди ўшанда. Мана энди, икки кундан бери ўғлиникида, «дом»да турибди.

Эрталаб келини, неваралари ишга, боғча, мактабга кетишди. Ўғли ойна олдида узоқ вақт галстук тақди. Кейин негадир кўйлагини алмаштирди. Чарм шляпасини қийшайтириб кийиб хайрлашиб чиқиб кетди. «Унга ҳам қийин бўлди, – ўйлади ота. – Ўзининг иши кўп. Бунинг устига мени касалхонага ётқизиш ҳаракатида, икки кундан бери иложини қилолмаяпти».

– Бугун қоғозини олиб келаман, – деди кета туриб, – агар зериксангиз пастдаги қўшнимизникига чиқинг, сизга ўхшаган ота турадилар. Исмлари Каримберди ота.

Ўғли кетгач, Сафар ота йўғон, катта-катта қўлларини қаерга қўйишини билмай қолди. Бирпас диванда ёнбошлаб ётди. Диктор «Камер куйларидан эшиттира-

миз» дегач, аллақандай нотаниш куй хонага ёйилди. Приёмникни ўчириб қўйгач, қишлоқда ўзи билан турадиган невараси ёдига тушди. «Бува, Тошкентга борсангиз, велосипедимга камер олиб келинг», деганди. Бу ердаги магазинларни билмаса, уйдан чиқса қайтиб тополмайди. Ҳаммаси бир хил, ундан кейин нима қилади? Сўрай деса, ҳеч кимни танимаса? Қишлоқда бошқа эди. Ҳамма таниш.

Сафар ота балконга чиқди, ўзини туш кўраётгандай ҳис этди. Ҳув ана, гийқиллаб бурилаётган, тепасида айри шохи бор трамвай қутичадай кўриняпти.

Кампири ҳозир нима қилаётган экан. Албатта, аллақачон сигирни соғиб бўлган. Молларнинг арқонини шохларига ўраган-да, неварасининг олдига солиб берган. Ўзи эса гўзапояларни ўчоққа тиқиб, қозонда сут пишираяпти. Атроф тутун, ўтин ҳиди келади. Эҳтимол, кампир ҳозир ўчоққа олов ёқиб, ҳовлидаги пол-пол қилиб сепилган баррадек кашнич, укропларни муштдеккина бўлиб чўккалаб ўтаётгандир. Балки пешайвондаги чамбарақда илиғлик сопол идишдаги қаймоқларни бир-бирига сузиб, хонтахта устига чой тайёрлаётгандир. Чолгинамнинг насибаси қолди-я, деб якка осиглик косага филт-филт қараб қўйгандир. Бу кўп яшагур кампирга ёмон ўрганиб қолган-да. Бир кам эллик йил бирга яшашди. Ҳазил гапмас.

Сафар ота хаёл сурганча қайтиб келиб, диванга ўтирди. Кейин бирдан ўғлининг боя кетаётганида айтган гапи ёдига тушди. Тўнини кийди. Оёғига калишини илиб, пастга тушди. Минг хижолат билан эшик қўнғироғи тутмасини босди. Ичкаридан «ким?» деган чўзиқ овоз эшитилди.

– Мен, қўшнижон, Сафар отаман, – у бир томоқ қириб қўйди.

– Қайси Сафар ота?

– Қўшнингиз, тепада тураман.

Бир муддат ичкаридан овоз бўлмади, кейин нимадир шиқирлади. Эшик қия очилиб, занжир таранг тортилди. Тирқишдан чол мўралади. Сўнгра занжир туширилиб,

рўпарада пижама кийган зиёлинамо мўйсафид пайдо бўлди.

– Келинг, – деди у саломлашгач. – Қани, ичжарига марҳамат!

Сафар ота ийманибгина йўлакка қадам босди. Уйга киришди.

– Бардамгинамисиз, қўшни? – деди Сафар ота уй эгасига. – Мен жуда зерикдим. Ўғлим сизни айтганди. Бўш бўлсалар, бирпас-яримпас кўнгил ёзайлик деб тушгандим.

– Жуда яхши, жуда яхши. Аввалига овозингизни танимадим. «Глазок»дан қарасам, чеккароқда экаңсиз, шекилли, кўринмадингиз.

Сафар ота «глазок» сўзини эшитмаганди. Шунинг учун эшик томон боқди. Бургутнинг кўзидек шиша кўринди. Эҳтимол, шудир. Тавба, одамлар ҳам минг хил нарсаларни ўйлаб топишади. Фақат ўлимга чора йўқ, холос. Эшик жирингладими, ким келарди, одам келяпти. Бунинг устига занжирга нима бор?

– Сиз бир ўзингиз зерикиб кетмайсизми, а? Ёки кўни-қўшнилар чиқиб туришадими? – Сафар ота чолга тикилди.

– Бе, кўчиб келганимга ярим йил бўлса ҳам, ҳали ҳеч кимни танимайман. Ҳамма ўзидан ортмайди. Эрта кетиб, кеч қайтади. Эрталаб киоскадан газета-журнал олиб чиқаман. Тушликкача маза қилиб ўқийман. Пастга тушиб, паркда бир прогулка қилиб чиқаман. Кейин телевизор қўяман. Бир эмас, уч ўғлим бор. Биламан, ишлари кўп, телефон қилиб сўраб туришади. Шунақа қилиб кун ўтганини сезмай қоламан.

Сафар ота ўйланиб кетди. Етмишдан ошиб қолди. Лекин у ҳам умри қандай ўтганини билмайди. Кечагина овози дўриллаган йигитча эди. Уйланганида тоғни урса талқон қилгудек кучи бор эди. «Қизил кетмон»да шундай қатнашардики, ҳар кетмон урганда гўё ернинг чоки сўкилиб кетарди.

– Ия, бугун шанба-ку. – Каримберди чол телевизорни қўйиб келди. Бир оздан кейин рангли тасвир пайдо бўлди.

Тор шим кийган, сочлари қирқилган қизми ё ёш аёлми – аллақандай ўйинга тушарди. Нарироқда эса сочлари худди бояги раққосага ўхшаш йигитлар мусиқа чалишарди. Телефон жиринглади. Каримберди чол шундоқ ўнг тарафдаги тилла суви юритилган тумбочкада турган оппоқ телефон аппарат трубкасини кўтарди.

– Раҳмонберди, бу сенми? – деди. Кейин трубкани кафти билан беркитиб Сафар отага қараб, аллақандай фахр билан «катта ўғлим» деб қўйди. – Командировкага яхши бориб келдингми? Қайтганингга бир ҳафта бўлди? Ҳа майли, ишинг кўп, яхши юрган бўлсаларинг шунинг ўзи катта гап. Ҳамма нарса етарли. Мана ҳозир ҳам олиб берган телевизорингни қўйиб ўтирибман.

Каримберди чол трубкани қўйиб, Сафар отага деди: – Ўзингиз биласиз, қаригандан кейин зиғирдек тўполон ҳам ёқмайди. Шунинг учун катта ўғлим шу квартирани олиб берган. Зерикиб қолманг деб ўғлини ҳам берган. Минг қайта шукр, туппа-тузук яшавотман. Жуда зериксам, телефон бор. У билан, бу билан гаплашаман.

Яна телевизорга қарашди. Бояги раққоса ўрнида ёшгина бир йигит аллақандай ашула айтарди.

– Жа-а-а яхши ашула айтади-да! Замонавий, – деди Каримберди чол экранга қараб. – Лаурият ҳам бўлган.

– Шундайми?

Сафар ота индамай қолди. У бунақа янги ашулачилар номи, «лаурият» деган сўз маъносини тушунмасди. Кўпроқ катта ашулаларни, қадимги ашулаларни ёқтирарди. Кетмонни чопиб-чопиб келарди-да, кекса чинор тагидаги темир каравотга ёнбошлаб, носини отиб оларди. Айниқса, «Сайдинг қўябер сайёд, сайёра экан мендек» деб бошланадиган ашула бўлса, кўзини чирт юмиб ўй суриб турарди. Ҳозир ҳам ўша дамларни эслади. Кузнинг майин шамоли дарахт япроқларини ҳовли сатҳига бир текисда териб чиқади. Ариқ бўйидаги азим ёнғоқдан қолган соққа пақиллаб ерга тушиб, олтин хазонлар орасидан шитирлаб думалаб-думалаб йўқолади. Осмонда

келинчакнинг зар рўмоли толасидек товланиб оппоқ мезонлар, тиллақош шаклини олган турналар учади. Димоққа гул-гул тупроқ ҳиди урилади. У эса елкасига эски тўнани ташлаб олганича ҳамон ўй суради.

Оғилхонадаги ола сигир чўзиб-чўзиб маърайди.

– Ҳа чакаккинанг ўчсин-а, чакаккинанг. Ҳозир соғаман.

Бу – кампирининг овози. Ота сергакланиб аста уф тортади.

– Келинларингга ўргатсанг бўлмайдим, ҳов хотин! – У яна ҳар кунги гапини қайтаради. – Ахир қачонгача ўзинг соғасан.

– Билишмайди улар. Сутини қочириб юборишади.

Ота калишини кийиб, кампири билан оғилхонага киради. Тепиб юбормаслиги учун сигир тепасида «хўш-хўш»лаб туради. Кейин яна бориб каравотга ёнбошлайди.

– Қўшни, чой ичинг. – Сафар ота Каримберди чолнинг гапидан ўзига келди. Қишлоқдаги уйини соғиниб кетганини ҳис этди. – Бир оздан кейин «Ҳайвонот олами»да бўлади. Маза қилиб кўрамыз.

Каримберди чол яна телевизорга маҳлиё бўлиб қолди.

Сафар ота яна сиқила бошлади. Қўшниси билан гаплашиб кўнгил ёзолмаслигини сезгач, чиқиб кетди.

Шу куни кечқурун ўғли касалхонанинг қоғозини тўғирлаб қайтди. Лекин Сафар ота касалхонага бориш у ёқда турсин, «дом»да туришни ҳам хоҳламай қолди.

– Сизга нима етишмайди, нима? – Ўғлининг жаҳли чиқди. – Иссиқ, совуқ сув бўлса, газ, телефон бўлса, ўзингиз тенги қўшни ҳам бор.

– Йўқ, ундай дема, болам. Ҳаммаси етарли. Фақат мен тупроқдан ташқари туролмас эканман. – Сафар ота буларнинг ҳаммаси одам билан жонли суҳбатнинг ўрнини босолмайди, одамнинг тафтини одам олади, деёлмади. Ёш боладек айбдорона бош эгди.

Саҳарлаб қишлоққа жўнаб кетди.

1981 йил

СОВҒА

Ойниса эрини одатдагидан кўра қувониб кутиб олди.

– Картамни беришди. Яқинда фарзандли бўламиз.

– Ўҳ-ў, ростданми? Энди янги меҳмон муборакка тай-ёргарлик кўрарканмиз-да, – Лутфулланинг чарчоқ босган чеҳраси ёришди. – Қизиқ, ўғил бўлармикан ёки қиз?

– Сизга ўзи ким керак? Айтинг, ўшани бажо келтира-миз!

Улар кулиб юборишди. Лутфулла кийимларини алмаштириб, водопроводнинг муздек сувида юз-қўлларини ювиб келди.

– Ойниса, – деди у тошойна олдида артинарган, – сен менинг ҳазилимга хафа бўлмагин-а тагин. Ахир қанча кутдик бу кунни. Иккита одам гаплашиб турган бўлса ҳам, худди боласи йўқ, деб мени кўрсатаётгандай, кўнглимда гумон туғиларди. Ўзинг тушунасан, йигитчилик, у ер-бу ерда улфатчилик қилиб қоладиган бўлсак, битта-яримта ҳозир нечта боланг бор, деб сўраб қоладигандек юрагим қалтираб турарди.

– Бўпти, бўпти, айвонга чиқинг. Бугун ош дамлаганман. Ланж бўлмасин, – Ойниса эрининг қўлидаги сочиқни олиб, пешайвон устонидаги қоziққа илди.

У эри фарзанд тўғрисида яна фикр юритишини истамасди. Шусиз ҳам чарчаб келган. Эҳтимол, бугун ҳам ишхонада ўзини ноқулай ҳис этиб юргандир. Ахир бошқалар унинг мана етти йилдан кейин яқинда болали бўлишини қаердан билишсин?

Ойнисага ҳам, албатта, осон эмасди. Мактабда ўқитувчилик қиларди. Ёш бўлса ҳам жамоада ҳурмати бор, касбини жон-дилидан севарди. Шунинг учун ҳам тўртинчи синфга раҳбар этиб тайинлаб қўйишди. У эрталаб мактабга келганича бошқа синфлардаги дарсларни ўтиб бўлгач, ўз ўқувчилари ҳузурига шошиларди. Ҳамма болалар яхши ўзлаштирарди-ю, бироқ орқа партада сира жим ўтирмайдиган, ҳали у болага, ҳали бу бола-

га қоғоз отадиган, ҳали бу болани гапга соладиган икки юзи қип-қизил пакана бир бола ёмон ўқирди. Бир кун Ойниса уни олдинги партага ўтқазди. Ҳар бир қилиғига дашном бера бошлади. Охири бўлмагач, синфдан чиқиб кетишини талаб қилди.

– Сизнинг бунга ҳаққингиз йўқ, – деди бола ўрнидан ҳам турмасдан. – Сиз аввал менга ўхшаганини туғиб, катта қилиб қўйинг.

Ойниса бу гапларга чидаб тура олмади. Қўлидаги бўрни ҳам қўймай, ташқарига отилди.

У эрига бу воқеани айтмади. Айтмасди ҳам. Эзилган одамни баттар эзиб нима қилади.

– Ҳаёт жуда қизиг-а, – Лутфулла овқатдан сўнг чой хўплаб гап бошлади. – Фарзанд кўрадиган ким-у, туғилишини ким айтиб бермоқчи бўлади.

Уни хотини қанчалик чалғитмасин, барибир бўлажак фарзанди ҳақида ўйларди.

– Шунақа, танаси бошқа дард билмас, деган гап ёлғон. Менинг дардимни дўхтирлар билиб туришибди.

Лутфулла хотинига разм солди. Кейинги пайтларда эрта кетиб, кеч қайтиб яхши қарамаган экан. Юзлари тўлишиб, чиройли бўлиб кетибди. Қуюқ қошлари яна ҳам қорайгандай, сочлари қалинлашиб, қулоқлари ортидан ўтган гажаклари узунлашгандай. Оч бинафшаранг ингичка лабларининг йўғонлашгани бу нозиккина аёл ҳуснини салгина бузиб турарди, холос. «Ишқилиб, кўз тегмасин, – ўйлади Лутфулла. – Ишқилиб эсон-омон қутулиб олсин».

– Ҳа, – деди Ойниса. – Нима, мени биринчи марта кўра-япсизми?

Лутфулла шунда ҳам ундан кўзини узмади.

– Йўқ, ўзим...

– Майли, тўйиб ола қолинг, тагин соғиниб қолманг.

Эр-хотиннинг қалбига роҳат югуртирган кулги хонани тўлдирди. Бу кулги яқинлашиб келаётган бахтнинг дебоҳасидан дарак бериб тургандек эди. Лутфулланинг чарчо-

ғи ҳам тарқаган, тасвирлашга қийин аллақандай туйғудан ўзини сархуш сезар, бунга ўша хотинига қараган врач сабабчидек эди.

– Дўхтирингга у-бу бердингми?

– Бердим.

– Нима?

– Сиз менга олиб келган француз духиси бор эди-ку. Ўшани. Хурсанд бўлиб кетди. Ҳали унга яна ишим тушади.

– Яна қанақа иш?

– Ўша Омина Расуловна поликлиникада ярим ставка, туғуруқхонада бир ставка ишларкан. Ҳар чиққанымда «Сиз меникисиз. Ҳали ўзим қўчқордек ўғилни қўлингизга тутқазаман», дейди.

– Совғани катта берганингда гап бор экан. Балосан.

Лутфулла хотинининг думалоқ, оппоқ юзига ҳазиллашиб шапатилади. Эри хурсанд бўлганда, доим шундай қиларди.

– Танишингизга айтинг, Лутфулла ака, – Ойниса эрига яқин сурилиб, эркаланди, – бир кийимлик мокрий кремплин топиб берсин.

– Ҳамма тилагинг шуми? Соғ-саломат уйга келгин, мен сени қандай кутиб оларканман?

– Кремплин менгамас, – Ойниса эрига хижолатомуз боқди.

– Кимга?

– Омина Расуловнага! Сизга ўзим доя бўламан, болангизни бағрингизга босган кунингиз қўлингиздан оламан, деган.

Лутфулла автобазада ағдарма машина ҳайдарди. Маоши ёмон эмасди, хотинидан ҳеч нарсани аямас, бир танишидан қимматбаҳо кийимларни ўз нархида олиб келарди. Ўзи тузукроқ кийинмаса ҳам, Ойнисага кўп зеб берар, айниқса, хотини фарзандли бўламан дегандан бери ундан жонини ҳам аямай қўйганди. Лекин кечагина совға олиб, яна шама қилаётган Омина Расуловнанинг қилиғи унинг гашини келтирганди.

– Баъзи одамларга ҳам ҳайронсан, беш панжасини баравар оғзига тиқишади-я, – деди у. – Ахир улар хизматлари эвазига давлатдан ҳақ олишади, давлат шунинг учун ўқитган. Инсоф, бурч деган нарсалар қаёққа кетди? Умуман, бу иллатда фақат совға-салом олганларнинггина эмас, балки уни берганларнинг ҳам айби бор.

– Шундай деймиз-у, аммо совға бермай кўринг-чи, ундайлар сизга иккинчи марта қарамайдилар ҳам. Ноинсофга чиқариб қўйишади, – эрига тик қаролмай деди Ойниса.

– Майли, мен кремплин топиб келаман, – деди Лутфулла. – Сен эсон-омон қутулиб олсанг бўлгани.

У гапини шундай оҳангда айтдики, бу Ойнисага миннатдек туюлди.

– Хафа бўлдиз-а, Лутфулла ака?

Ойнисанинг тимқора кўзларини киприклари дарпарда бўлиб тўсди.

– Йўқ, нега энди, кремплин ўша Омина Расуловнангдан айлансин. Мен аввал сенгами деб ўйлагандим.

– Келинг, қирқига чидаган қирқ бирига ҳам чиданг. Ўша дўхтирга шунча вақт қаратдим. Совға-салом бериб турдим. Яна бир гал гармдорини аччиқ чайнаб қўя қолайлик. Айтишига қараганда, туғуруқхонада унинг қўлига бориб қолишим мумкин.

* * *

Дунё тасодифларга тўла. Гоҳида ўйлаган нарсанг чин бўлиб чиққанига ҳайрон қоласан. Шанба куни кечаси Ойниса эри уни туғуруқхонага олиб бориб қўйгандан кейин биринчи галда кимларга хабар бериши кераклигини, қиз бўлса нима овқат, ўғил бўлса нима овқат ейишни, ҳатто олдига қай пайтда, қайси эшиқдан киришгача тайинлади.

Лутфулла кун бўйи қурилишга шағал ташиб қаттиқ чарчаган экан, саҳарга яқин турткидан чўчиб уйғонди.

– Ҳа, – деди у қўлини ерга тираганча. – Қаеринг оғрияпти?

Ойниса кўзларини юмиб олган, нуқул қорнини ушларди.

– Мени олиб боринг, тезроқ.

– Ҳали вақт бор эди, шекилли.

Жавобига хотинининг оғир «уҳ»ини эшитди.

Лутфулла апил-тапил кийингач, зум ўтмай дарвозадан кўчага «Запорожец» машинасини олиб чиқди.

Шаҳарнинг бўм-бўш кўчалари кенгайиб қолгандек кўринар, баланд иморатлар пештоғидаги электр ёзувлар кўзни қамаштирадиган даражада олов бўлиб ёнарди. Лутфулла машинасини светофорнинг қизил чироғига ҳам қарамай ҳайдаб борар, орқада кетаётган хотинининг дардли инграши негадир ҳозиргина чақалоқнинг овозини бошлаб келадигандек туюларди.

У «Запорожец»ини туғуруқхона зиналари остига тақаб тўхтатди. Атроф жимжит, битта ҳам машина кўринмайди. «Нима бало, туғуруқхона кўчмаганмикан ишқилиб», ўйлади Лутфулла эшикни очиб, хотинининг қўлтиғидан оларкан. Улар нарироқ юриб боришаркан, бино ичида бир аёл кўзга ташланди. У қўлларини жигар ранг халати чўнтагига солиб хотиржам турар, Лутфулланинг назарида, ҳозир улар истиқболига югуриб келаётгандай эди. Йўқ, ундай қилмади. Қабулхонани кўрсатди-да, яна жойига қайтиб, «Т» шаклидаги узун таёғи устига чирмашган латта билан линолиум полни артишга тушди.

– Кийимларингизни ўзингиз алмаштира оласизми? – сўради Ойнисани рўйхатдан ўтказган аёл.

– Ҳа, – Ойниса оғриқ зўридан аранг пичирлади. Кейин бояги аёл ёрдамида ўрнидан тураркан, савол берди: – Навбатчи врач Омина Расуловна эмасми?

– Шундай, нимагайди?

– Йўқ, ўзим.

– Лутфулланинг ичи ёришди. Ҳайтовур танишлари бор экан. Бироздан сўнг хона ўртасида тўсилган девор ортидан бояги регистратор аёл билан йўл-йўл халат кийган Ойниса чиқиб келди. Эрининг кўзига у жуда озғин, рангпар кўриниб кетди. Хотини зўрма-зўраки жилмайди.

– Ҳозирча хайр! Соғиниб қолманг тағин!

Санитарка уни лифтда иккинчи қаватга олиб чиқди. Улар узун коридор бўйлаб оҳиста юриб борарканлар, Ойниса: «Менга Омина Расуловнани чақириб беринг. Синглингиз келди денг», деди аранг.

– Хўп, аввал сизни жойлаштириб қўяй.

Коридорнинг охирига етмасдан чап томондаги хонага киришди. Бу ерда беш аёл ётар, эшик тагидаги каравот бўш эди. Ойниса беҳол бўлиб, ўзини секин каравотга ташлаган эди, пружиналари қисирлаб, ўртаси осилиб қолди. Бироздан кейин оғриқ тўхтади. Қисқа уйқуга кетди. Туш ҳам кўрди. Ҳаммаёқ ёруғмиш-да, қора халат кийган Омина Расуловна поликлиникада унинг соғлиғини текшираётганмиш. Шундай бўлса ҳам исмини айтиб чақирармиш. Кўзини очиб қараса, ҳақиқатан ҳам, Омина Расуловна чақираётган экан.

– Келдингизми? – деди у жилмайиб. – Айтгандим-ку, сиз меникисиз деб. Қани, бир кўриб қўяй-чи!

Омина Расуловна коридорга чиқиб, санитаркани имлаб чақирди.

– Бу аёл ростанам менинг синглим. Икки койкали палаталардан бири бўш. Шунга ётқизинг, хўпми, жоним.

Эртаси тушга яқин уни қаттиқ дард тутди. «Қиз экан, – хаёлидан ўтказди Ойниса, – қиз боланинг дарди шунақа аччиқ бўлади, дейишади. Майли, тезроқ қутулиб олсам эди».

– Мени у ёққа олинг, – деди Омина Расуловнани чақириб махсус столни кўрсатаркан. – Вақтим етди, шекилли.

– Ҳали бор. Бекор кутиб қийналасиз, жоним. Унгача нариги палатадаги сизга ўхшаган синглимни кўриб келаман.

– Йўқ, ола қолинг, жон опа, – унинг кўзлари чирт юмилган, оғриқ зўридан лабларини маҳкам тишлаб ётарди.

Омина Расуловна «Ҳозир, жоним», деди-ю, чиқиб кетди. Ойнисанинг юмуқ кўзлари орасидан ёш сизиб келди.

– Бошқа докторни чақиринг, бошқа, – деди у ёнидаги каравотда тўлганиб. – Бўлмаса, мен чидай олмайман.

Бирпасда ёшгина қиз, акушерками, ҳамширами, етиб келди.

– Мен Омина Расуловна рухсатисиз ҳеч нима қилолмайман. Сизга ўзлари қарамоқчилар, – деди у тез-тез. – Ҳозир чақириб келаман.

Энди Ойниса тамомила ҳолсизланган, юрагининг уриши тўхтаб қолаётгандек эди. Операцияни кўтара олмаслигини, ҳаёти қил устида турганини аллақандай туйғу билан сезиб ётарди. Қани ўша доктор, наҳотки ҳали кўзи ёришига эрта деб ўйлаётган бўлса?! Наҳотки, уни ўздан бошқага ишонмайди?!

Қани? Қани? Қани?!

* * *

Лутфулла «Запорожец»ини физиллатиб тушгача туғруқхонага икки марта бориб келди. Ҳар келганида катта дафтарнинг ўртасидан йиртиб олинган варақча ёзилган фамилияларга дастлаб тез-тез кўз югуртириб чиқар, рўйхатнинг ўртарафидаги хотини фамилияси рўпасидаги узун чизиқни кўрарди.

«Ҳали туғмабди, – ўйлади у. – Вақтли олиб келибманмикан?»

Учинчи марта кечга яқин келганида газетага думалоқ қилиб ўралган мокрий кремплин совғасини қўлига қисганча одамлар орасидан туртиб ўтиб, «передача» қабул қиладиган тўртбурчак эшикчага бошини суқди. Оқ халат кийган, тўла, қоп-қора хотин сумкага ёғи чиқиб кетган пакетларни энгашиб жойларди.

– Холажон, Назарова Ойнисанинг аҳволини билиб беринг. Кеча келган. Ўн иккинчи палата, – деди Лутфулла иложи борича юмшоқ гапиришга ҳаракат қилиб.

Қора хотин сумкадан бошини кўтарди.

– Нечанчи дедингиз? Ўн иккинчими? Хўп!

Лутфулла анчадан бери мойланмаган, тахталари бармоқдек-бармоқдек бўлиб очилиб кетган полга қараганча у ёқдан бу ёққа юраркан, рўларасига ҳозироқ семиз хотин жилмайиб чиқиб келадигандек, қани, суюнчини чўзинг-чи, деяётгандек бўлди.

– Назарова Ойнисани ким сўрагани?

Лутфулла озиқ-овқат оладиган хонанинг эшик қулфларини шиқирлатиб очиб, коридорга чиққан, крахмалланган халат кийган, ранги қув ўчган аёлни кўрди. Унинг кўкрак чўнтаги устига «О.Р.К.» деган ҳарфлар битилганди.

– Мен... мен, – деди Лутфулла унинг олдига катта ҳатлаб бораркан. У қўлидаги совғани узатишга чоғланган ҳам эдики, аёл орқага қаради. Афтидан, нимадир демоқчи, лекин айтолмасди.

– Аҳволи яхшими ўзи? – Лутфулла ҳаммасини билиб олмоқчидек унга қаттиқ тикилди.

Аёл индамай шартта бурилди-да, тез-тез, деярли юғуриб туғуруқхонага кириб кетди.

– Тўхтанг, айтсангиз-чи, ахир, нима бўлди?

Доктор ярим ўғирилди.

– Туғмади...

– Нима? Нега?! Ўзи яхшими? Гапирсангиз-чи?

Аёл индамас, энди юқорига чиқишга ҳам юраги дов бермай, айбдорона бош эгиб турарди.

Лутфулланинг ичи асал деб заҳар ютган кишидек ловуллаб кетди. Бир зум ҳайкалдек қотиб қолди-да, кейин шитоб билан иккинчи қаватга отилди.

* * *

...Хотинининг қирқи ўтгандан сўнг уйи ҳувиллаб қолди. Лутфулланинг кўзи олдида нуқул Ойнисанинг жилмайиб тургани гавдаланар, кулоғига «Ҳозирча хайр, соғиниб қолманг тагин», деган майингина овози эшитилгандек бўларди.

У жимжит хонада ўксиб-ўксиб йиғлади.

1981 йил

ЖУРЪАТ

Ортиқали эшикни «ғийқ» этиб очиб, ичкарига кирди. Хотини диванда ястаниб, телевизор кўраётган экан. Юзини тескари бурди. Ортиқалининг юраги шиф этди: яна жаҳли чиқибди. Ётоқхонага кириб, кийимларини алмаштириб чиқди. Ҳовлининг нариги бошидаги ошхонадан кострюлькадаги овқатни олиб келиб, қошиқ билан кавлаштира бошлади. Рўпарасида хўмрайиб ўтирган хотинига билинтирмай назар ташлаб қўяр, бурнини тортиб, овқатини туширарди.

– Ҳа, – деди хотини миниатюра тугагач, – бугун ҳам автобус бўлмадими?

Ортиқали индамади. Индагани билан нима фойда? Барибир ишонмайди. Ландавурсиз дейди, баттар жаҳли чиқади.

Қанақа эркаклар экан, гаҳ деса хотини қўлига қўнадиган? Уларнинг ортиқча жойи йўқдир. Ортиқали ҳам оёқ-қўли бутун, туппа-тузук бўлиб яралган. Фақат бир хилларга ўхшаб тирикчилик йўлида ўзини ҳали ўтга, ҳали чўққа уравермайди. Борига қаноат қилиб, тинчгина яшайди. Эрталаб хотинини безовта қилмай аста ёнидан туради-да, бир пиёла чой ичса-ичди, ичмаса ишига кетади. Ишга бориб келишнинг иккита хижолатли томони бор. Биринчиси, кўчага чиқиб олиб эшик тамбасини қайтадан қўйиш. Гурзидек оғир тамба қурғурни энди қўйдим деганда, «ғийқ» этиб сирғанади-ю, ерга оғир гуп этиб тушади. Ҳадеб шунақа бўлаверади.

– Қанақа эркаксиз ўзи. Шунини ҳам эплай олмасангиз? – Бу, уйғониб кетган хотинининг овози. – Боринг, жонга ҳам тегиб кетди.

Аслида бу, жонимга тегиб кетдингиз, дегани.

Ортиқали пальтоси ёқасини кўтариб, букчайган миҳдай энгашиб, ботинкасини шифиллатиб уйдан узоқлашади. Бу вақт хотини иссиқ ўринга киради-да, тўнғиллайди:

– Мулла мисрнинг тиними йўқ, қилган ишининг унуми йўқ, ландавур!

Ортиқалининг хижолат бўлишининг иккинчи сабаби – ҳар куни ишдан келаётганда автобус кутиб хотинидан гап эшитишидир. Хотинига яхши: уйнинг ёнида ишлайди. Унда-бунда шаҳарга борадиган бўлса, автобус кутиб ўтирмайди. Такси ёллайди-қўяди. Шунинг учун йўл азобини ҳам билмайди. Эрига таксига тушишига йўл бўлсин. Хотини ҳар куни қўлига пулни тийинлаб санаб беради.

– Ха-а-ап-шу! – аксирди Ортиқали. Бир қўли силкиниб кастрюлкага тегди-ю, стол устидаги шўрвани гиламга тўкиб юборди. Қимирласа бомба портлаб кетадигандек, қўлидаги қошиқ билан жойида қотиб қолди.

– Овқатни ҳам эплаб ичолмасангиз, ичириб қўйиш керак. Туринг ўрнингиздан. Боринг, шимни ювиб чиқинг.

Ортиқали пешайвонда шимини юва бошлади. Совуқдан оёқ туқлари типпа-тик бўлиб кетди. Кейин ётоқхонадаги шкафдан кўча шимини кийиб чиқиб, каравот четига чўкканча хўрлиги келди. Қандай бахтли эркаклар бор. Хотини овқатлантириб, ишга кузатади. Салом бериб кутиб олади. Умуман, ўз бурчини билади. Ортиқалининг фаҳмлашича, ўзининг ўшалардан яхши тарафлари бор. Масалан, ичмайди, чекмайди, ёмон йўлга юрмайди.

Бир куни хотини янги келинлигида унга, сиз ҳам эркакларга ўхшаб қаттиқроқ гапиришни ўргансангиз-чи, деганида ҳазилга йўйганди. Кейин билса, хотини шундайларга озроқ ҳавасманд экан. Ортиқали нима қилсин, бунақа қилиш қонида йўқ. Қайси юз билан қаттиқ гапирари. Хотини ундан икки баравар кўп пул топади, обрўси ҳам баланд, данғиллама участка унинг номида.

Шу пайт Ортиқалининг ёдига оғайниси айтиб берган латифа тушди. Бир кишининг хотини қаттиқ ҳурмат қиларкан. Дўсти сабабини сўрабди. «Э, – дебди биринчи киши, – бу жуда осон бўлган. Уйланганимда гўшангага тўсатдан мушук кириб қолди. Уни шартта бўйнидан бўғиб, чалажон қилиб, ташқарига отиб юбордим. Хотиним қўрқиб, шу-шу мени қаттиқ ҳурмат қиладиган бўлди.

Маслаҳатга амал қилган иккинчи киши уйга келиб, безоргина юрган мушукни ушлаб олибди-да, ўласи қилиб уриб, ҳовлига улоқтирибди. Буни кўриб турган хотини, кучингиз шунга етдими, ҳей номард, деган экан».

Эшик тақиллади. У уйда бўлса, турган гап, хотини очмайди. Ортиқалининг рўпарасида озгин, шляпа кийган, у юзи бу юзига ёпишиб кетган, папка кўтариб олган киши турарди.

– Электросетданман. Счётчикни текшириб кетай.

Ортиқали индамай йўл берди. Унга барибир эмасми?! Нега деганда бахтига хотини бор. Бўш келмайди. Қўшни эркаклар шу одам келганда югуриб хушомад қилишса, унинг парвойи фалак. Хотини электр тармоқ одамига ўрнидан туриб чиройли тишларини кўрсатиб жилмайиб қўйди. Буни кўрган Ортиқалининг юзи ёришиб кетди: «Хотини гўзал, хотини яшашни билади. Шу хотини уйни уй қилиб юрган».

– Хўш, – деди шляпали киши счётчикни кўриб бўлгач.
– Қани, книжқасини олинг-чи.

– Книжқасини ҳали топганимизча йўқ, – жавоб берди хотини. – Келаси келишингизга, албатта, топиб қўямиз.

Шляпали асабийлаша бошлади.

– Ўтган сафар ҳам шунақа девдингиз. Нима, жаҳаннамга тушиб кетганми?

– Мановини олинг-да, бу галча ҳам кечира қолинг, йўқ деманг. – Хотини сирли равишда шундай деб шляпалининг костюм чўнтагига пул солиб қўйди. У эса шу заҳотиёқ уч сўмликни олиб кўргач, эгасига тутқазди.

– Бунақа ҳунарингиз кетмайди, янга. Мен бугун светни ўчириб кетаман.

Ортиқали бу суҳбатга бир чеккада оғзини очиб, лоқайд қараб турарди. Боя хотинининг қўполлигидан қанча хафа бўлган бўлса, ҳозир унинг айёрлигидан шунча мамнун эди. Чунки электр тилини биладиган ён қўшнисини ҳали командировкадан келмаган, у қайтгач, счётчикни орқасига чирпирак қилиб айлантириб берарди.

– Бўлмаса, керосин лампами, шамми олиб келинг, янга.

Хотини чопганича ётоқхонага кириб кетди. Ортиқали жилмайди. Хотин бўлса ҳам қайси нарсанинг қайга қўйганини билмайди, ландавур. Югуриб бориб ошхонадаги керосин лампани олиб келди. Ёқиб, шляпали олдидаги стулга қўйди.

Хотини лампага эмас, пулга кириб кетган экан. Эрига шундай чимирилиб қўйдикки, у беихтиёр юзини тескари буриб, нари кетди.

Шляпали счётчик пробкасини ғийқиллатиб бураб олди. Ортиқали хира еруғликда нариги хона деразасидан хотинининг шляпали кишига аста яқинлашганини, ноз билан «Олинг, ола қолинг, шу галча қўлимни қайтарманг», деб қўл чўзганини, кейин шляпали кишининг хотинига қўл чўзганини кўриб қолди. Ортиқали кўзини юмиб олди. Шундан сўнг шивир-шивир эшитилди. Кўп ўтмай ҳаммаёқ яна ёп-ёруғ бўлиб кетди.

– Хўп, майли, – деди шляпали сумкасини қўлига оларкан, – кейинги келишимга книжкасини топиб қўйинг. Келишдикми?

Ортиқали уйдан отилиб чиқди.

– Тўхта, тўхта деяпман сенга! – унинг юраги ҳаприқар, тез-тез нафас олар, чумчуқдек муштларини маҳкам туккан эди. Шляпали жойида қотиб қолди. Хотин эрига ажабтовур тикилиб турар, турмуш ўртоғини энди кашф этаётгандек, бироз киноя билан кўзларини қисиб боқарди.

Бирдан шляпалининг юзига шапалоқ тушди:

– Эй, онангни эмгурнинг боласи!..

Шляпали калтак зарбидан линолиум устида сирғалиб кетди-да, гандираклаб бориб, деворга суяниб чўккалаб қолди. Ортиқали хотинининг ярмига тенг кичкина ўз гавдасида бунчалик зўр ирода, зўр куч қаёқдан пайдо бўлганини тушунмас, аммо оламча завқ оларди. Хотинининг бояги қизиқиш билан боқиши энди ҳайратга айланган, кўзлари катта-катта очилганича эридан чўчиш аломатлари бор эди.

Электр тармоқ ходими ўрнидан турди. Айвоннинг нариги бурчагига бориб тушган бош кийимини кийди. Тиқинни шигиллатиб буради. Чироқ ўчиб қолди.

– Хизмат бурчимни ўтаётган пайтимда урдингиз. Бу ёғига хафа бўлмайсиз, тоға.

Шляпали папкасини ликиллатганича жўнаб қолди.

Ортиқали икки қўлини шими чўнтагига солди ва кўрагини кериб, хотинига умрида биринчи марта ўшқирди:

– Ҳей, ўша светчингдан ўргилдим!

Эртасига Ортиқалини милицияга чақирди.

– Сиз нега хизматда юрган одамга жисмоний таъсир ўтказдингиз? – сўради пакана, ўрта ёшли лейтенант.

– Нима, жиноят қилса пашша кўриб ўтиришим керакми?

– Қанақа жиноят?

– Ана ўзидан сўранг, виждони бўлса айтиб берар.

– Сен гапни айлантирма, безори. Мени уриб йиқитган ўзи ким? Сенми ёки хотининг?

– Хотинимга тил теккизма, бўлмаса... Ҳозир яна сени ...

– хезланди Ортиқали муштларини тугиб.

– Бўлди қилинглар жанжални, – деди лейтенант столга бир уриб ўрнидан тураркан.

– Костюмининг кўкрак чўнтагини қаранг, – бўғилди Ортиқали жойига бориб ўтираркан. – Ғижимланган иккита уч сўмлик бор. У – пора.

Лейтенант рухсат этинг, деди-да, шляпалининг чўнтагига қўл солди. Айтилган пулни олди.

– Сиз бораверинг, – деди милиционер бироз савол-жавобдан кейин Ортиқалига.

– Ие, бу қанақаси, – титраб кетди Ортиқали. – Аввал мендан кечирим сўрасин, кейин кетаман, бўлмаса... – у шляпаликка акс ҳолда бошқа ишингни ҳам айтаман, дегандек тикилди. Аслида буни сира айтгиси келмас, ўзи ва хотини шаънига ёмон гап қўзғалишини истамас эди.

– Кечирим сўранг, – буйруқ берди милиционер.

– Кечирасиз мени, – шляпали заҳархандалик билан пичирлади.

– Йўқ, бунақаси кетмайди, – Ортиқали айтгани бўлганидан қувват олиб, жаҳл аралаш деди. – Бу ерда ким эшитади уни.

Шляпали киши «хи-хи» деб қўйди.

– Нима, газета орқали кечирим сўрасинми? – лейтенантнинг овозида энди киноя сезилди. – Балки телевизор орқали гапириши керакдир-а?

– Уйга борсин, билдиз. Уйда кечирим сўрасин.

Ортиқали ишдан кеч қайтди. Автобус бўлмади. Хотини телевизор кўриб ўтирган экан, туриб ошхонадан кастрюлкадаги овқатни олиб келди. Эрига ўгринча қараб қўйди.

– Эртага келади, – деди эри қошиқ билан идиш тагидаги овқатни тақиллатар экан.

– Ким? – хотини ундан кўзини олиб қочди.

– Ким бўларди, ўша светчинг-да!

Хотинининг қулоғи қизариб кетгандек бўлди. Ҳақиқатан, у келди. Индамай чироқни ёқди. Кейин:

– Кечирасизлар, ўша кун шунақа бўлиб қолди, – деди. – Қутулдимми?

– Бўпти, – деди Ортиқали. – Книжкани ҳам толиб қўйдик. Қанча бўлса тўлаймиз.

Шляпали бошини қимирлатди.

– Энди бошқа одамга кўрсатасиз...

Ортиқалининг гапи дадил-дадил чиқар, хотини эса эрининг тунов кунги ўрнида жимгина турарди.

1982 йил

ТОМОШАБИНСИЗ ДУНЁ

Одам боласи учун қилаётган иши нотўғрилигини билатуриб, йўқ, тўғри, деб ўзини-ўзи ишонтиришга уринишдан ортиқ азоб бўлмаса керак. Виждон деган ҳакам қийнайверади, охир-оқибат у голиб чиққандагина вужудингда ўртаниш ила оғир ҳорфинлик сезасан.

Зоҳид ҳозир уйғониб шундай оғир ҳолатда эди. Мудир ҳузуридаги кечаги суҳбатни эслади. Юраги сиқилди. «Э, бормасанг, биров дипломингни тортиб оладими?» «Қўрқоқ, шу хулқ-атворинг билан бировларга ақл ўргатиб юрипсанми, уят-э!» «Бунинг нимаси уят, а, нимаси? Ҳар кимнинг ўзи танлаган жойида ишлашга ҳақ-ҳуқуқи борми, бор! Шунга бир дунё ташвишми?» «Ҳуқуқингни билиб олипсан-а. Бурчингни-чи, бурчингни? Уни виждонингдан суғуриб олиб, қайси қоронғи кўчага ҳайдаб солдинг?»

Ўйлайвериб, Зоҳиднинг боши ари уясидек ғувиллади. Ёнига ўгирилди. Хотини юзини кафтига босганича, эрининг ташвишидан хабари йўқ, пиш-пиш ухларди.

Зоҳиднинг кўзи девордаги гиламга илинган суратга тушди. Кенг пешонали, сочи юқорига таралган йигирма ёшлардаги офицер унга тикилиб турарди. Бу – отаси.

Дарвоқе, у бирон колхоздан хашак ёздириб беришни сўраганди-я! Қаригандаям тинмайди. Чол-кампир нималигига етказишолмайди? Пенсия олишади. Бунинг устига отаси бир тупканинг тагидаги медпунктда фельдшер. Онаси ёнларидаги фабрикада фаррош. Тагин мол боқишади.

Шу хашак олиб бериш ҳам ортиқча ташвиш. Хўп, бирон колхозга бориб раисга ҳам учрашарсан. Раис ёздириб берди ҳам дейлик. Пулини тўлайсан. Кейин уни ҳар кўриб қолганингда илжайиб қуллуқ қилишинг керак. Тамом! Мана шунисига чидаб бўлмайди.

Зоҳид оқара бошлаган сочини қаший-қаший ўрнидан турди. Оёғига чарм шиппакни илиб, йўлакдан айвонга чиқди. Эти жунжикиб, билак туклари тикка бўлиб кетди. Акса урди. Қўлларини қучоқлаб ён томонга солинган ошхона бўғотига қаради. Қатор осилган сумалаклар қиличдек ялтирар, ҳали-бери эрийдиган кўринмасди. «Олиб ташлаш керак, бўлмаса Холийними, Бахтийними бошига тушиб кетса-я, нақ...» Зоҳиднинг юраги орқага тортиб кетди.

Зоҳид муаллимларнинг муаллими. Икки йилдан бери РайОНО метод кабинети мудир. Вазифасидан ўзи хижолат бўладиган томонлари ҳам бор. Отасидек, онасидек одамлар кабинетига кириб, маслаҳат сўрайди: «Адабиёт дарсини ундай ўтказмоқчийдик, бундай ўтказмоқчийдик. Очиқ машғулот қилаётгандик. Шунга нима дейсиз? Бора оласизми?» ва бошқа илтимосу таклифлар. Гоҳида вақт топганидан, гоҳи ўтиравериб зерикканидан боради. Бир хил одамлар қизиқ: агар бир чўпни олдиларига қўйиб, шу сенинг бошлиғинг бўлади дейишса, ўшанинг айтганини қилаверишади. Тўғрими-нотўғрими, суриштиришмайди. Ана шу нарса унинг гашини келтиради!

Икки кун аввал мудир Зоҳидни кабинетига чақириб қолди. Бир гапни дарров айтақолмайдиган бу одам рости унга ёқмасди. То нима демоқчилигини билгунингча юрагинг ёрилаёзади.

– Бештепа мактабидаги адабиёт муаллими пенсияга чиқибдимми? – сўради у рўпарасидаги стулдан жой кўрсатиб.

– Хабарингиз бор, шекилли, Мўмин Жўраевич, – Зоҳид унга ҳайрон қаради.

– Бор, бор. Шунга...

– Одам ахтараяпмиз. Аммо бир ставкадан ортиқ ишлаётгани йўқ.

– Энди, ўзингиз бир ўйлаб кўрасизмикан...

– Ўйлаб ҳам, мактаблардан суриштириб ҳам кўрдим. Адабиётчиларнинг кўпи аёллар. Уларни юбориб бўладими чўлга. Райондан икки юз чақирим нарига.

Мудир индамай Зоҳидга қараб қўйди. Кейин қаламдонга солинган қизил, қора қаламлар учига тикилиб:

– Ўзингиз бора қолсангиз-чи, – деди.

У бу таклифни кутмагани учун на ҳа деди ва на йўқ. Кўзларини рўпарасидаги қаламларга қадаганича ўтираверди.

Кимсасиз чўл. Қуюн. Шамол оч бўридек увиллайди. Олисдан буралиб-буралиб қора тутун чиқаяпти. Бу –

мактаб. Дийдираб ичкарига киради. Димоғига кўмининг аччиқ ҳиди урилади. «Салом, болалар! Мен сизларнинг янги ўқитувчингиз бўламан. Исми-фамилиям Зоҳид Иброҳимович Лутфуллаев». «Салом!» – болалар гур этиб ўрниларидан туришади. Бошларида телпагу рўмол. Кўзларида ҳайрат. «Посон экан. Бўйнидаги чипор галстугини қаранг. Чиройли. Ие, атир ҳиди келяпти, шекилли». «Ўтиринглар». Қулоқчинини туширган бола эшикни очиб, ичкарига югуриб киради-да, бирдан янги ўқитувчини кўриб, оёғидаги этигининг учига қараб, қулфи очилган папкасини қўлтиқлаганча тураверади. «Бугундан бошлаб ҳеч ким дарсга кечикиб келмаслиги керак. Аъло ўқиш интизомдан бошланади, хўпми?» «Бу қанақа ўқитувчи ўзи, ўтовимиз олисдалигини билмайди, шекилли». Ўрта партадаги қийиқ кўзли қизча ён қатордаги пучуқ дугонасига катак дафтар варағини узатди. Зоҳиднинг кўзи тушиб қолди: «ЗИЛ» деб ёзибди. Қитмир-э, дарров лақаб қўйибди. Бу – ўзининг, отасининг исми ва фамилияси бош ҳарфлари. Кўнглида кулги ва жаҳл аралаш бир ҳис пайдо бўлди: «Юракни емиради, шекилли, булар».

Дарсдан кейин ётоқхона. Зах ҳиди келади. Чўян печка ёнида пачоқ челақ. Қор босган ҳовлининг нариги бошидаги ҳужрадан шу челақда кўмир, унинг устига ўтин солиб келиш керак. Чўккалаб, тутундан ўпкаси тўлиб печка тирқишига пуфлайди. Бунча азоб!

Зоҳиднинг кўз ўнгидан ўтган йили чўлдаги мактабдан хабар олгани борганидаги шу нохуш манзаралар ўтди. Фақат касалманд, тепакал муаллим ўрнига ўзини қўйиб кўрди.

... У майкачан ваннахонага кирди, иссиқ сувни жилдиратиб, юзида совун кўпиртирди. Рўпарасидаги тошойнага қараганди, икки жуфт кўз унга савол билан жиддий боқарди: «Борасанми ё...»

Автобусдан тушиб, гузардаги сабзавот дўкони олдида қоп қўлтиқлаган турнақатор одамларни кўрди. Навбатда

турганлардан биридан: «Нима беряпти?» деб сўради. Икки қўлини пальтоси ён чўнтақларига тиқиб олган ўрта ёш киши сўйлоқдек кумуш тишларини кўрсатиб илжайди: «Сизбоп нарсамас, акахон. Кепак, кепак». Уни кап-катта одам «акахон» дегани гашига тегиб, нари юрганди, бирдан отасининг овозини эшитди. Иброҳим ота қўлтиғига қоп қистириб олдинроқда турарди. Югуриб бориб сўрашди. «Юринг уйга, совуқда зарурми. Узим колхоздан хашак ҳам, кепак ҳам ёздириб келаман», демоқчи бўлди-ю, аввалги ваъдаси ёдига тушиб: «Келинг, мен тура қолай», деди. Отаси унамагач, дўконнинг зинасига чиқди. Бу ердан кепак савдосини бемалол кузатса бўларди.

Новча, жингалаксоч сотувчи йигит ёрдамчисининг қоплаган кепагини илдам тарозига қўяр, тошни у ёқдан бу ёққа суриб, пулини айтарди. Одамлар унча-мунча килосига тортишмай, хурсанд ҳисоблашишарди.

Чорак соатлардан кейин отасининг навбати келди.

– Тўрт қоп, – деди телпагини қошлари устига туширган ёрдамчига отаси, – тўлдириб-тўлдириб солинг-чи.

Сотувчи ёнидагилар билан ҳисоб-китоб қилгунча, ёрдамчи бу қопларни ҳам тўлдириб бўлди.

– Қирқ сўм, – деди жингалаксоч.

Зоҳиднинг отаси: «Йўғ-э, битта қопга эллик килодан ортиқ кетмайди-ку», деди қулоғининг орқасини қашлаб.

Сотувчи хумдек бошини сарак-сарак қилди:

– Амаки-е, одамга ишонмайсиз-а. Олинг, ўзингиз тортиб кўринг, бўлмаса. – У қўлларини пуфайкаси чўнтақларига тиқиб шарт тескари ўгирилиб олди.

Орқадан овозлар келди:

– Қўйинг, бир кило-ярим килога тортишиб нима қиласизлар?

– Магазинчигаям чой пули қолсин-да ахир.

– Э, унақа пайтлар ўтиб кетган.

Зоҳиднинг отаси оқсоқланиб тарозининг нариги томонига ўтди. Шошилмай пальтоси тугмаларини ечди.

Костюми кўкрак чўнтагидан кўзойнагини олди. Тақди. Энгашиб тош сурди. Тарози шайтони мувозанат ҳолига келганда қаддини ростлаб, осмонга қаради. Пичирлади. Кейин териси қуруқшаган афтини бужмайтириб сотувчига:

– Ўттиз саккиз сўм бўлди-ю, оғайни, – деди.

– Икки сўми грузчикка, – сотувчи тажанг қўл силтди.

– Бекор гап, грузчик сендан эмас, давлатдан ойлик олади.

– Э, қизиқ одам экансиз-ку, етмиш сўмга мушук офтобга чиқармиди.

– Ие, – бошмалдоқсиз ўнг қўлини пахса қилди Зоҳиднинг отаси, – ҳар кимдан эллик тийиндан олсанг, биласанми, оғайни, юз қопдан қанча қолади? Эллик сўм-а! Бунақада мушук офтобга чиқиш у ёқда турсин, итингнинг туваги олтиндан бўлиб кетади-ю! Қани, кимда бир парча қоғоз бор? – Иброҳим ота одамларга мурожаат қилди. – Акт тузамиз.

Зоҳид шу пайтда отасини оломон ичида нутқ сўзлаётган кишига ўхшатди.

Атрофдан «Рост, бунақа муттаҳамларни милисага топшириб юбориш керак», «Ҳой, қамалиб кетса болачақасига жабр бўлади», «Ўв, болачақани шунақа боқадими-а, э, тешиб чиқсин!» деган овозлар келди. Боя кепак сотиб олган кимдир қайтим сўради. Сотувчи аланг-жаланг бўлиб қолди. Ҳалиги кишининг афтига қарамай икки сўмни узатди-ю, дўкон ичкарисига илдам юрди. Ёрдамчиси:

– Қўйинглар, яхшилар, ишда янглишмаган борми ўзи, – деди қўлини кўксига қўйганча илжайиб. – Қани, кимнинг навбати?

Энди олағовур бошланган, кепак кепакда қолиб, инсоф, диёнатдан гап чиқиб кетганди...

– Амакингнинг тоби йўқ, – деди отаси Зоҳид билан бир-икки пиёла чой ичгач, – яхши келибсан. Кўргани бирга бора қоламиз.

Зоҳиднинг амакиси саксонни қоралаб қолган. Давлатга кўп хизмат қилган. Бир пайтлар МТС бошлиғи, уруш йиллари аллақайси темир-терсак заводида директор бўлган. Зоҳиднинг эшитишича, ўша пайтларда қора мойга беланиб уйга қайтаркан. Опоқи–Робия сўраса, директор рабочий деганиям, деркан. Югур-югурлардан ортганда станок олдида темирчилик қиларкан.

У пайтлар қиш қаттиқ бўларканми ё болаликнинг но-зиклигими, ҳарқолда икки қулоғини қора совуқ уриб кетгани ёдида. Ёз чилласида супраси янги картошка пўстидек кўчиб юрарди. Энг ёмони шу бўлганки, бир кун қаттиқ шамоллаб қолиб, оловда қовурилган. Отаси урушда, онаси нима қилишини билмайди. Йиғлайвериш кишиб кетибди. «Намунча кўзинг тўла ёш экан, – деди бувиси онасига. – Умрини берган бўлса – яшаб кетар, бўлмаса – пешонангдан кўрарсан».

Уйдан хабар олгани келган амаки буни кўриб бошини қоқсуяк елкалари орасига олганча қаёққадир ғойиб бўпти. Озгин, новча докторни айтиб келибди. «Боланинг тирик қолишига битта пенициллин дори керак», дебди доктор. Амаки елиб-югуриб уни толибди.

Мана шу одам уч ойдан бери темир каравотга михланган. Кейинги пайтларда темир-терсак йиғадиган ташкилот вакили бўлиб ишларди. Қишнинг сирпанчиқ кунда йиқилиб, болдирини синдирган.

Амаки дераза тагига қўйилган каравотда шифтга қараганча ётган экан. Уларни кўриб, оёқ тарафидаги деворга қоқилган бир қулоч камарни тортиб, туриб ўтирди. Қоқсуяк қўлини узатиб жилмайди:

– Ие, келийла, келийла.

Робия опоқи келинларининг ўзидан ортмай қолганини, бугун уй-уйларига кетганидан нолиб, кўрпача тўшади.

– Тунов куни уйимиз йиғи-сиғи бўлиб кетди, – деди у дастурхоннинг четидаги шокилдасини ўйнаб. – Кетиб қоладиларми деб тозаям қўрқдик.

– Қизиқсан-а, Роби, – амакининг заҳил чеҳрасида кулги ўйнади, – оғзим энди ошга етди деганда кетадиган аҳмоқ йўқ.

Улар ёқ-бу еқдан гаплашиб ўтиришди.

– Иброҳим, шу озроқ мўмиё топилармикан-а, – деди бир оздан кейин амаки, – аптийда йўқ экан, шекилли, ўғиллар топишолмади. Ҳарҳолда сен дўхтирсан.

– Мен бир суриштирай-чи, ака.

– Ишхоналаридан кўп келишади, – деди Робия опоқи. – Ҳар келганда ҳайрон бўлишади. Акангиз кунига ўн марта ётиб-туравериб анча куч йиғиб қолдилар. Ўйлаб топганларини қаранг.

– Э, сен шунақа дейсан, Роби. Ҳали ишлагим бор. Бекордан нима фойда?

– Энди, ака, ишламанг, нима, оч қолаяпсизми?

– Ўзинг-чи, ўзинг, оч қолаяпсанми, ишляапсан-ку, диканглаб.

Иброҳим ота индамади. Костюми чўнтагидан дастрў-мол олиб, терламаган бўлсаям, ажин босган юзларини артди. Зоҳидни икки қариянинг суҳбати эзиб ташлаганди.

– Сени соғлиғинг қалай? – сўради амаки уни ҳозир пайқагандек. – Ишлар билан чарчамаёпсанми?

– Юрипман. Шу, сизни олдида жа хижолатдаман-да. Келаман, келаман деб қўлим тегмади. – Унинг юзлари қизарди.

– Э, биз қарияларни қўявер, шунақа думалаб-думалаб юраверамиз. Сенлар сира қоқилманглар. Ёшсизлар, йиқилсанглар, ким олиб кетади бу дунё ишини.

Амаки бирдан дераза пештахтасида пичирлаётган радио овозини баландлатди: «... навбатдаги режасини амалга оширди...»

Амакининг кўзлари қисилди. Оқарган қошлари ўртасига тугунча тушди. Қўлларини камар бўйлаб сирпан-

тириб каравотга ҳолсиз чўзилди. Оғир уф тортди. Иброҳим ота бошини эгиб, пешонасидаги чандиқни силаганича ўтирарди. Кўзлари юмуқ, чакка томирлари чувалчангдек бўртиб чиққан.

Уй устидан гувиллаб самолёт учиб ўтди. Амаки эшитмай қолмаслик учун ёнбошлаб радиони баландлатди. Хабарни тинглаб бўлгач, бошини сарак-сарак қилди. Эгилиб, камар учини тутди, икки марта ётиб турди. Кейин:

– Дунё жа нотинч бўлиб қолди-я, Иброҳим, – деди. Бироқ унинг кўзлари Зоҳидга тикилганди. – Томошабинликни кўтаролмайдиган аҳволда у. Ўйлаб қоламан: наҳотки бу зангарлар шунча одамлар овозига қулоқ солмаса-я? Қулоқ солишади! Фақат шимарилган энгни туширмаслик керак. Туширдингни, кеч бўлиб қолади. Шунақа дунё бу!

* * *

Мудир Зоҳиднинг аризасини ўқиб, рўпарасидаги қаламдонга солинган қизил қалам учига жим қараб қолди. Девордаги осма соат капгири у ёқдан бу ёққа тинимсиз ўтиб турар, хонада қулоқларни шанғиллатувчи сукунат ҳукрон эди. Ҳозир унинг тақдири ҳал бўлиши керак, ҳозир... Гапира қолса-чи, тезроқ. Мудирнинг лаблари қимирладими, йўқми, Зоҳид билмади. Оғзига анграйиб қараб турган бўлса ҳам фақат шу гапларни эшитди:

– Бештепадаги мактабга бугун эрталаб одам кетди. Адабиётчи. Сиздан ёшроқ. Иш қидириб келган экан.

* * *

Кеча ўзи нима бўлди? Ҳа, отасини кўргани борди. Кепакка навбатда турган экан. Ҳамма миқ этмаса ҳам, отаси тумонат одамнинг орасида тўполон кўтарди. Акт тузди. Кейин амакисиники. Ака-ука дунё ишлари тўғрисида гаплашишди. Ўзи уялиб ўтирди. Нимадан? Мудирнинг кабинети га қачон кирди? Кирдими ўзи, ё буларни тушида кўрдими?

Бирдан соат жиринглади. Зоҳид ўрнидан дик этиб туриб кетди. Хотини уйғониб, шифтга қараб олди. Қўлла-

рини кериб чўзиб керишди: «Бирам яхши ухлабманки... Намунча эрта уйғонмасангиз». Унинг сузук кўзлари ишва қилиб турарди. Зоҳиднинг энсаси қотди. Занг урган соат ёдига тушиб чор атрофга қаради. Осма соат йўқ эди. «Хайрият, – деди у. – Мудирни тушимда кўрибман. Бугуноқ Бештепага кетаман».

Майкачан ойнадан ҳовлига қаради. Ошхона бўғотидаги қиличдек ялтироқ сумалаклар ҳамон осилиб турарди. Кўнгли ғашланди. «Мендан бошқа ким олиб ташлайди уларни, – ўйлади ўзидан-ўзи жаҳли чиқиб. – Э, уят-э!» Шундай деди-ю, бирдан қушдек енгил тортди.

1982 йил

КЎЗГУ

Хонага икки юзи қип-қизил, оқара бошлаган сийрак сочлари ёнига текис таралган маданият бўлимининг мудири кириб келди.

– Чақиртирган экансиз, – деди у эшикни секин ёпиб пойгакда турганича. Афтидан, у югуриб келган, шекилли, пешонасидан реза-реза тер чиқарди.

Райижроком раисининг ўринбосари Собит Турғунович билинар-билинемас жилмайди. Ўрнидан туриб, узун қўлларини узатди, юқорига таралган қалин қора сочлари пешонаси узра ёйилиб тушди.

– Ўтиринг, – деди у бармоқлари билан сочларини тароқдек тараркан.

Мудир юмшоқ стулни бироз орқага сурди-да, унга омонатгина чўкиб ўйлади: «Соат бешга чақирганди. Ўн беш минут кечикдим. Интизом тўғрисида лекция эшитадиган бўлдим».

Ўртага яшил палос ташланган хонанинг деразасига ўрнатилган ҳаво совутгич тинимсиз ишлар, ташқаридан келган кишининг жони роҳатланиб, бу тинкани қуритадиган иссиқ ёдидан кўтарилиб, қайтадан куч-қувватга

тўлгандек бўларди. Мудир ҳам ўзини жазирама ўлкада самолётга ўтирган-у, ҳозиргина қарама-қарши иқлим-ли жойга келиб тушгандек ҳис этди.

Орага сукунат чўккан, ҳар гал иш тиғизлигидан қабулига кирганларга кўпинча ўтиришга жой кўрсатмай шарт-шарт муомала қилиб юрадиган раис ўринбосарининг ўйланиб туриши мудирга унинг илтимосли иши борлигини эслатди.

Собит Турғунович қарийб ўн беш йилдан бери шу лавозимда ишлаб келмоқда. Агар аҳд қилса, уйи билан ишхонаси ўртасидаги йўл бўйлаб йилнинг қайси пайтида нима қурилганию кимлар қай пайтда қаёққа ўтишини айтиб бера олади. Чунки уйи билан ишхонаси ўртасида қатнайвериб, ҳаммасини ёддан биладиган бўлиб кетган. Хизмати давомида бир эмас, уч райижроком раисини кўрди. Ҳаммасининг табиати, иш юритиши ҳар хил эди. Бири «Собит Турғунович» деб чақирса, бошқаси ёши кичикроқ бўлса ҳам, ҳурмати учун соддагина қилиб «Собит ака» дерди. Вақт-соати билан унисиям, бунисиям кўтарилиб кетди. Лекин ҳеч бири «Собит Турғунович раисликка муносиб» деб номзодини тавсия этмади. Бундан унинг кўнгли анчагина ўксиган бўлса ҳам, ўзига-ўзи таскин берадиган томонлари йўқ эмасди. Ахир у ижрокомда энг кўп ишлаётган, районнинг миридан-сиригача биладиган одам. Шунга яраша обрўси ҳам бор. Янги сайланган ҳар бир раис ундан маслаҳат сўрайди. «Шуни шундай қилсак қандай бўларкин?» дейди. У эса донишмандлардек тўғри жавоб қайтаради, тажрибакорлигидан ич-ичидан хурсанд бўлади. Эҳтимол, обрў деганлари шу бўлса керак. Мана ҳозир ҳам битта қўнғироғига керакли одами рўпарасида сўзига маҳтал бўлиб ўтирибди.

– Ёзиб олсангиз, – деди Собит Турғунович қаламдондан бир парча қоғоз узатиб, – келаси ойнинг ўн бешига, хўш, бу ҳозир... – у энгашганича столи ойнаси остидаги журнал ўртасидан олинган суратли календарга тикил-

ди, – шанба бўлади. Жияним ўғил тўйи қилаяпти. Шунга борасизлар. Бизда ҳам қолиб кетмас, хўпми?

Бояёқ ана шундай топшириқни сезган мудир бу гапдан хурсанд бўлмади. Столга мук тушиб ўтирганича пинагини бузмади. «Яқинда ўзи қиз узатганди, аввалроқ аллақайси таниши ўғил уйлантирганди. Олти чоғли одамим билан бир тийин олмай ярим кечагача хизмат қилиб бергандим, энди жияни тўй қилаяпти экан. Мен-ку, майли, лекин бошқалар кўнишармикан? Ахир уларга ҳам малол келиши мумкин. Бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юрадиган ёшдан ўтдим. Э, шундан кўра бир сўкиш эшитганим ўн чандон маъқул эди-да».

– Нима, малол келаяптими? – раис ўринбосари унинг фикрини уққандай сўради. Сўнг ўтирган стулини болдирлари билан туртиб ўрнидан турди.

– Нега малол келаркан, борамиз, Собит Турғунович.
– Унда нега миқ этмайсиз?

Мудир рўпарасида тик турган раҳбари олдида ўзининг ўтирганлигидан ноқулайлик ҳис этди. Қўзғалди.

– Кимларни олиб борсамикин деб ўйлаётгандим.

– Жа-а-а юзта артистингиз бормиди, ўйлайсиз. Беш-олтита қизитадиганини олиб борасиз. Ўйинчиси билан.

Собит Турғуновичнинг овози янаям юмшоқроқ чиқар, худди яқин одами билан муомала қилаётгандай ҳис этарди ўзини. У кенг ва узун столи оша қўл узатди:

– Келишдикми?

– Келишдик, – мудир ўлганнинг кунидан жилмайди. – Кетаверсам майлими?

Собит Турғунович ҳамон жилмайганича «майли» маъносида бош ликиллади.

Мудир эшикни ёлиб улгурмай, хонага миқтигина, қопқора жингалак сочли РайПО раиси кирди. У рухсат ҳам сўрамай тўппа-тўғри Собит Турғунович томон юрди.

– Э, акажон, бормисиз? Соғиниб кетдик-ку.

– Чақирмасак келмайсиз ҳам-ку, тагин соғиниб кетганмишлар, айёр тулки-ей!

Хахолаб кулиб юборишди. РайПО раиси майда қадам билан бояги мудир ўтирган стулга эмас, деворга тақаб қўйилган креслога ўзини ташлади.

– Хўш, хизмат, акажон!

«Пулига ишонади номард, – ўйлади Собит Турғунович, – шунинг учун ҳам тантиқлик қилади».

– Хизмат шуки, жиянимнинг тўйига айтиб қўяй дегандим. Ё идорангизга бориб айтайми?

– Ҳожати йўқ, Собит Турғунович, – РайПО раиси тамомила жиддий қиёфада деди. – Шу айтганингиз ўрнига ўтади.

– Унда гап бундай, оғайни. Озроқ етишмайдиган томонларидан ердамлашиб юборсангиз. Бир-биримизда қолиб кетмас. Мана ўша нарсалар.

Собит Турғунович узатган катак дафтар қоғозида бир неча кийимликларнинг номи ва метри ёзилганди.

– Шуми? – РайПО раиси кресло суянчиғидан қаддини ростлади. Унинг юзида суҳбатдоши илтимосига ногисандлик белгиси билинар-билинмас сезилиб турарди.

– Шу!

– Қачонга керак?

– Узоғи билан бир ҳафта ичида. Пулини келтирганингиздан кейин оласиз.

РайПО раиси: «Бахтимизга омон бўлинг, акажон», – деди-да, боягидек майда қадам ташлаганича чиқиб кетди.

«Жиянимнинг ишлари битди, – ўйлади Собит Турғунович жойига ўтираркан. – Агарда шунча йил бир мансабда ишламаганимда, уларни бажариш амримаҳол эди».

У энди столи устидаги қоғозларни йиғиштираётган эди «Ассалому алайкум, ҳорманг!» деб ичкарига фаррош хотин кириб келди.

– Саломат бўлинг, – деди Собит Турғунович унга қарамай. Кейин ичида ўзининг бу гапидан ўзи кулди. Негаки, аёлнинг исми Саломат бўлиб, доим роппа-роса соат олтида пайдо бўларди. Ҳар гал «Саломат бўлинг»

деганида фаррош «Саломат бўлмай кимман» деяётгандай туюларди. – Хўш, хотинлар жамиятида нима гап, холажон?

Собит Турғунович кайфияти яхши пайтларда аёлга шундай деб савол берар, беш-ўн минут майда-чуйда гаплардан ҳангомалашиб ўтиришни яхши кўрарди. Бир томондан, бу чарчаган миясига дам берса, иккинчи томондан, ҳамма шов-шув гаплардан аввало хотинлар хабардор бўлгани ҳолда, шу янгиликлардан ўзи ҳам дарак топиши уни қизиқтирарди.

– Э, Собитжон, нима гап бўлиши мумкин. Тинчлик. Тирикчилик ташвишида юрибмиз-да, айланай. – Фаррош хотин қорайиб кетган бинтга тизиб қўйилган шода калитни пойгакдаги стол устига ташлаб, аста стулга чўкди. – Ўзингиз биласиз, болалар етилиб қолди. Бирини уйлантириш, иккинчисини узатиш керак. Укангиз ҳам бошим думалоқ деб юраверган эканлар. Тўйга тайёргарлик йўкроқ. Шошиб қоладиганга ўхшаймиз, айланай.

Бу гаплар Собит Турғуновичга эриш туюлди. «Ҳасратидан чанг чиқади-я, ўзи хотинларнинг зоти бир-да. Уйдаги гапни кўчага олиб чиқади. Қирқ йил бир қозонда қайнаган билан қони қўшилмайди».

Собит Турғунович Саломат хола билан битта маҳаллада туради. Ижрокомга ишга ўтганида аёлни фаррошликка қабул қилганди. Мана шунга ҳам ўн беш йил бўлиб қолибди. Ўзи раис ўринбосарлигида, Саломат хола фаррошликда хизмат қилиб келмоқда.

– Сигир туғдими, сигир? – Собит Турғунович кетиш учун ўрнидан тураркан, эрмак учун сўради.

Хўжайиннинг чиқишини кутиб, эшик тагидаги стулда мунгайиб омонат ўтирган аёл айбдорона бош эгди:

– Туғганига анча бўлди, Собитжон. Фақат бола-чақадан орттириб сизга чиқаролмадик-да, айланай.

Холанинг хижолат бўлганича бор. Бундан уч йилча муқаддам Собит Турғунович унинг сигирли бўлишида банкдан қарз олишга ёрдамлашганди. Ўша йиллари ё сигир

кўп сут бераркан, ё бола-чақалари ёш экан, ҳар ҳолда, Собит Турғуновични кунора қатиқ ташиб турарди.

Холанинг бояги гапи раис ўринбосарининг бироз иззат-нафсига тегди. «Бола-чақадан орттиролмаганмиш. Мен солмаган участкани соляпсанлар. «Дом»ларинг бор. Мени менсимайдиган бўлиб қолдиларинг».

– Дунёнинг ишлари шунақа экан-да, хола, – деди ўринбосар тик турганича. – Яхшилик бора-бора унут бўлиб кетаркан.

– Нега унақа дейсиз, Собитжон, – фаррош аёл ноқулай аҳволга тушган, меҳнатдан ёрилган катта бармоқлари билан шода калитларни ипнинг у бошидан-бу бошига ўтказарди. – Бу гал шунақа бўлиб қолди, айланай. Эртадан, албатта, чиқара қоламан.

Боя сигир тўғрисида гап очганида бир ҳазиллашишни ўйлаган ўринбосар бу соддадил хотин тўппа-тўғри жавоблари билан ўзи билмаган ҳолда уни мот қилиб қўйишини сира хаёлига келтирмаганди. Гўёки райижроком раисининг ўринбосари унинг сут-қатигига зормиш.

Собит Турғуновичга энди ростакан алам қила бошлаган, ҳали ичидан чиқаётган истеҳзоли кулги ўрнини энди ғазаб босиб ўтганди.

– Поччамиз иккалангиз анча семириб қолдинглар-ов. Одамни менсимаяпсизлар. Бўлмаса текинга олиб келяпсизми сутни?

Бу сафар Саломат хола суҳбатдошига тик қаради:

– Менсимай нима қилаяпмиз, ахир? Фақат бола-чақадан орттириб сут-қатиқ чиқармаганимми?

– Менда йўқ «дом» сизда бор. Менда йўқ янги участка сизда бор. Тагин гап қайтаришингизга ҳайронман.

Баракасини бераман деса ҳеч гап эмас экан. Саломат холанинг эри шу атрофдаги колхозда тракторчи эди, томорқа олди. Йил-ўн икки ой тиним билмай ишлаб, унча-мунча орттирди, иморат солди.

Тўғри, Собит Турғуновичнинг ҳам томорқаси бор. Лекин топган пулини ҳар йили Кавказ курортларию чет эл

саёҳатларига сарфлашни афзал кўради. У ҳаммавақт катта вазифа катта харажат талаб қилади, деб ўйлайди. Шунинг учун ҳам зиёфатлар берди. Таниш-билиш орт-тирди. Машинали бўлди.

Раис муовини шимининг чўнтагига қўл тиққанича хонанинг у ёғидан-бу ёғига юрар, кетишини ҳам, кетмаслигини ҳам билмасди.

Саломат хола кейинги гапдан сўнг жойида ўтира олмади. Ранги унниқиб кетган ҳаворанг рўмолини бошқатдан танғиди, энди хўжайини эмас, рақибига айланган кишига дадил деди:

– Топган-тутганимизни кайфу сафога сарфлаётганимиз йўқ, кейин бизга ҳеч нарса теккин эмас. Ресторанда овқатланиш ҳам, бирор жойга меҳмонга бориш ҳам. Дарров пул тўлайдиганлар, совға-салом келтирадиганимиз йўқ.

– Бас қилинг, бўлди деяпман?

Собит Турғуновичнинг юраги тез-тез урар, ўзини ёмон ҳис этарди. Креслога қандай ўтириб қолганини, фаррош қандай қилиб чиқиб кетганини билмай қолди. Яқин беш-олти йил ичида унга ҳеч ким бундай тик қараб гапирмаган, бундай чўрткесарлик қилмаганди. Бўлмаса ҳар куни кўрадиган, салом бериб келадиган мулойимгина фаррош хотиндан шундай гаплар чиқармиди? Шунча йилдан бери айтгани – айтган, дегани – деган Собит Турғунович ўқимаган, қўлидан поллатта, супурги тушмайдиган содда бир хотиндан шу гапларни эшитиб ўтирибди-я!

У истар-истамас креслодан турди. Юқоридаги дераза пештахтасидаги устига стакан тўнтарилган графиндан сув қуйиб, бир қултум ичди. Собит Турғунович яна креслога бориб ўтириб, оғир уф тортди. Анча ўтирди. «Нега фаррош аёл шундай деди-ю, нега ҳар куни олдимга тавозе билан кириб келадиган ўнлаб мансабдорлар ҳар бир сўзимни маъқуллаб туради, – деган фикр қийнади. – Ахир улар дипломли, ўқиган одамлар-а. Ким ҳақ, фаррошми, улар?» Дарров кўз олдида ҳузурига қўрқа-писа

кириб келган икки юзи қип-қизил маданият бўлимининг мудири, қадам ташлаши тантиқ, пакана бўйли РайПО мудири пайдо бўлди. Улар гарчи бир оғиз сўзини бажо келтиришга тайёр турган бўлсалар ҳам, Собит Турғунович юрагининг бир чеккасида худди шуларга қарши аллақандай нидо пайдо бўлди.

Шу куни у уйига пиёда кетди. Анчадан буён яёв юрмаганди, ғалати туюларкан. Худди биринчи куни ишдан қайтаётгандек.

1985 йил

ВАСИЯТ

«ҚАДИМДА БЎЛГАН ЭДИ» ТУРКУМИДАН

Шомуроднинг боши айланиб, кўнгли беҳузур бўлди. Тиззаларида қалтироқ сездди. Чўккалаганича, юлиб ташланган ўтти ахтариб топди. Аранг қўл чўзиб олди-ю, намхуш ариқ ичига ташлаб, устига ўтирди. «Бўлди-е, ўйлади у ичи ачиб. – Бас қилиш керак. Жон ҳам керак одамга».

Хаёлидан бу ўй қандай қилиб кечганига ҳайрон. Ўзига эмас, азбаройи одамларга ачинганидан бўлса керак.

Аллақачон тушлик вақти етган, лекин ҳеч ким ишдан бош кўтаргиси келмасди. Ердан ёмби топгандек мук тушиб ишлашарди.

Шомурод увишган белини силаб ўрнидан турди ва қафтларини карнай қилиб хириллоқ овозда:

– Ҳой яхшилар, обедга чиқайлик-да энди. Ҳали гузарга боргунчаям алламаҳал бўлади, – деб бақирди.

Гузарки, ҳар соатда бир автобус тўхтаб ўтадиган жой. Бу ердаги омонат чойхонада палов қилиб сотишади. Шилдир сув шўрваси ҳам бор. Ҳарҳолда нон-чойдан тузук-да.

Шомурод икки оёғини икки ёққа кериб, серрайиб турарверди. Елкасини офтоб исита бошлаган, лекин ўт-ўланлар аралаш ертўланики сингари зах ҳиди келиб турарди.

Ёнидаги униққан қирра бурун бола ўт юлишдан тўхтади. Тушликни эшитиб, оғзида сўлак пайдо бўлди ва ўтирганича Шомурод тозалаган эгатга боқди. Фумаю бургандан ҳоли бўлган пиёз туплари энди бир текис яшил рангда товланиб турарди. Бригад амаки анча қарашиб юборди, деган фикр бола юрагини аллалаб ўтди.

Шомурод кирланган оқ рўмол белбоғини ечди ва унга пешонаси аралаш юзларини артди. Ҳорғин юриб шийпонга келди. Юзида яшил пўканаклар сузиб юрган ҳовуз атрофида уч-тўрт туп қари тол мунғайиб турар, улардан бирига қизил матога «Оилавий звеноларга кенг йўл!» деган сўзлар ёзиб илинганди. Худди шу тол остига чоғроққина ёғоч каравот қўйилганди. Шомурод хазон тўкилган, кечаги ёмғирдан батамом қуриб улгурмаган ерни тап-тап тепиб, этиги лойини туширди. Ёғоч супа устидаги ранги униқиб кетган шолчага ўтирди.

Бригадирнинг қорни ачиша бошлаган, яна бироз турса гузарга етиб боролмаслигини сизди. Овқат кўз олдига келиб тупугини қулт этиб ютди. Бор-э, деб жўнаб қолмоқчи бўлди-ю, яна онасининг насиҳатини эслаб, чала қолган эгат томон кетди. Чўнқайиб бояги болага бироз ўташди, энди боши лўқиллаб оғрий бошлади. Қирт-қирт деган овоз эшитилар, бола бечора озғин, қалтироқ қўллари билан ўтнинг илдизини қолдириб узарди. Шомурод охири чидолмади ва ўрнидан туриб эгат пастига қараб бақирди:

– Ўв Ҳалимтой, бас қилинг энди. Болаям қийналиб кетди-ю!

Бошига оқ рўмол танғиган, йўл-йўл пижама кийган эллик ёшлардаги киши дўрдоқ лабларини чўччайтириб:

– Э, бригад ака, биз учун кўпам ташвиш тортаверманг, ишни ўзимизга қўйиб беринг-да энди, – деди.

Шомурод болага раҳми келиб бир бўралаб сўкиб бермоқчи бўлди-ю, шайтонга ҳай берди. Шу пайт шийпон олдига мошранг «УАЗ» келиб тўхтаб, олд ўриндиқдан оқиш костюм кийиб, бошига ялтироқ темир чамбаракли

шляпани қийшайтириб қўндирган бир киши тушди. Шомуроднинг қийиқ кўзлари катта-катта очилиб кетди: директор Мирза Олимович! Шомурод кафтларини бир-бирига уриб, лой-чангини қоққандек бўлиб, ўша томон йўрғалай кетди.

– Хуш кўрдик, хуш кўрдик, – деди у икки қўллаб кўришиб, – илойим обрўйингиз кам бўлмасин.

У қўлидаги оқ рўмоли билан супа устидаги хазонларни супуриб ташлади ва тепасида амирона қараб турган директорга жой кўрсатди:

– Хуш кўрдик, хуш кўрдик, – кейин қўл қовуштириб секин: – Тинчликми? – деб сўради.

Директор шими чўнтагига қўл тиқиб, тўрт тахланган рўмолча чиқарди ва юзига аста-секин босиб, терини артди:

– Тинчлик, сенга бир хушxabар олиб келдим. – Совхоз директори Мирза Олимович Шомурод билан тенгдош бўлгани учун ҳам уни сенларди. Лекин Шомурод бундай қилолмасди, ҳар ҳолда у директор одам, ҳурматини жойига қўйиш керак. Отаси раҳматлик ҳам шунақа деган.

Улар оёқларини осилтириб ёғоч супага ўтиришди. Директор гапни чертиб-чертиб чиройли сўзлади:

– Энди, Шомуродвой, гилам сотсанг ҳам қўшнингга сот, деган гап бор. Бизам шунга амал қиладиган одам-миз. Мана сени бригадирликка кўтариб ёмон бўлмайдиган кўринамиз. Эртага районда катта йиғилиш бор, сўзга чиқадиган бўлиб қолдинг.

Шомуроднинг кўзлари баттар очилди ва супадан тушди-да, қўлларини кўксига қўйиб:

– Мен-а, директор ака, мен-а? – деб сўради.

Мирза Олимович ноқулай ўтиришдан қутулиш учун чап оёғини кўтариб, тагига босди, жағидаги тилла тишларини кўрсатиб илжайди:

– Оилавий звено кимнинг бригадаси-да, мендами ёки сендами?

– Менда, – деб Шомурод айб қилгандек қўрқиб кетди.

– Бўпти-да.

Директор костюмининг ички чўнтагидан шапалоқдек ён дафтар билан қорнида митти балиқча сузиб юрган ялтироқ ручка чиқарди, ёзатуриб деди:

– Йиғилишда мана булар тўғрисида гапирсанг:

1. Совхозда ҳамма бригадаларда оилавий звенолар бор.

2. Ойига ихтиёримизга қараб совхоздан 80 дан 100 сўмгача маош тўлашаяпти.

3. Бу усул кони фойда экан. Ўтган йили маошимиз 300 сўмдан ошди. Яна қўшимча маҳсулот олдик.

– Э, нима деяпсиз ўзи? – Шомурод чўчиб орқасига тисарилди. – Мен айтолмайман буни! Ҳаммаси ёлгон-ку. Битта оилавий звенога шунча гапми?

Директор супадан пастга тушди ва шимининг ортини ҳафсала билан қоқди:

– Битта бўлсаям звено тузилганми? Тузилган. Камроқ бўлсаям маош олаяптими? Олаяпти! Тагин нима дейсан, ношукур банда?

– Сиз айтганчалик эмас-да, директор ака!

Мирза Олимович шаҳодат бармоғини силкитиб, Шомуродга қаттиқ тикилди:

– Демак, сен сўзга чиқмайсан. Хўжалик ишларига қаршисан...

Бу гапдан Шомуроднинг вужуди титраб кетди ва директорга ялт этиб қаради:

– Ие, нега унақа дейсиз?

– Сен ҳам газет-пазет ўқийсанми? Ёзиб ётишибди-ю оилавий звеноларга кенг йўл деб.

– Эшитганман, – деди у кўса даҳанини ликиллашиб бўшашганча. – Гапнинг сирасини айтаяпман-да. – У энди эски этигининг учига қараб турар, отасининг насиҳатини эсларди: «Болам, сенинг олдинга чўпни қўйиб, шу сенга бошлиқ дейишса, ўшанга бўйсунгин. Унинг сендан бирон устун томони бордирки, бошлиқ бўлган».

Отаси раҳматликни қишлоқдагилар, уни онасимас, ер туққан, дейишарди. Бундан саккиз-ўн йил илгари бу ер-

лар колхоз эди. Шўрсойдаги бригадада кетмончилик қиларди. Маоши Шомуродникидай эди-ю, лекин планни тўлдиргач, картошками, помидорми – шаҳарга олиб бориб сотишга рухсат беришарди.

Бир кун «колхоз йўқ бўлармиш» деган гап тарқаб қолди. Отаси уч-тўрт кун қаттиқ хафа бўлиб юрди. Кўпчилик деҳқонлар «Э, ишдан кўпи борми?» деб яқин атрофдаги шаҳарга ишга кетиб қолишди. Отаси ўзича пичирлаб, нималарнидир гапириб юрадиган одат чиқарди. Уни кўрганлар орқаваротдан эси оғиб қолибди бу бечора чолни, дейишди. Кейин совхоз тузилди-ю, далада кетмон чопиб ўша-ўша бўлиб қолди.

Уни ер туққани рост экан. Бу дунёдан уйда оёқ-қўлини рисоладагидек узатиб кетмади. Кечки пайт кетмон чопиб, кўнгли беҳузур бўлди-ю, кесакка ўтирди ва шилқ этиб пуштага чўзилди. Тепасига етиб келган ўша пайтдаги бригадирга: «Мен кетаман, шекилли, ўғлимни сенга ишондим, Мирзавой» деди.

Шомурод дод деб бақирганда кўзи ва боши билан «қўй, йиғлама» деб ишора қилди. Бироздан сўнг: «Отам тинч ётсин десанг, Мирза акангнинг сўзидан чиқма», деди. Мана шу Мирза Олимович ҳозир директор бўлди-ю, Шомурод бригадирликка кўтарилди.

...Мирза Олимович дафтар-ручкасини олиб чўнтагига солди, машинаси томон юрди:

– Эшитган бўлсанг, гапим шу. Бояги фикрларни қоғозга тушириб, идорага кел. Бир кўриб бераман.

Шомурод, ота-она васиятини ерда қолдирган одам оқпадар бўлади, деган гапни эшитганди. «Бу тўғри, – ўйлади у, – дунёга келтирганнинг охириги сўзини адо этмаслик гуноҳи азим. Ёмон бўл деб васият қилишмас улар».

Машина ҳали жойидан жилмаган эдики, пиёз пайкалида бирдан тўполон бўлиб қолди. Директор, нима гап, деб пастга тушди.

Шомурод қарашиб юборган бола ариқ ичида чалқанча ётар, отаси оқ рўмол билан юзини тинмай елпирди.

Кимдир ҳовуздан челақда сув келтириб сепди.

– Бола бечоранинг қорни очиб, кўнгли озган, – деди қайсидир аёл.

– Бригад обедга чақирсаям чиқишмади-ку, – деди бошқаси. – Оилавий звено-да.

Бир мўйсафид тўнғиллади:

– Э, шунақа звенонинг боридан йўғи, на бир ош-овқат бор. Далага пиёда келгунча тинка-мадор қуриб бўлади.

Мирза Олимович қиммат шляпасини қўлига олиб турар, пешонасидан реза-реза тер чиқиб кетганди.

Шомурод райондаги йиғилишда сўз сўради. Албатта, гапнинг сирасини айтди. «Меҳнат дегани азоб-уқубат тортиш дегани эмас-ку, ҳурматли ўртоқлар!» деди. Эртасигаёқ ишдан бўшади.

Уч-тўрт кун уйда ивирсиб юргач, далани соғинди. «Ер ҳайдалмай, гўнг солинмай қолиб кетгандир, – қор ёғаётганда ўйлади, – келгусида шудгор қилинса палахса-палахса бўлиб кўчар, очиқали-да, бечора».

Отасини қабрга қўяётганда ҳам шунақа майдалаб қор ёғаётганди. Насиҳатини эслади: «Одам бўламан десанг, ердай меҳрибонингни унутма, болам».

Алам қилиб кетди. Ошқозони заҳар ичиб юборгандек ачишиб оғриди. Молхона бўғотига қистирилган кетмонини олиб, ҳовли четидаги кунгай жойнинг четини чопиб чиқди. «Тўқсонбосди қилиб кўк экаман», деб ўйлади.

Кейин кўчадаги ариқ бўйини юмшатди. Буни кўрганлар «Бир пайт отасининг ҳам эси кирарли-чиқарли бўлиб қолганди, тавба, боласига ҳам ўтибди-да, – деб ўйлашди. – Бўлмаса қор ёғаётганда кетмон чопишга бало борми?»

Шомуроднинг кўнглида аллақачон баҳор кезарди.

Кечқурун ўринга кирганида кўз олдида отасининг қор босаётган қабри келарди. «Ҳа, тентак бола, ношукур бола, оқпадар бола, нега арвоқларни тинч қўймайсан? – дерди гўё сирли бир товуш. – Сен васият нималигини тушунасанми ўзи?»

Бу гапларни сурати деворга илиғлик пахмоқ соқолли бுவаси айтаётгандек эди.

Шомурод ҳафта ўтгач, этиги қўнжига ўғлининг ўн икки варақли дафтари билан ручкасини тиқиб, райондаги механизаторлик курсига қатнай бошлади.

1988 йил

МОВИЙ КЎЗЛИ БУВИЖОН

У палатанинг бурчагига қўйилган ёғоч каравотда орқасини ўгирганча беҳол ётар, оқ жилдли одеялга маҳкам ўралиб олгани учун бўлса керак, кичкинагина гавдаси муштдеккина кўринарди. Каравот ортидаги бир парча қўнғир гиламчага орқаси очиқ латта шиппаги ўнглаб қўйилганига қараганда, эрталабки уколдан бери ўрнидан турмагани, бунга эҳтимол мажоли йўқлигини сезиш қийин эмасди. Мана, ҳафта бўлаяптики, ўзида ҳеч қандай ўзгариш сезмаяпти. Бирон нарса тамшанса ҳам кўкрагининг пасти ачишиб оғрияпти. Бунинг устига олисдаги қизини қаттиқ соғинди. Уни кўра олмай қолиш армони юрагини аччиқ бир алам билан кемириб борарди.

«Наҳотки, умрим тугаётган бўлса? – ўйларди у. – Наҳотки кўрган-кечирганларимнинг ҳаммаси шу бўлса?». Мавлуда хола профессорнинг гапини эслади-ю, эти баттар жимирлаб кетди: «Ўн икки бармоқли ичакни операция қилиш керак, акс ҳолда бундан кейинги ҳаётингизга бир нарса деёлмаймиз. Операция нозик, кекса одамсиз, ҳаммаси сиз уни кўтара олишингизга боғлиқ».

Хонада қадам товуши эшитилди. Кейин аёл кишининг «Ухлаяптилар, шекилли, уйғотмай қўяқолайлик», деган товуши келди.

Мавлуда хола ухламаётганди, фақат кўзларини юмиб ётарди, холос. Палатадаги икки ҳамхонаси ҳозиргина ташқарига чиқиб кетгани учун ҳам бу товушдан ҳайрон бўлди. Каравотни ғирчиллатиб, секин ёнига ўгирилди-ю,

ўрнидан туриб кетай деди. Тепасида Фозил ва унинг хотини Раъно турарди.

– Вой, бу сизларми? – Мавлуда хола аранг ўрнидан қўзғалиб, деворга суюнди. Унинг дард сабаб чеккан изтироблари шундоққина чеҳрасига қалқиб чиққан, бирдан ўн ёшга қариб қолгандай эди.

Фозил унинг бу аҳволидан беихтиёр лабларини тишлаб тураркан, хотини дарров ёстиқни кампирнинг орқасига қўйди. Сўнгра иккаласи қўшни каравот тўшагини сал нари суриб, қиррасига омонатгина ўтиришди.

– Нима бўлди, ойи? – дафъатан гап бошлади Раъно. Кейин жавоб кутмай давом этди: – Кечагина ўғлингиз шунақа гап топиб келдилар. Жуда қўрқиб кетдик. Бугун уйга болаларни қўйдиг-у, келавердик.

Раънонинг билинар-билинмас сурма тортилган катта-катта кўзларининг боқиши, пардозсиз ҳам тип-тиниқ оппоқ чеҳрасидаги табиий ҳайрат унинг сўзлари самимий эканлигини исботлаб тургандек эди.

– Шунақа бўлиб қолди, болам.

Мавлуда холанинг юзларини бирпасда ёшлари ювиб кетди. Ўзининг бу ҳолатидан хижолат бўлди, шекилли, бошини бурди.

– Қўйинг, – деди Фозил ўрнидан туриб, кампирнинг устига энгашаркан. – Ҳали отдек бўлиб кетасиз. Машинада Тошкентни айлантирамиз. Ўзимиз қурган иморатларни томоша қиламиз. Ҳув, анув хиёбондаги парк бор-у, ўшатган тарелкага солинган музқаймоқ олиб берамиз.

Кампир каравот бошидаги иккинчи ёстиғининг остидан ғижимланган катак дастрўмолни олиб, ёшларини артди, бироқ қизарган кўзларидаги мунг барибир йўқолмади.

Фозил ва Раъно Мавлуда холани ойи деганларича бор. Уларнинг топишишларига, турмуш қуришларига шу кампир сабабчи бўлган.

Ўшанда Фозил Мавлуда хола билан бир бригадада ишларди. Чилонзорда қурилиш авж олган, зилзила оқиб-

тида зарар кўрган оилалар учун кўпроқ квартиралар керак эди. Фозил институтга ўқишга киришга конкурсдан ўтолмай, шу бригадага ёрдамчи ишчи бўлиб келган, эллик ёшлар чамасидаги юмшоқ табиатли Мавлуда холага ғишт узатиб, девор устига қоришма ташлаб турарди. Сочларига оқ оралаган, қирра бурун, мовий кўзли бу аёл тез орада унинг энг яқин кишисига айланди. Гоҳида Фозил ғишт узатаётганида кўзига у-бу нарса тушганида хола ишдан тўхтаб, обдан унга қарар, «пуф» деб чиқмагунича қўймасди. Ота-онаси болалигида вафот этиб, тоғаси қўлида тарбия топган Фозилнинг юраги бундай меҳрибонликдан алланечук бўлиб кетар, бу аёлни тобора ўз онасидек яхши кўриб борарди.

У билардики, Мавлуда холанинг касалманд Рустам исмли ўғли бор. Балоғат ёшига етганига қарамай, кўпинча касалхонадан чиқмайди. Уй-рўзгорнинг ҳамма ташвишлари Мавлуда хола бўйнида. Гарчи она-бола учун унчалик кўп харажат керак бўлмаса ҳам, бир товуққа ҳам дон, ҳам сув зарур деганлари рост экан. Қурилишдан шундоқ ҳам тинка-мадори қуриб келган хола овқат пиширар, уйга қарар, кунора ўғлини кўриб келишни канда қилмасди. Ана шунинг учун ҳам Фозил унга ачиниб, гоҳида холаникига борарди. Икки ҳужрадан иборат ҳовлида ўтин ёриб берарди. Ўт босган ҳовлиларни тозаларди, гузардаги магазиндан оғирроқ рўзгор молларини олиб келарди. Ана шундай кунларнинг бирида она-боладек бўлиб қолган Мавлуда хола ва Фозил дардлашиб қолишди. Суҳбат чоғида Фозилнинг ҳали уйланмаганлиги, яхши кўрган қизи борлиги, лекин совчи юборишга ботинолмаётганлигини билиб олди.

– Мен бир уриниб кўрай-чи, – деди хола. – Балки эп-ларман.

Эртасига маҳалладан тили ҳам, ўзи ҳам чаққон Салтанатхон деган аёлни олди-да, йўлга тушди. Қизники Чўпонотада экан. Қурилишнинг бир учи бу ерга ҳам тақалган, атрофда уюм-уюм тупроқ, катта-катта қувурлар сочилиб ётарди.

– Айланай, ўчоғингизнинг кулини олгани келдик, – деди Салтанатхон. – Сизда қиз бор экан, бизда – ўғил. Иккаласининг бошини қовуштириб қўйиш сизга ҳам, бизга ҳам қарз.

Уй бекаси – 50-55 ёшлар чамасидаги оғзи тўла тилла тиш, баланд бўйли хушрўйгина аёл, хонтахта атрофига хотиржам кўрпача соларкан:

– Вой, ўргилайлар, жоним билан-у, аммо-лекин қизимиз ҳали ёш, техникумни битирсин, кейин бир гап бўлар, – деди.

Мавлуда хола суҳбатга аралашди.

– Қизи борнинг – нози бор дейишади, шунинг учун нозингизни кўтарамиз, жоним. Лекин айтиб қўяй, бермаганингизга қўймаймиз.

– Мулла акамиз билан ўйлаб кўрсангиз. Ҳали яна келамиз, – деди Салтанатхон.

– Майли, келаверинглар-у, аммо-лекин, ўргилайлар, айтаяпман-ку, қизим ўқишни тугатсин деб.

– Тенги чиқса текин бер, деганлар, жоним, – Мавлуда хола бўш келмади. – Қизингизнинг ўғлим билан юлдузи юлдузига тўғри. Шунақаякан, тўйни кечиктириб ўтиришнинг фойдаси бормикан?! Ўқишни кейин ҳам давом эттираверади.

Уй бекасининг чеҳрасида хижолатми, хавфсирашми – шунга ўхшаш аломат сезилди.

– Вой, жиннивой, вой писмиқ...

У шундай дер экан, албатта, Раънони назарда тутар, анча довдираб қолганди. Лекин совчилардан билганидек, йигитнинг ақлли-ҳушли, ўқимишли эканлиги уни мамнун этиб турарди.

Шундай қилиб, совчилар иккинчи марта боришганида иш пишди. Тўй бўлди. Бир ҳафталардан кейин Раъно эридан:

– Мавлуда оймиздан хабар олмаймизми? – деб сўраб қолди. Фозил шунда бепарволиги учун ўзини-ўзи койиди. Улар тўйларида келган кўйлаклик кремплинни олишди-ю, холаникига кириб келишди. Рустам ишда экан.

Бирпас ўтиргач уни зерикиб кетдингиз, айлантириб келамиз, деб қўйишмади. Курант ёнидаги паркка киришди.

– Юринглар, бир морожнийхўрлик қилайлик, – деди Фозил болалардек суюниб, – ҳадемай ёз ўтиб кетади.

У шундай деб Мавлуда хола билан хотинини парк чеккасидаги кафега бошлаб келди. Кун иссиқ, навбатда турганлар кўп эди. Мавлуда хола печак гулдан девор ҳосил қилинган жойга қўйилган стол атрофида ўтириб савоб иш қилганини ўйлади. Келин-куёв бир-бирларига жуда мос. Ўшшатмасдан учратмас деганлари шу бўлса керак.

– Жуда яхши морожний экан, – деди кампир сўнгра. – Энг яхши томони – кўйлагингга томишидан чўчимай, хортиржам ер экансан.

* * *

Вақт ўтиб, Раъно техникумни битирди. Фозил институтга кириб, инженерлик дипломини олди. Улар ўз оилавий ташвишлари билан юриб, Мавлуда холадан кўп хабар олишолмас, унинг ўғли соғайиб кетгани кўнгиллариининг бир чеккасига таскин бериб турарди. Бунинг устига холага Чилонзордан икки хонали квартира беришган, одам кексайганда малол келадиган ўтин ёриш, ҳовли супуриш каби ишлардан халос бўлганди.

* * *

– Кўп ўтириш мумкин эмас, – уларнинг суҳбатини палатага кириб келган ҳамширанинг овози бўлди. – Бунақада касал одамни чарчатиб қўясизлар-ку.

Фозил ва Раънони бошқа кўролмай қоладигандек, Мавлуда холанинг юрак-бағри эзилиб кетди.

– Чарчаётганим йўқ, болам. Ҳозир келишди.

– Қаёқда, холажон, келишаётганини кўриб тургандим. Ярим соат бўлди-ку. Бу вақт орасида саккизта касалга укол қилиб чиқдим.

– Ҳозир... ҳозир... жоним, – у негадир, ҳозир кетишди, дея олмади. – Маслаҳатли гапим бор эди.

Ҳамшира эр-хотинга чимирилиб қараб қўйди-да, тез-тез юриб, чиқиб кетди.

– Мени операция қилишмоқчи, – деди Мавлуда хола ўтирган жойидан бир қимирлаб олиб. – Ўғлим билан мас-лаҳатлашиб шунга келишдик. Кўнишга кўниб қўйдиг-у... – холанинг кўзларида ёш ҳалқаланди. – Кўтаролармикан-ман? Ёки ажалимдан беш кун бурун...

– Қўйинг, нима қиласиз бизни кўрқитиб, ойижон. Ҳали бақувватсиз. Боя айтдим-ку, ҳали сиз билан морожний-хўрлик қиламиз деб. – Фозил шундай дейишга деди-ю, бироқ юрагининг бир чеккаси ачишиб кетди.

Ростдан ҳам, Мавлуда холанинг қурилишда ишлаб юрган пайтларидаёқ соғлигининг мазаси қочганди. Шунинг учун ишчиларга самовар қўйиб берар, фойдаланишга топширилаётган квартираларнинг эгаларига калитлар улашар, квартиралардаги кам-кўстларни битириб беришни сўраганларга сантехник, электриклар юбориш сингарилар билан шуғулланарди. Йиллаб навбатда турганларнинг шода-шода калит кўтариб юрган Мавлуда холани қучиб, ўпиб олишлари ҳам, унинг «Вой, болам-э», «Вой, тушмагурлар-эй» дейишларини ҳам Фозил кўриб, эшитиб турарди. Шу тариқа хола нафақат бригаданинг, балки янги кўчиб келганларнинг ҳам севимли одамига айланганди. Кейин эса у пенсияга чиқди.

– Ҳали ўтирибсизларми?! – Қайтиб кирган ҳамширанинг овози энди баланд чиқди. – Одамда сал инсоф ҳам бўлиши керак ахир.

– Кетаяпмиз, кетаяпмиз, – деди Фозил ўрнидан туриб. – Хайр, ойи. Яна кўришармиз.

– Ҳали яхши бўлиб кетасиз, ойижон, – Раъно кампирнинг юзидан ўпди. – Ҳар нарсани ўйлайверманг, хўпми?

Кампир индамай бош қимирлатди. Эр-хотин чиқиб кетиши билан бошини секин ёстиққа ташлади...

Фозил билан Раъно уч кундан кейин иккинчи қаватдаги ўша палатадан Мавлуда холани топишолмади. Пастга тушиб, қабулхонадан суриштиришганди, «Икки кун аввал

операция қилишди. Учинчи қаватдаги 12-палатадалар», деди регистратор аёл. Лифтдан юқорига чиққунларича турли хаёлларга боришди. «Кекса одамнинг аҳволи нима кечдийкин?» Мавлуда хола ётган хона йўлакнинг энг юқорисида экан. Эр-хотин оқ халатларини елкаларига ташлаб, югургилашиб хонага киришганида кампир ранги ўчганича, чалқанча ётар, тепасида эшикка орқа ўтириб, бир аёл ўтирарди. Унинг шалоладек қўнғир сочлари елкасига тушиб турар, қаери биландир кампирга ўхшаб кетарди.

– Тузукмисиз, ойижон? – деди Раъно кампирнинг ичкарига кириб кетган иягидан хиёл ўпаркан. – Биз гуноҳкорларни кечиринг.

Холанинг қонсиз юзларини кўриб, Фозилнинг раҳми келди.

– Аввал келганимизда операция куни номаълум эди, – у айбдорона бош эгди. – Ахир қандай қилиб дарров...

Кампир хиёл жилмайди. Бу жилмайишда болаларча беғуборлик, сизларни овора қилгим келмади, деган маънони англаш қийин эмасди.

– Бу... менинг қизим Наташа, – деди у шикаста овозда. – Кўргани келибди.

Эр-хотин ўгирилиб қараб унинг рус қизи эканлигини пайқашди.

Улар бир пайтлар Мавлуда холанинг асл исми Мария бўлганлиги, урушгача Воронежда яшаганлиги, эри фронтда ҳалок бўлгач, қизи билан Ўзбекистонга келиб қолганлиги, сўнгра Наташа офицерга турмушга чиқиб, яна ўз юртига кўчиб кетганини билишарди. Бироқ вақтнинг бешафқат шамоли хотирадан буларнинг ҳаммасини ўчираёзганди.

– Биз ҳам Мария холанинг болаларимиз, – деди Фозил Наташага қўл узатиб кўришаркан.

– Жуда хурсандман, – деди Наташа мамнун жилмайиб. – Ойим сизлар ҳақингизда ёзгандилар.

Шу пайт эшикдан бир жуфт атиргул кўтариб олган, кўринишдан бақувват йигит кириб келиб, Фозил ва Раъ-

но билан қўл узатиб кўришди. Бу кампирнинг ўгли Рустам эди.

– Вой, яна келдингми? – деди кампир уни кўриб. – Чарчаб қолмайсанми, болам.

– Соппа-соғман, фақат сиз тезроқ тузалиб чиқсангиз эди.

У гулларни тумбочка устидаги гулдонга солиб қўйди.

– Баҳор келдими? – сўради кампир. – Ўлмай-нетмай баҳорга ҳам чиқибмиз.

– Ҳали бунақа баҳорларни кўп кўрасиз, – деди Фозил кампирдан кўз узмай. – Ўзингиз айтгандингиз-ку, баҳорга сира тўймайман деб.

– Болаларинг яхшими? – Кампир бошини хиёл Раъно томон бурди. – Анчадан бери кўрмадим.

– Раҳмат, лекин сизни, айниқса, кенжамиз соғинибди. Мовий кўзли бувимникига қачон борамиз, деб сўрагани сўраган. Касалхонадан чиқсинлар десам, нима, кўп мурожий евдиларми, дейди.

Ҳамма кулиб юборди.

Мавлуда холанинг кўз олдига коптокдек думалоқ, лўппи юзли тўрт ярим яшар пучуқ Муҳайё келди. Отанаси билан ҳар келганида унга қанд-қурс бергани эвазига Муҳайёнинг ўзини ўпиб қўйгани ёдига тушди.

Наташанинг чеҳрасидаги бояги хомушлик, ўйчанлик йўқолиб, Раъно, Фозил, Рустамга миннатдор боқиб қўйди.

Мавлуда хола касалхонадан чиқиб, дармонга киргандан сўнг Наташа уни ва Рустамни Воронежга олиб кетман деб туриб олди...

Самолёт ҳавога кўтарилаётганда уларнинг юраги увишиб кетди. Наҳотки, Мавлуда холани бошқа кўришмаса. Бироқ орадан тўрт ойча ўтгач ундан қуйидаги мазмунда хат келди: «Ўзимнинг меҳнатим сингган, умримнинг энг яхши йиллари ўтган Тошкентни соғиндим. Ҳозир айни ёз бўлса керак. Оқшомлари сув сепилган кўчалардан юриб ўтишни, Фозилжон билан ўзим қурган уйларнинг деразаларидан кўриниб турган қандилларга боқиш-

ни соғиндим. Сизларнинг ҳаммангизни соғиндим, болаларим. Айтгандек, Рустамни уйлантирдик. Яқинда ҳаммамиз Тошкентга бормоқчимиз. Балки мен Рустамжон билан ўша ерда қоларман. Курантнинг олдидаги паркда тарелкада морожний еймиз...»

Фозил ва Раъно унинг гапларидан ҳамон ўша хушчақчақ, меҳрибон Мавлуда хола-болаларининг мовий кўзли бувижонларини кўришди.

1986 йил

ҚОРБОБО ЧОЛ ВА ҚОРҚИЗ КАМПИР

Норбобо ва Азиза холанинг бир эмас, беш ўғли янги йил кутгани бизникига келасиз, деб туриб олишди. Бунисиникига боришса, униси хафа бўлади. Унисиникига боришса буниси. Ҳаммаси жон-танидан яхши кўришади.

– Э, кампир, – деди Норбобо соқолини тутамлаб. – Ишни аввалдан пишириб қўйганман.

Азиза хола қайроқтошдек қутичадан кўзойнагини олиб тақди-да, чолидан ҳазил аралаш сўради:

– Мендан бемаслаҳат-а!

Чол маърузага тайёрланаётгандай одати бўйича бир йўталиб олди-да, деди:

– Квартирани қулфлаймиз. Катта ўғлимизникидан бошлаб, бирма-бир меҳмонга бораверамиз.

Азиза хола ҳайрон бўлди:

– Сиз саксоннинг, мен етмишнинг қорасини олибмиз-у, қаватма-қават юрамизми, тагин кечаси бўлса.

– Ўғилларимизнинг ҳеч бири хафа бўлмасин дейман-да, кампир. Ҳаммасининг ҳам кўнглини олиш керак.

Бундан икки йил муқаддам уларнинг эски уйлари бузилиб, беш қаватли янги уйга кўчишди. Беш ўғил битта «дом»даги бешта квартирада яшашади. Фақат ҳаммаси турли қаватда. Чол-кампир ҳам, биз ҳали бардаммиз, алоҳида яшайверамиз, деб икки хонали квартирага чи-

қишди. Бир тарафда газ, бошқа тарафда иссиқ-совуқ сув, телефон. Жонлари койимайди. Ҳаммаси яхшику-я, лекин бир томони хижолатли. Байрамда ўғиллари ўртасида талаш бўлиб қолишади. Нима қилишни билишмайди.

– Ҳа, майли, – деди Азиза хола. – Сиз чолимнинг сўзига кирмасдан бўлармиди?! Дарров аразлаб қоласиз.

Чол-кампир сафар тайёргарлигини кўра бошлашди.

Норбобо ҳамма нарсани ташласа ҳам «дом»га кўчаётганларида бувамдан қолган мерос деб гиламдек нафис тўқилган хуржунини ташламаган эди. Уни топиб, ичига шоколаддан тортиб, ўйинчоқ, хоккей човгонигача жойлаштиришди. Буларни у «дом»ларининг биринчи қаватидаги магазиндан пенсия пулига сотиб олганди. Шу орада кампири ҳам қордек оппоқ рўмолини ўраб, калишмаҳсисини кийди.

Норбобо билан Азиза хола эшикни қулфлаб, йўлакка чиқишди. Лифтхонага киришди. Чол «5» рақамли тугмани босган эди, улар гувиллаганича тепага чиқиб кетишди. Бирпасда бешинчи қаватдаги квартира олдида пайдо бўлишди. Норбобо ота қўнғироқ тугмасига секин текканди, жиринглади. Дарров эшик очилиб, остонада катта ўғиллари Нормат пайдо бўлди. У хуржун кўтарган отаси ва онасини кўриб, бир зум туриб қолди-да, уларни бағрига босди.

– Ия, биздан олдин ҳаракат қилибсиз-у, азизларим!

– Отанг шунақа, ўғлим, – Азиза хола ҳазиллашди. – Ҳали ҳам болаликлари қолмаган.

Ичкарига киришди. Залга кўм-кўк арча ясатишибди. Турли рангдаги митти лампочкалар тантанавор тус бериб турибди. Бува ва бувисини кўрган неваралар улар ҳузурига чопиб келишди. Азиза хола онасидан мерос қолган сандиқни «дом»га кўтариб келган экан, сандиқдан олган туршак, ёнғоқларни невараларига улашди. Чол ҳам хуржунини енгиллаштирди. Меҳмонлар ясатилган дастурхон атрофида ўтириб, бир пиёладан чой ичишди. Кейин туришди.

– Ҳали яна тўрт укангнинг уйига боришимиз керак. Ўҳ-ҳў, анча вақт керак бунга, – дейишди чол-кампир.

– Утиринглар, биргалашиб Янги йил кутайлик, – илтимоҳ қилди Норматжон.

Чол ва кампир кўнишмади.

– Йўқ, ҳали бардаммиз, болам, – жавоб қилди кампир.

– Бўлмасам-чи, бу беш қават-ку, ўн қаватли «дом»га ҳам чопқиллаб тушиб чиқаверамиз, – деди Норматжон ота қаддини кериб.

Улар лифтга миниб, тўртинчи қаватдаги ўғиллари Ёрматнинг квартирасига кириб келишди. Бу ерда ҳам совға-салом улашишгач, бир пиёладан чой ичишди. Кейин ўринларидан қўзғалишди.

– Энди, болам, ҳали борадиган жойлар кўп. Аввал Алматникига ўтамиз...

Уларни учинчи қаватда Алмат, иккинчи қаватда Рўзмат, биринчи қаватда Ҳожимат бутун оилалари билан кутиб олишди. Хурсандчилик, ҳазил-мутойибадан чеҳралари яшнаб кетди. Чол-кампир бир йилга ёшаргандек бўлишди.

– Биз бугунги режамиздаги ишларимизни бажардик, – деди чол кенжатойи Ҳожиматникидан турар экан. – Соат ҳам ўн икки бўлиб қолаяпти. Янги йилни ўз квартирамизда кутамиз, деб онанг билан аҳду паймон қилганмиз.

Улар шундай деб эшикни очишди-да, калишни ҳам киймай бир ҳатлаб ўз квартиралари остонасига етишди. Норматжон ота калит солганди, эшик очиқ экан. Тўрт ўғил болачақаси билан келиб, дарров катта залга стол ясашишибди. Ўртага арча ўрнатишибди. Телевизордан байрамга мос ашула янграётир. Чол-кампир ортидан кенжатой ўғиллари ҳам оиласи билан кириб келди.

– Янги йилингиз муборак бўлсин, азиз, меҳрибон ота-онамиз! – дейишди беш ўғил ва беш келин ўрнидан туриб бараварига. Улардан кейин бобо ва бувиларини неваларлари табриклашди.

Қайсидир неваралари хуржунда қолган совға – наMAT коптокчани илиб кетди. Боғчага борадиган набираларидан бири кимдандир ўрганган ғалати қўшиқни жаранглатиб айтди:

– Бобомиз – Қорбобо!

– Бувимиз – Қорқиз-а!

Ҳамма кулиб юборди.

1987 йил

ДАРД

У, бу ҳовлида онаси – ола сигир қорнидан тушгач, атиги бир ой яшади, холос. Оҳ, қандай яхши пайтлар эди у. Онаси ёнида боғлоғлиқ турар, аёл эгаси кунига уч маҳал уни арқондан бўшатиб қўяр, бузоқча эса онасининг ҳозиргина лиқ тўла елини бўшаб қолганига ҳечам ажабланмай, тумшуқчалари билан туртиб-туртиб, мазза қилиб эмиб оларди. Ҳар эмганида иссиққина сутнинг ҳузурбахш таъмидан бутун вужудига жон бағишловчи куч кириб борар, бундан кўзлари юмилиб кетарди. Қорни тўйиб қолганида эса гулсафсарнинг баргидек бинафша ранг тилчаси билан бурунчалари атрофини апил-тапил яларди.

– Бўлди, жонивор, бўлди, – дерди аёл эгаси унинг бўйнидаги арқонни тортаркан. – Онангнинг ҳам ҳоли-жонига қўймадинг-ку!

Ола сигир боласининг нари олинганидан норози: катта-катта кўзларини олайтириб секин «мў-ў-ў»лаб қўярди. Кейин сигирга тўкилган олмаларни майдалаб, кепакка қориштириб беришар, бузоқчага бўлса тиқилиб қолмасин деб, олма эмас, экин орасидан юлинган печакларни солишарди. Улар қоринларини тўйдиришгач, бир-бирларига қараб ётиб пинакка кетишарди. Хира пашшаларнинг тумшуқларига дам-бадам қўнишлари ҳам, қорақушнинг тухумдек биқинларида узоқ вақт туриши ҳам ғаш-

ларини келтирмасди. Она-бола кейинги хўракча кавш қайтариб ётаверишарди.

Ола бузоқча бир кун ҳали сира туймаган тер ва чанг ҳидини сезиб кўзларини очди, ажабланди. Бошини кўтариб юқорига қараса, тепасида эркак хўжайини пайдо бўлибди.

– Тур, – деди у жаҳл билан, – энди сенлар бор эдиларинг бошимда.

Бузоқча ҳеч нарсага тушунмади. Аёл эгасининг ҳиди бошқача эди. Олманикига ўхшаш ҳид келарди кийимларидан. Кейин кўпинча майда гулли кўйлагини кийиб, белларини халат боғичлари билан супургидек маҳкам боғлаб оларди. Унинг ҳидини, ўзининг бўйинлари тагини аста силовчи дағал қўлларини бузоқча соғиниб қолди. У қани экан?

– Э, мол бўлмай ўл, турасанми-йўқми?

Энди бузоқча биқинига тушган тепки зарбидан сергакланиб, сакраб ўрнидан туриб кетди. Секин-секин нафас олиб онасининг олдига борди.

Афтидан, эркак хўжайин уни онаси олдига эмизишга олиб келди. Сигир елинида сут негадир одатдагидан кўп эди. Лекин шундай бўлса-да, бузоқча уни озгина сўрди-да, бошини эгиб, жимгина тураверди. Кейин бўйнидаги арқоннинг бирдан силтаб таранг тортилишидан ағанаб тушай деди. Ҳали энтак-тентак юрадиган оёқчалари букилиб, гавдасини зўрға тутиб қолди.

Она ва бола одатдагидек бир-бирларига қараб ётиб олишди. Фақат онаси чўккалаш олдидан «уф» деб пишқириб қўйди. Ола бузоқ ажабланиб унга қараган эди, онасининг қоп-қора кўзларида симобдек ялтираётган ёш томчиларини кўрди. Бу томчилар борган сари катталашиб, онасининг юзларига оқиб тушар, тўхташ ўрнига кўпаярди. Онасига нима бўлди, нега у йиғлапти? Эркак хўжайин озор бердими ёки бирон мудҳиш хавфни сезиб турибди-ю, боласига айтолмаяптими?

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, ола бузоқча бир нарсанинг «тўп» этиб урилганидан уйғониб кетди. Кўзини очса, эркак эгаси хипчинни ҳавода чийиллатиб туриб онасини савалаётган экан. Онаси эса жойидан кетгиси келмас, дам-бадам атрофга қараб, чўзиб-чўзиб маъраб қўярди.

Ахири бўлмади. Оғриқ аъзойи баданидан қаттиқ ўтиб кетди, шекилли, жаҳл билан ўйноқлаб кўчага отилди.

Шу-шу бўлди-ю, ола бузоқча онасини бошқа кўрмади. Гоҳида уни жуда соғинар, маъраб-маъраб кўнглини ёзарди. Ана шундай пайтда эркак хўжайиннинг тепкисидан бир сакраб тушар, лекин барибир маърагиси келаверарди.

Кунларнинг бирида эркак хўжайин бузоқчани муштлаб-муштлаб кўчага олиб чиқди. Бир учи юк машинаси бортига, иккинчи учи ерга қўйилган энли тахтадан уни савалаб, ҳайдаб машинага чиқаришди. Кейин бегона бир одам шохларини арқон билан маҳкам қисиб боғлади. Арқоннинг иккинчи учини машина бортларига тортиб таранглади.

Бузоқча, умуман, машинага чиқмаган эди. Шунинг учун ўтакаси ёрилаёзди. Бироз типирчиллаганидан кейин тақдирига тан бериб кетаверди. Асфальт йўллар тамом бўлиб, ғадир-будир тупроқли сўқмоқлар бошланди. Дала кўринди. Бирдан бузоқчанинг кўзлари ёниб кетди. Хув, анов қамиш чайланинг ёнида ўтлаб юрган унинг онаси эмасмикан? Пешонасида худди у каби қора қашқаси бор. Йўқ, у эмас. Онасининг бўйнида ҳам қашқаси бор эди.

Бузоқчанинг кўзлари тиниб, боши айланди. «Майли, – ўйлади у, – бу ерда мен каби моллар кўп экан-ку».

Далада бузоқча ҳеч кимдан калтак емади. Эртадан кечгача арқонлаб қўйилган жойида унча-мунча ўт ер, хоҳлаганча мудраб ётарди. Лекин онасини соғинар, кўпинча маъраб-маъраб ҳаммаёқни бошига кўтармоқчи бўларди. Аммо унинг анчагина ўткирлашган овози далалар бағрига шу заҳотиёқ сингиб кетарди.

Кеч куз тушди. Бир-икки ёмғир, қор ёғди. Бузоқча энди ғунажинга айланган бўлса-да, эти жунжика бош-

Шуларни ўйлаб турган ғунажинни сўраб ҳеч ким келмас, бундан у хафа бўлишни ҳам, хурсанд бўлишни ҳам билмасди. Боятдан бери бир чеккада мунғайиб турган эгаси энди типирчилаб қолди. Чунки ҳадемай бозор тарқайди. Сотолмай кетса, яна ўз бошига бало бўлишини ўйлаятти, шекилли. У дам бир даллол, дам бошқа бир даллол олдига бориб, ғунажинга харидор топишни сўрарди.

– Э, оғайни, – деди қорни тарвуздек осилган даллол. – Шунақа молни ҳам бозорга олиб келадими? Ким олади ахир бу ориқ ғунажинни?

– Тўғри, боқувининг мазаси бўлмади. Кечагина даладан олиб келдим. Агар яхшилаб боқилса борми, кунига ўн литрдан сут берадиган сигир чиқади, – минғиллади эгаси.

– Хўв, барака топгур, ўзингиз айтинг, бу гапларингизни пулга чақиб бўладими?

Даллол шундай деб нари кетаётганди, эгаси тўхтатди.

– Жон ака, айтган нархимдан сал арзонроқ бўлса ҳам сотиб беринг. Жуда бўлмаса қассоб олар.

– Бўғоз ғунажинни-я, гуноҳмасми бу? Олиб боринг-э уйингизга!

Қайтишди. Албатта, эгаси ғунажинга бир-икки мушт тушириб, хумордан чиқди. Одамлар кўчада «Неча пул бўлди?» деб сўрашар, эгаси «Қайтди» деб қўярди. Улар яна «Неча пулдан қайтди?» дейишини қўймасди. Шунинг учун эгаси кейин сўраганларга аллақайси сўмни айтиб қўярди.

Энди ғунажиннинг маърашга ҳам мадори қолмаган, шохларининг зирқираб оғришига қарамай, оғзидан кўпик чиқариб, бошини эганича, чайқалиб-чайқалиб кетиб борарди.

Ќунажин уйга аранг етиб келди. Хўжайин уни аввалги қозиққа боғлади-да, бир мушт тушириб, нари кетди. Ќунажиннинг боши гир-гир айланар, тилига тикандек нарса санчиларди. Охурнинг тагида қолган қуруқ бедадан чимдиган ҳам эдики, игна тишлагандек оғриқ сезди.

лади. Ана шундай бир пайтда эркак хўжайин юк машинасида келиб қолди.

– Тоға, ўсмабди-ку, бузоқ, – деди хўмрайиб чайладан унга томон келган кишига норози оҳангда.

– Э, бунинг жа-а-а маъроқ экан. Шундоқ печакзорга арқонласам ҳам тузук емайди. Эртага бозор. Сотиб юбор бошингга бало қилмай.

Фунажин ҳеч нарсани тушунмай анграйиб турарди. Ҳозир ҳаётида қандайдир ўзгариш бўлишини юрагидан сезарди.

Уни яна юк машинасига ортишди. Тупроқ ва асфальт йўллاردан ўтиб, ўзи туғилган жойга келтиришди.

Тонг отар-отмай фунажин устида эгасининг хипчини чийиллаб ўйнади. Кўчага олиб чиқиб, олдида солди-да, ҳайдаб кетди. Фунажин чарчади. Оғзидан сўлаги оқиб, шохлари зирқиради. Дам олгиси келиб тўхтади. Шу заҳотиёқ хипчиннинг ҳавода чийиллаши эшитилди. Зарба тушмасиданоқ минг азоб билан олдинга йўрғалади.

– Нега шунақа экан? – фунажин ўйлади. – Одамлар нега мени тушунишмаяпти? Қийналаётганимни, онамни қаттиқ соғинганимни сезишмаяпти-я!

Кенг сайхонликка чиқишди. Атроф лой, ифлос. Бу ерда одамлар ҳам, моллар ҳам кўп. Дарвозадан кириб боришлари билан бир киши, даллол бўлса керак, фунажинни арқонидан ушлаб, калта қозиққа боғлади. Бири ёш, бири қари, бири чиройли, бири хунук кишилар гоҳ у, гоҳ бу молнинг олдида бориб, этини чимчилаб кўришар, нархини сўрашар, ўртадаги даллол эса уларни келиштиришга ҳаракат қиларди. Шундай ҳам бўлдики, мол эгаси билан харидорнинг қўлини маҳкам ушлаб, беш-ўн марталаб силтар, тинкаларини қуритиб юборар, лекин шунда ҳам уларни келиштиролмасди. «Ҳатто одамлар ҳам бир-бирларини тушунишмас экан-ку, – таскин берди ўзига фунажин. – Арзимас бир нарсага тортишадилар. Бир-бирларини ёмонлайдилар, мушт ҳам кўтарадилар. Тағин мени тушунишмаганларидан хафа бўлиб юрибман».

Бор кучи билан маъраб юборди. Ҳали оёқ кийимларини ечиб улгурмаган хўжайин ҳовлига чоғиб чиқди.

– Падарингга минг лаънат, – деди у молнинг қорнига бир тепаркан. – На уйда тинса чакагинг, на кўчада. Бозорда ҳеч ким олмаса. Ахир нима қилиш керак сени?!

Фунажин оғриқ азобидан букчайиб қолди. Кейин қорнига яна бир зарб тушди. Бунисига чидай олмади. Ичидаги боласи ҳам икки букилиб қолгандек тўлганди. Фунажин зарб билан олға интилган эди, узун арқон чирт узилди. Бундан баттар тутаққан хўжайин мол тагини тозалайдиган белкурак билан устига тушириб қолди. Фунажин жон аччиғида ҳовлидаги усти плёнка билан ёпилган экинларни босиб, янчиб атрофга зир югурди. Кўча эшиги берк бўлгани учун ҳафсаласи пир бўлиб секинлашди. Хўжайини тутиб олишини аниқ билиб лўкиллади. Шу топда қорни яна оғирлашиб кетгандек, ҳозироқ болалайдигандек ҳис этди ўзини. Тўхтади. Кейин устига бир-икки мушт тушди, тепки еди. Мана энди ушланиб, боғланган фунажин тўрт оёғини тагига олиб мудрар, оппоқ кўпик бўлиб кетган сўлаклари ерга оқарди. Кун бўйи маърагани, анчадан буён тузук овқат емагани учун кавш қайтаришга ҳам мадори қолмаган, қовурғалари саналиб, қорни пучқоқ коптокдек ич-ичига кириб кетганди.

Эрталаб фунажин таниш ҳиддан ҳушёр тортди. Кўзини очиб қараса аёл эгаси, меҳрибон эгаси турибди. Оланинг кўзларида ёш милтиллади. Наҳотки ўнги бўлса бу? Наҳотки ўзининг асл хўжайини қайтган бўлса?! Севинчдан чўзиб «мў-ў-ў» деб қўйди. Кейин маърайверди, маърайверди.

– Кўрдингми? – деди эркак эгаси тутақиб. – Жонимдан тўйдириб юборди. Сотай десам ҳеч ким олмайди дардисарни. Онасини бир амаллаб йўқотдим.

Фунажин аёл хўжайинига қаради. Ранги кетиб, чўпдек бўлиб қолибди. Узоқ вақт касалхонада ётиб чиққан, шекилли.

Аёл индамади. Қонсизгина қўллари билан оғзини кериб очди. «Вой-бў, шўрлик. Сени тушунишмабди-ку»,

деди. Оланинг тили оппоқ чақир бўлиб кетганди. Ошхонадан йирик туз олиб келди. Эрини ёрдамга чақириб, гунажиннинг тилини ишқалади. Оғриқдан оланинг кўзи косасидан чиқиб кетай деди. Аёл шохларига қисиб боғлаб қўйилган арқонни бўшатди. Ола бошидаги оғриқ тумандек тарқалди.

Гунажин эртасига ўзини янги туғилгандек ҳис этди. Ҳеч қаери оғримас, иштаҳаси ҳам карнай эди.

Уч-тўрт кундан кейин болалади. Энди унга кечки изғирин ҳам билинмас, ўзига ўхшаш ола бузоқчасини узун тили билан ялаб, бахтидан маст кавш қайтарарди. Уриб, тепиб кўп азоб берган паҳлавондек эркак хўжайини ҳам, қассобдан сақлаб қолган хўппа семиз даллол ҳам ёдидан чиққан, ҳозиргина олдидан кетган, дардини суғуриб олган нимжонгина аёлнинг майда гулли кўйлагидан келган олма иси аралаш тер ҳидини яна қўмсарди, холос.

1988 йил

МАНФААТ

Соат уч бўлаяптики, райондан келадиганларнинг дараги йўқ. Аслида улар роппа-роса соат бирга келиб медпунктни кўришмоқчи, тушликни шу ерда қилишмоқчи эди.

Абдулла ака сабр-тоқатли одам. Тўрт йил урушда бўлиб келган, тоғ келса – кемирган, сув келса – симирган. Фақат Мастура холанинг ҳадеганда чимирилиб «Меҳмонларингиз бетайиғ бўлмай қолсин, айтган вақтида келса амалидан тушиб қолишармиди!» дейиши жонжонидан ўтиб кетди. Хотининиям тушуниш керак, бировникида қозон қайнатаяпти. Уй эгаси ҳам ҳадемай кечки овқатга унаши керак. Бунинг устига суюқ овқатнинг гуручи эзилиб, бўтқага айланаяпти.

Ўғли Султон эшикдан кўчага бетоқат чиқиб-кириб турибди. Ишхонасидан икки соатга жавоб сўраб келганди.

Гапнинг рости Абдулла ака ҳар бири ҳужрадек келадиган бешта хонадан иборат янги «дўхтирхона»ни кўришга шунчалик казо-казолар келади деб сира ўйламаганди. Байрам баҳона эмиш. Агарда торлигини ҳисобга олмаганда, аввалги уч хонали жойиям ёмон эмасди. Илмий текшириш институтида тўрт қаватли уй қурилишини эшитиб, директордан медпунктга биринчи қаватдан жой сўраганди, кўнмади. «Одамларга аввал уй-жой керак, дўхтирга сал нарига боришса ҳеч нарса қилмайди». «Сал нарингиз – беш чақирим, ахир қачонгача бегона жойга бош эгиб боришади».

Бу гаплардан кейин орадан кўп ўтмай директор ҳам шу ердаги коттежга кўчиб келди. Болалари оғриб, «сал нари»га борганди, яқиндаги медпунктга эҳтиёж сезиб қолди.

Медпункт очилгунча қурувчилар билан жиқиллашавериб Абдулла аканинг тинка-мадори қуриди. Ҳали бўёқ йўқ, ҳали елим. Ҳаммасини ўғли билан ўзи топиб келиб берди. Хоналарининг эшигини алоҳида қўйдирди. Касаллар тиқилиб қолмасин деб йўлакни кенгайтирди.

Ўзи бўйсунадиган поликлиника бош врач Сурайёхонга жиҳозлар олиб беринг, деб ўн қатнади-ёв. Бош врач унча-мунча мебел олишга ёрдам берди-ю, пардаликлар, сочиқ, чойшабларга келганда, «лимит йўқ» деб оёқ тираб туриб олди. Абдулла ака хотинининг чиғиллашига қарамай ҳаммасини ўз пенсия пулига харид қилди. Қайтаётганда автобусдан тушатуриб оёғи тойиб кетди, ўнг қўлининг тирсагидан пасти синди. Гипслатиб, уч-тўрт кун уйда қолувди, директор одам юборибди: «Медпунктни очадиган бўлса – очсин, бўлмаса калитини бериб юборсин».

Янги жой, ҳаммасини ўзи кўрсатмаса бўлмасди, шунинг учун гипсланган қўлини бинт билан боғлаб бўйнига осганча институтга борди.

– Кеча райижроком раисининг муовини билан гап-лашдим, – деди озғин, новча, тунд чеҳрали директор

одати бўйича тез-тез киприк қоқаркан. – Во-от, у эртага соат бирга медпунктни кўргани келади. Во-от, – у шундай деб шаҳодат бармоғи билан қошларининг ўртасини силаб қўйди. – Бу ёғи тушунарлидир?

Абдулла ака ҳеч нарсани англамади. Ўқ теккан пешонасини ялтиратиб индамай тураверганди, директор «Чой-пой қилинг» деб бир парча қоғоз узатди.

Директорнинг менюси арзон тушмади. Коньяк арзон эмас, бодому данак қишда анқонинг уруғи. Ноку узум дастурхонга қўйилди. Хуллас, кампири билан ўзининг бир ойлик пенсия пули кетди.

Райондагилар иккита, поликлиникадагилар битта енгил машинада келишди. Институтдагилар аввалроқ беш чоғли бўлиб уларни кутиб туришарди. Меҳмонлар кўпчилигини кўриб, Абдулла ака ичкарига югурди. Йўлакдаги стулларни бир қўллаб олиб, хотини билан дастурхон ёзган хонага ташиди.

Бино ичига кириш олдидан директор билан райижроком раиси муовини бир-бирларига «қани, қани»лаб илтифот кўрсатишди. Узун-қисқа бўлиб хоналарни кўриб чиқишди. Дастурхон ясатилган хонага келганда, «Ие, ие, – деб жилмайишди. – Буёғи қандоқ бўлди?» Директор илжайди: «Байрамчилик, во-от...»

Сурайёхон кавказликлардек қирра бурун, сақичдек қора сочли хушмуомала йигит – район бош врачининг қўлтигидан тутганича унга сирли жилмайди: «Нима, жа қўй сўйиб-мизми сизга». Райижроком раисининг муовини тўрға баланд бўйли, қоринлари тарвуздек осилган, чўтир, эллик ёшлардаги кишини ўтказди. Уни ҳеч ким танимай турар, раис муовини эса негадир ўша одамни «Рамазон ака»лаб қўймасди.

Бир-икки пиёла чой ичилгач, суюқ овқат тортилди. Райстат бошлиғининг ёнида ўтирган коопторг мудирини ёшроқ бўлгани учун ҳам шампан шишасининг тиқинини очиб, ҳамма бокалларга қўйиб чиқди.

Сурайёхон бордан йўққина ингичка қошларини учириб, район бош врачига сўз берди. У қўлидаги бокалга

қараганича Сурайёхоннинг ташкилотчилиги, жонкуярлиги ҳақида узоқ гапирди. Охирида шундоқ аёлларнинг соғлиги учун олайлик, деб шампанни бир кўтаришда ичиб юборди.

– Энди бизни кечирасиз, – деди институт директори салмоқлаб, – вот, аввал райижрокомимиз раис муовини гапиришлари керак эди. Э, шу камтарликлари қолмадида, сўз сизга, Туроб Ашурович.

– Аввало, шунақа чиройли дастурхон учун Сурайёхонга, институтимиз директори Дамин Аминовичга катта раҳмат. Бугун иккинчи бўлиб гапиришимнинг сабаби бор. Ахир юришимиз-туришимиз, аввало, шу саломатлик побонлари туфайли-ку. Уларни бошга кўтариш керак!

У шундай деб костюмининг ён чўнтагидан тўрт буклоглик катак рўмолча олиб, юзларидаги, бўйнидаги терларни артди. Рўмолчани эринмай тахлаб, жойига солиб давом этди:

– Одам миясидан қарийди дейишади. Бу – ёлгон. Одам, аввало, ошқозонидан қарийди. Шу орган ишдан чиқди-ми, тамом, киши касалга чалинади деяверинг. Хуллас, менга ичиш мумкин эмас. Лекин дўстинг учун заҳар ич деган гап бор, оламиз-да.

Туроб Ашурович шундоқ ҳам қисқ кўзларини юмиб, бокалдаги шампанни симирди. Ёнида ўтирган Сурайёхон унга анор доналаридек қип-қизил бўялган тирноқларини ялтиратиб ярим очиқ шоколад узатди.

Сўз навбати институт директорига берилди. Дамин Аминовичнинг турган жойи баландроқми ёки қаддини тик тутганиданми, ҳарҳолда у янаям новча кўринди.

– Бу жойни медпункт қилгунча, – деди у салмоқлаб, – жигарларим хун бўлиб кетди, во-от. Қурувчи халқидек мой, бўёққа тўймайдигани бўлмаса керак. Йўқни йўндирасан, дейди тамом, во-от. Ҳар ҳолда байрамга яхши совға бўлди, Туроб Ашурович.

Бу пайтда Мастура хола ўғли Султон билан нариги хонада косаларга шоша-пиша палов сузишар, Абдулла

ака эса ош устига бир қўллаб қошиқ қўйиб чиқарди. Палов тортилгач меҳмонлардан кимдир Абдулла акага «Ичкарига кирақолинг», деди. Абдулла ака қозон-товоққа тегавериб, бинтлари сарғайиб кетган гипсли қўлига қараганди, у «Тағин ўзингиз биласиз?» деди-да, кўздан йўқолди.

Меҳмонлар ўзлари билан ўзлари овора бўлиб қолган, хона папирос тутунига тўлиб кетганди.

– Ўртоқлар! – деди Туроб Ашурович ўрнидан туриб. – Битта чиройли таклиф бор. Очиги, Сурайёхон шундай таклиф қилаяптилар, ёш-да, ёш, замонавий. Эртага ғалаба байрами. Ҳозир шундай ҳовлига чиқсак-да, урушда ҳалок бўлганлар хотираси учун тикланган ёдгорлик пойига гуллар қўйсак. Ахир биз улардан умрбод қарз-дормиз. Нима дейсизлар?

Хона ғалағовур бўлиб кетди:

– Тўғри, тўғри, шундай қилиш керак.

– Шунақа кунларда эслаб туриш лозим уларни.

– Савоб керак одамга.

Айримлар эшик томон юришган эдики, тўрдаги нота-ниш чўтир киши тик ўрнидан туриб, «Бир минутга!» деб уларни тўхтатди. Кейин Сурайёхон билан Дамин Аминовичга тикилиб қараб қўйди.

– Туроб Ашурович! – у ярим ўгирилиб райижроком раиси муовинига юзланди. – Мен сўзимдан қайтмайман. Сизнинг илтимосингизга кўра, районингизга одамлардан сут йиғиш учун бешта молоковоз бераман. Бироқ битта шартим бор. Аввал фронтчи тирикларни ҳурмат қилайлик.

У бошқа гапиролмади. Ичидан отилиб чиқаётган оловдек бир нарсани қайтармоқчидек ҳиқилдоғини силлаб қўйди.

Стул ўртасига қўйилган вазадаги қип-қизил чинни-гулларни шахт билан олиб, пойгак томон юрди. Бу гулларни эшикдан тортинибгина «Чойийлар борми?» деб сўраб турган Абдулла акага тутқазди-ю, тез-тез юриб

чиқиб кетди. Ота гипсланган қўлини қашиганича эслади: «Э, бу ўзимизнинг Рамазон-ку. Сигир боқиб юриб, нуқул сутини эмиб қўярди. Ҳа, тузук, сут заводининг хўжайини бўлибди-да».

1989 йил

МАҲАЛЛИЙ АҲАМИЯТДАГИ ВОҚЕА

Меливой почта қутисидан газетани суғуриб оларкан, ичидан бир парча сариқ қоғоз ерга учиб тушди. Нима экан, деб энгашиб олди. Қизил сиеҳда ёзилганини ўқиди: «Огоҳлантириш хати. Ўртоқ Маҳкамов М! Сиз дом орқасидаги жойни тўр сим билан незаконний ўрабсиз. Уч кун срокда об ташанг. Бўмаса административний чора кўришга мажбур бўламиз. ЖЭК бошлиғи Халтаев».

Меливойнинг чеҳрасида ажабланиш аралаш киноя пайдо бўлди. Ўзи шу идорада муҳандис бўлса-ю, тагин унга чора кўришмоқчи. Шу Холтоев ҳам ишдан кетиб-кета қолмади, қолиб тузукроқ ишламади. Иши халқ кузатувиға тушгандан бери ўз хоҳишича бўшаш ҳаракатида эди. Ўғлиға навбатсиз уй олиб бериб бошиға бало орттирганини фаҳмлаган. Бироқ арқонни узун ташлаб қўйишибди, шекилли.

Меливойнинг кўнгли ғашланди. Кўзига уй орқасидаги ҳосилға кирган бўйрадек боғчаси кўриниб кетди. Жоноқи олма, кўксултон, тукли, туксиз шафтоли...

Боғ қилиши осон бўлмади. Кўтарма кран юрган йўл бўлгани учун ғич-ғич тош чиқди. Бир эмас, уч йил тош терди. Ҳар кетмон урганда тиқ этса, оҳ тиғи кетди-я, деб бир парча темирға жони ачирди. Бир арава гўнг келтириб солди, дарахт экиди.

Отаси раҳматли катта деҳқон ўтган. Қачон қараса уни ўзи билан далаға олиб чиқиб кетарди. Аямай ишларди. Ерни яхши кўриши шундан. «Дом»да ишдан кейин нима қилади? Духоба ором курсига ястаниб телеви-

зор кўришни хоҳламайди. Айвондаги шкаф бурчагига қўйилган кетмонни олиб «томорқаси»га тушади. Оёқяланг ер чопади, ўт юлади, бетон ариқдан келган сув билан экин суғоради.

Меливой газетани почта қутисига қайта ташлаб, сариқ қоғозни тўрт буклаб, «дом»лар ўртасига ўтди. Бу ерда темир каравотда беш-олти чоғли одам шахмат ўйнаб ўтирарди. Меливой «иҳм» деб томоқ қирди. «Салом алайк-у-ум» деди, узун қўлларини ўтирганларга бир-бир узатиб кўришаркан.

– Келинг, – деди сочини устарада қирдирган ингичка одам. – Ҳа, Меливой, отпуска яхши ўтаяптими?

– Тузук, – деди Меливой кўзини олиб қочиб. – Сизлар ҳам бугун «отдих» қипсиз, шекилли?

Бояги киши «домком» Исмоил ака. Ҳар куни саҳарлаб одамларни ошга чақиради. Чиқмаганлар бўлса, кейин йўлда учратса танбеҳ беради. «Энди кичкина бўлмаймиз, одамгарчилик керак. Яхши-ёмон кунимиз бор...»

Исмоил ака аслида касалманд. Жигари чатоқ. Тез-тез тоби қочиб туради. Шундай бўлсаям, маҳалла ишини ташламайди. Одамлардан пул йиғиб, хом гиштдан чойхона қурдирган. Идиш-товоқ сақлайдиган жойи ҳам бор.

– Ўтирибмиз қуриб берган чойхонангизда, – афтини бужмайтириб, тескари қаради Исмоил ака.

Меливойнинг қулоғи қизарди:

– Энди, ака, менга қолса чойхонани ростдан ҳам ўзим қурдирардим. Ахир мен ҳам шу маҳалла одами. Нима қилай, генпланда йўқ.

– Энди бундоқ, Меливой ука, – Исмоил аканинг курагига каравотнинг темири ботди, шекилли, бир қимирлаб олди. – Сиз боғчангизни бузасиз.

Меливой бу гапдан энди хабар топаётгандай орқасига тисарилди.

– Йў-ў-ҳ, бундай қилолмайман.

– Э, ҳалиям бола экансиз-ку, – деди даврадагилардан бири. – Маҳалланинг чойхонаси омонат-ку, бу бўлса, бир

қулоч ерни ўйлайди. Ўзиники бўлсаям майлийди, давлатники.

«Домком» кишт деб дона сурди-да, Меливойга ҳоргин боқди:

– Энди, ука, бу юртга келган тўйдек гап. Мана, ўтирганлар ҳам сенга ухшаб боғча қилишган. Болалар учун бузишга рози. Айтгандай, сенга ўхшаганларга ҳам хат юборилган. Агар тўр симларни олиб ташламасанг, оқибати яхши бўлмайди.

Мавзе янги, аммо «дом»лар яқин қурилган. Туманга илгари архитектор бўлган Холтоев пайтида бош режа тузилганди. Ҳозир у ширкат бошлиғи. Маҳалладагилар тунов куни унга болалар ўйнашига жой йўқ, «дом»лар бир-бирларига пешана тираб тушган, деб арз қилишганди, афтини бурди: «Гапнинг ўғил боласини гапиринг, биродарлар. Қани, аниқ таклифлар борми? Менда эса бор. Огородингиз болалар боғчасига айлантирилсин». Шунга келишилди, «Огоҳлантириш хат»лари ёзилди.

Меливойнинг юраги тез-тез урди, ранги оқарди, титради.

– Э, бу бузғунчининг иши! Шундоқ боғлар хароб бўладими-а? Йўқ! Йўқ! – у гангиб, бақриб юборди.

Исмоил ака жаҳл билан каравотдан турганди, тахтаси ликиллаб шахмат доналари униққан шолчага думалади.

– Ким бузғунчи? Сенми, мен, а?

Ўтирганлар ўртага тушишди. Титраётган Меливойнинг елкасига қоқишди: «Ке, сен ёшсан, бир гапдан қолақолгин!». Исмоил акага ялинишди: «Э, шу она сути оғзидан кетмаган бола билан айтишиб ўтирибсизми, гўдакку ҳали».

Исмоил ака «иҳ» деб юрагини чангаллади-да, ўзини ташлаб юборай деди.

...Меливой боғча атрофидаги тўр симни олиб ташлади. Кейин ишдан бўшаб, колхозга аъзо бўлди. Саратонда униқиб, кетмон чопди. Чигирткадек озиб кетди, лекин руҳи тетик эди.

Бир куни у ишдан қайтатуриб, одатдагидек почта қути-
сидан газета суғурди. Газета орасидан бир парча сар-
ғиш қоғоз сирғалиб тушди. Олди ва ўқиди. Унда қуйида-
гилар ёзилганди: «Огоҳлантириш хати. Иккинчи марта.
Ўртоқ Маҳкамов! Сизни охирги марта қаттиқ огоҳлан-
тирамиз. Хонадонингиз ортидаги ер участкангизни уч кун
муддатда тартибга келтиринг. Дарахтни бутанг. Тагини
юмшатинг. Суғоринг. Озода сақланг. Акс ҳолда сизга
нисбатан маъмурий чора кўришга мажбур бўламиз.
Ширкат раҳбарияти».

Меливой Холтоев ишдан кетибди-да, деб ўйлади. Ке-
йин бирдан хаёлига Исмоил ака тушди: «Тузалиб кетди-
микан, бояқиш?»

1989 йил

ОВОЗ

Хонамда ёлғиз эдим. Юлдузлар шивири булутлар ора-
сида қолиб кетган, ердан эса бирон сас чиқмасди.

Қулоғим жимжитликдан том битганди.

Туйқусдан «тиқ» этган овоз эшитилгандек бўлди. Ел-
камни оғир хаёллар эзиб турарди. Хаёллар мени таслим
қилаёзганди.

Шомдан бери оппоқ қоғозга қараганча мук тушиб
ўлтирар, мен гўёки йўқ эдим. Балки, ростдан ҳам йўқдир-
ман. Борлигимда ҳам ҳаёт ўша-ўша давом этар: кимдир
туғилар, кимдир кетар эди бу оламдан. Мен эса ҳаёт шу
экан-да, деб умрим ҳеч бир ўзгаришсиз ўтаётганлиги-
дан ўзимча таскин топардим. Баъзида бир-бирига ўхшаш
кунлар жонимга тегиб кетар, бир пайтлардаги орзула-
римнинг учқур қанотларини эмас, балки судралган қора
кўланкасини аниқ-равшан кўргандек бўлардим.

«Ҳаёт нима ўзи, тирикликми?» Бош чайқайман. «Унда
нега туғилдинг?» «Туғилиш керак бўлгани учун-да, ал-
батта». «Бор бўласан, кейин йўқоласан. Балки минг йил-

лардан кейин яна бошқатдан дунёга қайтарсан. Ҳаётинг ўшандай изсиз кечса, тирикликдан не фойда ахир?»

Булар менинг ичимдаги икки руҳ талқини: бири юпатувчи, бошқаси исёнкор.

Тиқиллаган овоз тез-тез такрорланди. Қоронғи кўнглимнинг бурчагида қаердан келаяпти бу товуш деган йилт этган фикр эриниб ўтди. Ўтди-ю яна зулмат қаърига чўкиб кетди.

«...Туғилиш осон, ҳаёт кечирмоқ осон, лекин шунчаки яшаш... Ҳаёт кечирмоқ. Қизиқ, одам ҳаётини кечиравериши керакми? Яхшими, ёмонми, умр деган оҳанрабо-ни бетиним оқимга ташлаб?»

«Тақдиринг шудир-да балки. Сен ҳаёт кечиравер. Ўзинг айтдинг-ку, бу тириклик белгиси деб, яшаш учун эса қалб учқунидан гулхан ёқмоқ ва оламжаҳонни ёритмоқ керак».

...Тиқиллаган овоз кучайгандек бўлди. Ҳа, ростдан ҳам, қаердандир овоз келарди. Ачишган кўзларимни ишқаб, стулдан турдим. Йўлакка чиқиб, эшикни очдим. Димоғимга шабада аралаш мен қўмсаган тупроқ ҳиди урилди. Во ажаб, мен тирик эканман. Ташқарида ҳеч ким йўқ эди. Соядек судралиб, айвонга чиқдим. Қулоқ солдим. Жимжитлик шувилларди, холос.

Ҳаёллар мени обдон толдирибди. Бўлмаса нуқул тиқтиқ деган товушни эшитгандек бўлаверармидим? Бечора одам!

Яна йўқ бўлгим келди. Ҳеч нарсани сезмаслик, ҳис этмаслик, ҳатто тиқ этган бояги товушни эшитмаслик учун. Қандоқ мазза. Ие, мазани ҳам билмайсан унда. Лекин бу барибир маза.

Ростдан ҳам йўқ бўлиб қолишни жуда истардим. Бунинг учун нима қилиш керак? Дарвоқе, шундай ҳолни бошдан кечирдим-ку боя. Қаерда? Стулда-да! Бориб ўтирдим.

«Тиқ», «тиқ». Юрагим қопқасини ёриб, отилиб чиқиб кетай дер, агар шундай фожиа юз берса, оламни ўз қоронғи қаърига тортиб кетишидан чўчиб тушдим.

Йўлакка чиқдим: «Ким у, ким?» Айвонга чиқдим: «Ким, ким?» Хоналар бўйлаб титраб-қақшаб ҳайқирдим. «Ким у тақиллатаётган?!»

Жавоб йўқ. Бўғзимга қайноқ алланима тиқилиб қолди, кейин кўзларимда ёш сездим. Мен кечмиш ҳаётимга таслим бўла бошлаган, энди ўзимга таскин бериш учун хонамга кириб умримдек ҳали ҳеч нарса битилмаган оқ қоғозга «Ҳаёт кечиравер, эй одамзод!» деб ёзмоқчи бўлдим. Ва шу ниятимнинг ўзиёқ танимга хотиржамлик ва ҳузур бахш эта бошлади.

Стулга чўкмасимданоқ тиқиллаш тезлашди ва вужудимда қайта пайдо бўлган титроқ оқибатида қўлларимдаги қалам сирғалиб ерга тушди, дераза остига думалади. Бу не ҳаётки, ҳаракатга ўч, деган ўй билан эзилиб-эзилиб энгашдим. Олаётиб ҳайрон бўлиб қолдим. Овоз дераза ортидан келарди. Дарпардаларни шашт билан силтаб, икки тарафга сурдим. Муздек ойнага пешонамни тегизиб, ташқарига қарадим. Бироқ қалбим каби зимистонда ҳеч нарса кўринмас, нимадир ваҳимали гувилларди. Бундай овозни қачон эшитгандим? Ўйлашга менда на мажол, на рағбат бор эди. Бироқ овоз мени тинч қўймас, том битган қулоғимни тобора қоматга келтирар, қалбимни, бутун вужудимни қоплай бориб, ҳушимни йиғишга мажбур қиларди. Азоб билан ўйладим ва ниҳоят топдим: олис болалигимда эшитгандим ниҳолларни энга олмаган шамол овозини.

Шу топда болалигимни соғиниб кетдим ва у ҳозир ташқарида менга муштоқдай эди. Деразани очмоқ керак!

Совуқ ўтмаслиги учун дераза зихларига тиқилган, сарғайиб, намхуш бўлган пахталарни олиб ташладим, қўлларим илиқ шабадани сеза бошлади. Илгични у ёнбу ёнга сурдим. Очилмади. Кучим етмаяпти деб муштлаб-муштлаб кўрдим. Бўлмади. «Э, дераза илгагини юқори кўтариб, тутқичдан тортиш керак, ахир илгари шундай қилардим-ку», деб ўйладим дафъатан.

Ўй билан иш битармиди, ҳаракат, мақсадга йўналтирилган ҳаракат керак. О, қандай бахтки, бу менда бор экан! Ниҳоят, деразанинг ўнг табақасини оча олдим.

Юзимга бир нарса «чирс» этиб урилди. Ўзимни илкис орқага олдим. Шу он бошқа фаслда яшаётгандек бўлиб қолдим. Димиққан хонамга муздек, ҳузурбахш ҳаво ёпирилиб кирди. Ва мен буни сезгунимга қадар кўз ўнгимда битта ўрик оппоқ гули пайдо бўлди. Гўё бутун хонамга аранг сиғиб турар, бундай улкан гулни умримда учратган эмасдим.

Хаёлим тиниқлашиб, ҳайрат ўрнини ҳайронлик босди. Ўрик гули аввал сезганимдек улкан, гайритабиий эмас, балки оддий, тугмачадеккина эди. Хивичдек нозик новданинг учида мағрур турар, на увлаган шамолу ва на қоронғиликни писанд қиларди. Энди овоз эшитилмай қолган, ўрик гули «тиқ-тиқ» этган мен эдим-да, дегандек хона ичкарисига жилмайиб боқарди.

«Тўхта-чи, бу ўрик гули ўзи қаердан келиб қолди?» деган фикр хиёл ёришган кўнглимдан лип этиб ўтди. Аввалги кузда деразам томон энгашигани борки, ҳаммасининг таг-туғига аёвсиз арра тортиб юборгандим. Аслида ўрикни илдизи билан қўпориб ташлаш ниятим ҳам йўқ эмасди. Негаки, сертиканлиги ёввойилигини билдирган, нишонаси ҳам шундан дарак берганди.

Ўшанда ҳали ҳаётдан завқланардим. Олис танишимдан эҳтиётлаб эртаги ўрик новдасини кесиб келтирдим. Тик ўсган янги бир новданинг пўстлоғини қаламтарошим билан ёриб очдим. Ўзга хивичнинг сермуртак жойини қолдириб, пастини япасқи қилиб ўткирладим. Аввалги новда устига янгисини қўндириб, тол пўстлоғи билан атрофидан маҳкам боғладим.

Бу қувончу ташвишларга қоришиқ кунлардаги шунчаки эрмак иш бўлиб, пайвандни аллақачон унутиб юборгандим. Мана энди икки йил ўтиб деразамни митти айрича-тирсаклари билан қоқа-қоқа ичкари кириб олди. Қалбимга кўмилган зулматдек олчоқ ёвни титратиб юборди.

Столга бош қўйганимча уклаб қолибман. Кўз очсам, ҳали тонг отмабди. Дераза қия очиқ қолган, ўрик новдаси нишона гули билан хонамда энди негадир қимтинибгина бўй чўзиб турарди.

«Яшаш керак, яшаш, – дерди менга оппоқ япроқчаларини пирпиратиб, – қара, яшаш қандай яхши!»

«Вой, тирмизак-э, сал шабадага учиб кетасан-ку, тагин осмоний гапларингни-чи!»

«Инсон-чи, ўтмайдами, ўтади. Аммо умрини эзгу ишларга бағишлаб яшаётганлар кўп. Мана сен мени пайдо қилдинг. Бу – яшаётганинг белгиси. Мен ҳам яшаяпман, негаки сенинг кўзларингда оппоқ вужудим акс этиб турибди. Оҳ, ҳаёт мунча ширин».

«Сен – табиатнинг бордан кўра йўқдек зарраси. Тагин деразамни қоқишга куч топибсан-а. Мен эса сени эшитмапман».

«Аслида сен ҳам табиат зарраси эмасми, эй, инсон? Шундай экан, нечук биз бир-биримизни тинглай олмаймиз? Яшаш балки шунинг учун осон эмасдир?»

* * *

Бирдан атроф ларзага келди. Осмоннинг бағрига ўт тушди гўё. Гулнинг новдаси титраб кетди, қия очиқ дераза бетон деворга қарсиллаб урилди. Мен деразани зичлаб ёпишга ботинолмадим, нозик ниҳолни синдириб қўйишдан, гулни етим қолдиришдан чўчидим. Шамол эса стол устидаги қоғозларимни хона бўйлаб сочиб юборган, қалбимда қалқиб турган ғамгин, андуҳ туйғуларим ер билан битта бўлганди.

Ҳозир гул япроқларидан айрилиб, асалари қўнадиган ҳарир игналари ҳам учиб кетади. Ўзагигина қолади, деб ўйладим. Шамол эса тўхтамас, энди ҳеч бир ибосиз хонам ичига марвариддек ёмғир томчиларини ҳам ҳайдаб келарди. Бегона елу ёмғирга майкачан рўбарў бўлганча гулдан кўзимни узмай ҳайкалдек қотиб туравердим. У

эса менга, қани, ким қўрқаркин, дегандек силкина-силкина киприк пирпиратарди.

Момақалди роқ бот-бот гумбирлаб, кейин овози аллақаяққадир йўқолиб кетар, гоҳо олис-олислардан яна тепамга аёвсиз бостириб келарди. Ярим тундаги тиқиллаган овоз қоронғи қалбим қаърига яшаш учқунини ташлаган бўлса, чақмоқлар уни ловулатар, нозик япроқчали митти гул эса менинг ортга чекинишимга йўл қўймасди.

Ёмғир томчилари юз-кўзларимдан тинимсиз оқиб тушар, эгнимдаги майкаю уй шимим шалаббо бўлганди. Қанча турдим – билмадим, лекин шуни аниқ сездимки, мен бу оламда бор эдим!

Шамол тўхтади, кейин ёмғир ҳам. Дафъатан қоронгилик чекинди-ю, уфқ бир сония ёришди. Сўнг яна атрофни зимистон босди. Мен бу манзарадан хаёлимни ҳали йиғиб олмаган ҳам эдимки, тоғлар ортида ярқ этиб бир нарса ёниб кетди. Шундагина тонг отаётганини сездим. Ва борлигимга минг қайта шукур қилиб ўрнимдан турдим.

Кўчага чиқдим. Ҳамма менга жилмайиб боқар, мен ҳам уларга жилмаярдим. Бирдан юрагим борлигини сезиб қолдим. У вужудимда босқондек гурс-гурс урар, томирларимга битмас-туганмас дармон, ёруғлик ҳайдарди.

Ишдан уйга келдим-у, бу нозик новда учига қўнган миттигина гул туфайли эканлигини ҳис этдим. Югуриб очиқ қолган дераза олдига бордим. Ва кўзларимга ёш қуюлиб келди. Гулнинг ҳарир япроқлари қайларгадир учиб кетган, лекин жажжи тугунчасида асаларилар ғужғон ўйнарди.

Хонамда ёлғиз эдим.

Қулоғимга шовқин аралаш бир сас эшитиларди: «Яшаш қандоқ яхши, қандоқ яхши-а!»

Бу ярадор Гулчанинг овози эди...

1989 йил

ДАВРОН ХУРСАНД БЎЛДИ

Шуҳрат ўзи яхши бола-ю, лекин сал мақтанчоқроқ-да, икки гапининг бирида керилгани-керилган: менга адам уни олиб бердилар, менга адам буни олиб бердилар. Адаси катта ишда ишлайди. Оқ «Волга» олиб юради. Антеналари ҳам бор. Ҳар куни эрталаб шофёр адасини олиб кетгани келганида Шуҳрат лип этиб ҳайдовчининг ёнига чиқиб ўтириб олади.

Телефон дастагини кўтариб, тугмачаларини босади. Ўртоғи Давронга отасининг оҳангида қўнғироқ қилади:

– Мен Шуҳрат Шокировичман, айтилган топшириқ бўлдимми? Қанақа топшириқ? Ия, ёдингдан кўтарилдимми, яхшимас.

Кейин кулиб юборади:

– Даврик, турдингми? Чиқ, кўчага, велик учамиз.

Даврон қўшни «дом»да турадиган бола. Озгин, новча, Шуҳратнинг синфдоши, саккизинчига ўтган. Лекин Даврон яхши ўқийди. Баҳоларининг кўпи «аъло». Шуҳратда «беш» йўқ. Ия, бор. Физкультурадан. Ўқитувчи спорт кийими кўринишига ҳам қарайди. Шуҳрат эса чиройли «Адидас» кийиб келади. Дорга осилиб тортилолмайди. Лекин копток тепишга уста. Нуқул «мен ҳужумчи бўламан, дарвозада турмайман» деб тўполон қилади. Бошқа болалар эса навбатма-навбат дарвозабонлик қилишади.

Даврон доим хомуш юради. Шунинг учун Шуҳрат отасининг машинасига ўтириб олиб ҳазиллашишини ёмон кўради. Баъзан «Нима, мен сенга ёш боламанми?» деб жеркиб беради. Унга сайин Даврон «вай, катта одам-э! Қачондан бери катта бўлиб қолдинг-а?!» деб баттар жигига тегеди.

Аслида Даврон отаси вафот этгандан бери бутунлай бошқа болага айланган. Синфдошларига кўп ҳам қўшилавермайди. Ҳамма болалар мактабдан кейин киногами, истироҳат боғигами – кетсалар, Даврон папкасини кўта-

риб, хаёл сурганича уйига қайтади. Онасининг ҳам соғлиги яхши эмас. Кун бўйи ётади. Унга чой тайёрлаб бериш, синглисини мактабга кузатиш керак. Онаси унга ачиниб, «Вой болам-а, бундоқ болаларга ўхшаб яйрама-япсан, сенга ҳам қийин бўлиб кетди», дейди ачиниб. Даврон бўлса «Э, мени ўйламанг, ойи, сиз тузалиб олсангиз бўлди, кейин ҳам ўйнайвераман», дейди юпатиб.

Ўқиш тугаётгани учун болалар мактабга ҳар хил кийимда келишарди. Кўйлагингиз кўкимтир бўлсин деб жаврайдиган синф раҳбари ҳам индамай қўйганди. Шундай бўлгач баъзи ўқувчилар олифталикларини намойиш қилишарди. Айниқса, Шуҳрат мақтанчоқлик қиларди. Ҳар кун янги кўйлак, шим, ҳатто оппоқ пайпоқ киярди. Бир кун ола-була рангли кўйлакда келибди. Болалар тоза кулги қилишди. «Вой, анави зебрани қаранглар, қочинглар, яна тишлаб олмасин», «Нима бало, ўрмондан чиққанми, қайси ўрмондан келдинг?» Бунга сайин Шуҳрат «Э, ўқимаганлар, бу мода-ку», дея парво қилмайди.

Гапнинг очиги, кўп болаларнинг унга ҳаваси келарди. Ҳар хил кийинади, адасининг «Волга»сида мактабга келади. Қачон қарасанг, ёнида даста-даста пул.

Болалар-ку майли, қизларни айтмайсизми? Баъзилари пичир-пичир қилиб, унга тез-тез қараб қўйишарди. Шуҳрат уй топшириқларини ёзмай келса, танаффусда унга «мана, меникидан кўчириб ол» дея дафтарларини қўшқўллаб тутқазишади. Бир кун буни ўқитувчи билиб қолиб Шуҳратга ҳам, кўчиртиришга берганга ҳам икки баҳо қўйди. Шундан кейин кўчирмачиликка чек қўйилгандир деб ўйларсиз? Қаёқда! Шуҳрат парво ҳам қилмади. Бошқа қизлардан кўчира бошлади. Тўғриси, қизлар чет эл сақичига ишқибоз бўлиб қолишган. Шуҳрат мактабга чўнтагига 5-6 дона сақич солиб келади. Ҳиди ҳам, мазаси ҳам зўр. Худди конфетга ўхшайди. Қизлар ҳатто дарсда ҳам маза қилиб чайнаб ўтираверишади.

Бир кун синф раҳбари буни кўриб қолиб ўша қизни ўрнидан турғазиб, дарсдан ҳайдамоқчи бўлганди Шуҳ-

рат ўртага тушди. Негаки у бунақа қилишни яхши кўради. «Қизларнинг ёнини олиш – жентльменлик», деган отаси. Жентльмен дегани уларни ҳимоя қилиш, олижаноблик дегани-да. Хуллас, Шуҳрат ўша ўқитувчига кулиб туриб: «Домла, қўйинг, ундай қилманг, мен сизга бошқа зўр сақич олиб келиб бераман», деб юборди. У буни ҳазиллашиб айтдими ёки чин – ҳали ўзи ҳам билмайди. Лекин ўша қизнинг ёнини олмоқчи бўлгани аниқ.

Даврон, албатта, Шуҳратнинг бу каби қилиқларига тоқат қилмайди. Ҳатто баъзан шарт ўрнидан туриб, уни уришиб беради. Шунда синфдагилар икки гуруҳга бўлиниб қолишади. Бирлари Шуҳратнинг ёнини олишса, бошқалари Даврон томон бўлишади. Муаллим ким ҳақ, ким ноҳақлигини билиб турса ҳам, гоҳида болаларнинг баҳсини бирпас индамай эшитиб туради. Керак пайтда араллашиб, ҳақиқатнинг топилишига ёрдамлашади. Балки у «Ҳақиқат баҳсда туғилади» деган гапнинг маъносини яхши билгани учун бироз вақт кетса ҳам шундай қилади.

Дарслар тугаб, имтиҳонлар ҳам ниҳоясига етиб қолганди. Синф раҳбари ким ёзда нима иш билан машғул бўлади, сўраб-суруштирди. Шунда Шуҳрат: «Мен тоққа болалар оромгоҳига кетаман, маза қилиб юраман», деди. Бошқа болалар ҳам бири бувисиникига – қишлоққа боришини, яна бириси аллақайси жойда ишлашини айтди. Негаки, ҳаммасининг отаси бор, оналари соғ, олдинроқ дам олиш, иш жойларини топиб қўйишганди. Даврон эса нима қилишини билмай индамай тураверди. Шунда муаллим: «Давронжон, сен бир қарорга келмадингми?», деб сўради. Ўқитувчи Давроннинг уй шароитини биларди. Шунинг учун ҳам унга ортиқча гапирмади. Фақат «Ҳа, майли, шароитга қараб дам олавер», деб қўйди.

Бу орада кунлар ўтиб, болалар жой-жойларини топиб кетишди. Кўчада ҳам уларнинг биронтаси кўринмай қолди. Даврон эса синглиси билан онасининг олдига касалхонага борар, дори-дармонлар топишга ёрдамлашар эди. Бир кун синглиси: «Ака, энди сиз бирон жойга ишга

кирсангиз ҳам майли, харна пул ишлаб олардингиз», деб қолди. Аслида Даврон ҳам бу ҳақида ўйлаётганди. Негаки, кийим-кечак, озиқ-овқат, қолаверса, онаси учун дориларга ҳам пул керак бўлса, шунинг учун қаерга ишга борсам экан деб бир-икки кун ўйланиб юрди. Учрашган идораларида ҳадеганда у боп иш топилавермади. Шунда кечқурун телевизорда кино кўриб ётиб, бир боланинг ёзги таътилда машина ювувчи бўлиб ишлаганлигини кўриб қолди. Бунинг учун кўп ҳам идорама-идора юриш керак эмас экан. Ниятини онасига айтганди, хафа бўлиб кетди: «Вой, кунимиз сенга қолдимиз? Йўқ, бунга йўл қўймайман. Керак эмас, тузалиб қоларман. Маҳалладан ҳам ёрдам беришаяпти. Унгача ишхонамдан тўлашаётган пуллари етар». Даврон эса «Ойи, нима қилибди. Ўзингиз айтардингиз-ку, меҳнат қилишнинг ҳеч айби йўқ деб» – деди.

Онаси ахири кўнди: «Фақат ўзингни уринтириб қўйманг бўлди, – деди кўнгли ғашланиб. – Ахир якка-ёлғиз ўғлимсан-а».

Шундай қилиб, Даврон уйига келиб, патнисдек қаттиқ қоғоз топди, расмдан беш оларди-ку, шунинг учун қоғозга чиройли қилиб «Машина юваман» деб ёзди. Тагига кичик ҳарфларда «Хизмат ҳақи келишилган баҳода» деб битди. Шу қоғозни иккита ёғоч оёқ ўртасига илдида ўзи ўриндиқчада китоб ўқиб ўтираверди. Машиналар гиз-гиз ўтади. Кўча бўйлаб қатор чинорлар экилгани учун атроф анча салқин, сал нарида анҳор, газли сув, музқаймоқ сотиладиган дўкон, ошхона ҳам бор эди.

Давронга дастлабки кун бу дўкону ошхоналар ходимлари «Э, сафимиз кенгайиб қолибди-ку, ҳорманг», деб ҳазиллашиб ҳам қўйишди. Ҳатто улардан бири: «Бизнинг машинани ҳам ювиб қўйинг. Эвазига овқатни текинга берармиз», деди. Даврон – гурури баланд бола. Бунақа гапларни кўтаролмайди. Машина ювдирадиган бўлишса пулини беришсин. Шунга яраша ўзи овқатга ҳақ тўлайди.

Ҳар ҳолда қўшилари билан чиқишиб кетди. Бунинг устига иши ҳам юриша бошлади. Одамлар овқатланишга келишганда Давронга кўзлари тушиб, «Буёғи қанчадан тушади?» деб сўрашарди. Даврон машинанинг ташқи тарафини ювиш қанча-ю, ҳаммасини тозалаш қанчалигини айтади. Рози бўлишса, дарров ишга киришади. Шимининг почаларини шимариб олиб, бетон анҳордан сув келтиради, латтани ҳўллайди. Машина ойна тозалогичларини юқорига кўтариб қўяди. Аввал устини, кейин ён томонларини артади. Нега деганда устидаги чанг ёнларига тушиши мумкин-да. Икки марта артгач машина ташқариси чиннидек ялтирайди.

Албатта, машина эгалари ҳам ҳар хил: бирлари шубҳаланиб, машиналарига қараб-қараб қўйишади. Бошқалари «Э, мана, жиян, ўзингникидек тозалаб берсанг бўлди. Менга бошқа нарса керакмас», деб калитни ҳам ташлаб кетишади. Бундай пайтларда Даврон «Тўхтаган, амаки, машинангизда йўқотадиган бирон нарсангиз бўлса олволинг, бир-бировимиздан хафа бўлиб юрмайлик», дейди. Амаки бўлса «Э, жиян, бутун бошли машинани сенга ишониб топшириб кетаяпман-у. Топган гапингни қара», дейди астойдил хафа бўлиб. Даврон барибир қўймайди «Йўқ, унақа деманг, тартиб-қоида шунақа», деб машина эгасининг сўзини бўлади.

Бир кун яп-янги «Волга» келиб тўхтади.

– Ў, йигит! – бақирди қора кўзойнак таққан эгаси кабинадан тушиб. – Сенга 15 минут вақт. Ёғ тушса ялағудек қилиб қўй машинани, уқдингми?!

Унинг бақбақаси осилиб турар, мешдек қорни камарини нақ узиб юборгудек эди. Даврон бунақа муомалани биринчи эшитиши эди. Шунинг учун айтган вақти етарли бўлсаям ўжарлиги тутди:

– Бўлмайди! – деди бош чайқаб. – Ана, автосервисга боринг, ўша ерда ювиб беришади. Хўпми?

Қора кўзойнакли киши машина эшигини жаҳл аралаш тарс эттириб ёпиб, Давроннинг олдига келди.

– Ў, маҳмадона! – деди баттар ўшқириб. – Гап қайта-ришни қаердан ўргандинг? Сервис ёнида ошхона бўлганида сендан сўраб ўтирмасдим. Бу қоринни тўйдириш керак. Қани, бир қимирлаб қўй-чи!

– Қимирламайман, – деди Даврон терс ўгирилиб. – Овқатланиб олиб бораверинг сервисга!

– Нима-нима, вой жўжахўроз-эй, вой тирмизаг-эй, яна ақл ўргатади-я. Қани, тозалайсанми-йўқми?!

– Йўқ, – деди Даврон қора кўзойнаклига тик қараб.

– Унда қани, тур, бир туёғингни шиқиллатиб қол-чи!

Давронга жуда алам қилиб кетди:

– Мен мол эмасман, туёғим йўқ, қани, ўзингиз жўнанг бу ердан.

Бақбақаликнинг юзи баттар тундлашди. Энди у нималардир деб бақирар, муштини дўлайтирар, қалин сочлари ёйилиб, кўзларига тушарди. Лекин Даврон буларни эшитмас, гўё гаранг бўлиб қолганди. Бир пайт боланинг челақларини бир тепиб, анҳорга туширди. Ўриндигини олиб нари улоқтирди. Ердаги китобни коптокдек тепганди китоб яраланган кабутар каби варақлари ёйилганча сув бўйига келиб тушди. Даврон озгин қўлларини мушт қилиб тугиб, давангидек рақиб томон ташланди:

– Сеними шошмайтур, ярамас!

Кўзойнакли боланинг чайир қўлларини ёқасидан сидириб олиб, бир туртиб йиқитди.

– Калтак егинг келган экан-ку, сен тирранчани, – у шундай деб бола томон қайтиб бораётганди ошхонада овқатланаётган уч-тўрт киши югуриб келиб қолишди.

– Ҳой, биродар, бу қанақа қилиқ, – деди чўққисоқол отахон бошини сарак-сарак қилиб.

– Э, боланинг ўзидан ўтгандир-да, – деди бошқа бири афтини бужмайтириб. – Ҳозирги болалар отасига ақл ўргатадиган бўлиб кетган.

Учинчи киши дўпписини қайта кийиб деди:

– Қўйинг-э, ҳаммасини кўриб-эшитиб турувдим, айб шу кўзойнакли акамизда.

У шундай деб анҳорда тўнтарилганча оқиб келаётган елим челақни, сув бўйидаги китобни кўтариб олди. Шундан кейин одамлар гап нимадалигини сезиб, кўзойнақлини талаб кетишди:

– Бу қандай одамки, бола бечорани кун кўришга қўймаса?

– Э, бундайларнинг мушугини ҳеч ким пишт демайди-да, кўнглига келганини қилади.

– Ҳа, кўнглининг кўчаси қурсин-а.

Бу орада «Волга» жўнаб қолди. Одамлар тарқаб кетишгач, Даврон баттар хомуш тортиб ёғоч ўриндиқда ўтирар, касалманд онасию янги кўйлақ кийгим келаяпти, деган синглисини ўйларди. «Волга»ли кишига нисбатан ғазабни қайнар, унинг ёқасидан ушлаб улоқтириб ташлолмаганидан алам қиларди.

Шу кунни уйига баттар кайфиятсиз қайтди. Синглиси овқат пишириб турган экан, олди-да, касалхонага жўнади. Онаси дарров пайқади:

– Ҳа, болам, – деди ўғлига тикилиб, – жуда чарчаган кўринасан?

Даврон «ўзим» деди, кейин қўшиб қўйди:

– Кун жуда исиб кетди, шунга...

– Жон, болам, – деди онаси ялиниб. – Сендан илтимос, гапимга қулоқ солгин. Бу ишингни ташлагин. Мен доим хавотирдаман. Кўчада ҳар хил одам бор.

– Ҳаммасига ўзига яраша муомала-да... – Даврон катталардек жавоб қилди.

– Менга қара, болам, худога шукур, пулимиз етиб турибди. Ишхонамдан келиб, ёрдам пули бериб кетишди. Маошим ҳам ошибди. Нима қиласан ўзингни қийнаб.

Даврон ерга қараб:

– Ойижон, бекорчилик жонимга тегди-да, икки ой ёз зерикиб қоламан-да, – деди ер чизиб.

Ойиси индамади. Бироздан сўнг «Ишқилиб эҳтиёт бўлгин-да», деб қўйди.

Кунларнинг бирида машина юваётганда орқароқда оппоқ «Волга» келиб тўхтади. Юраги шиф этиб кетди.

Нега деганда ўша қора кўзойнак таққан, бақбақаси осилган кишининг машинаси ҳам шунақа эди-да. Лекин орқа эшик очилиб, новча, озғин бир киши тушди. Жилмайганича унинг олдига кела бошлади. Даврон қўлидаги сувли латта билан унга қараб қолди.

– Ассалому алайкум, – деди бояги киши негадир жилмайганича. Шошиб қолиб Даврон ҳам салом берди.

– Ваалайкум ассалом! – озғин киши болага яқин келди. – Ҳорманг, йигит.

– Саломат бўлинг, хўш хизмат, – деди Даврон қўлидаги латтасини сиқиб.

– Бир минут вақтингизни олсам майлими?

– Нимайди? – Даврон бундай муомаладан ҳайрон бўлиб сўради.

Бояги киши сўрашни давом эттирди:

– Гапим бор эди-да, майлими?

– Майли, майли.

– Кунига қанча пул ишлайсиз?

Даврон баттар ажабланиб:

– Нимайди? – деди яна. У онасининг «Эҳтиёт бўл, болам, кўчада ҳар хил одам бор», деганини эслади.

– Йигит, – деди озғин киши. – Сиздан илтимос қиляяпман-да. Айтинг менга, қанча ишлайсиз?

Даврон айтди. Озғин киши унга тикилиб:

– Хоҳлайсизми, бундан икки баравар ортиқча топишни? – деб сўради.

Бу гал бола дадилланди:

– Албатта, хоҳлайман.

– Бўлмаса бир маслаҳат, сизни «Автосервис»га ишга жойласам. Янги қурилганига. Нима дейсиз?

– Майли. Фақат планини тўлдиролармиканман?

Бу киши ғалати экан, нуқул саволга савол билан жавоб қайтарарди.

– Ёшингиз нечада?

– Ўн олтида. – Даврон тагин кичкина экансиз деб айтиб қолмасин деб қўшиб қўйди: – Ўн етти деса ҳам бўлаверади. Янги йилга бир кун қолганда туғилганман.

– Яхши, яхши, – озгин киши бамайлихотир деди. – Энди бунақа ишни қўйинг. Автосервисга жойлаштирай. Хоҳласангиз машина ювасиз, хоҳласангиз устага шогирд тушасиз. Кўп пул топасиз. Албатта, ўқишдан бўш вақтингизда.

– Қачондан? – Давроннинг чеҳраси ёришди.

– Хоҳласангиз эртадан. Юринг, ишхонани кўрсатаман. Майлими?

– Майли, – деди Даврон шимларининг почасини тушириб. Кейин ўйланиб қолди: «Бу челақ, латталарни нима қиламан, ўғирлаб кетишади-ку?»

Озгин киши буни сезгандай яна жилмайди.

– Бунинг чораси бор-ку. Машинага ортиб оламиз! – Сўнг «Волга» томон ўгирилиб, ўнг қўли билан имлаганди кабинадан шофёр тушиб келди:

– Лаббай, Ҳасан Темирович!

– Бизга ёрдам беринг, – деди озгин киши Давроннинг нарсаларини кўрсатиб.

Ҳайдовчи тезгина тушунди ва челагу латта, «Машина юваман» деган қалин қоғозни ёғоч оёқлари билан бирга машина юкхонасига жойлади.

Озгин киши Давронни орқа ўриндиққа, ёнига ўтқазди. «Волга» сувдек юриб бораркан, Ҳасан Темирович боланинг соғлиғи, уй шароити, онасининг саломатлиги, келгусида қайси касбни танламоқчи эканлиги билан қизиқди. Бола жавоб бераркан, дунёда бунақа ширинсўз, меҳрибон одамлар борлигига қувонар, ўзини қушдек ҳис қиларди. У нуқул «Сиз нима учун менга бундай ширин муомалада бўлаяпсиз?» деб сўрамоқчи бўларди-ю, шу муомаланинг ўзи бу саволни беришга имкон яратмасди.

Давроннинг кўзи бирдан ўз қўлига тушиб қолди-да, уялиб кетди. «Ишқилиб Ҳасан Темирович кўриб қолмадимикан?» деб ўйлади хижолат тортиб. Чунки ҳадеб сувга қўл уравергани, машина моторини тозалайвергани учун қорамой қолдиқлари қолганди.

– Ҳечқиси йўқ, – деди Ҳасан Темирович худди унинг хижолат чекаётганини сезгандек. – Меҳнат қилган кам бўлмайди. Лекин энди йигитча, сиз замонавий жойларда ишлашингиз керак.

Икки қаватли, пештоғида «Автосервис» деган ёзуви бор бино олдига етиб келишди. Машинадан тушишди.

– Қани, йигит, – Ҳасан Темирович Даврон томон ўғирилди. – Бир бошдан кўрамиз-да энди.

Бола «Ҳай, майли!» – деди шошиб. Иккови ҳам устахона бўлмаларини айлана бошлашди. Дастлаб машина ювиш бўлмасини кўришди. Кўчада қатор тизилиб турган машиналар сув пуркагич томон борар, у ердан эса қилдан ясалган тозалагичлар ёрдамида топ-тоза бўлиб катта хонага кириб келаркан. Бу завод каби бўлиб, унинг бир томонида машина моторлари, бошқа томонларида ғилдираклари, бир томонида чироқлари созланар экан. Ишчилар ҳам кўп эмас. Ҳар бир бўлмада икки-уч одам. Ҳаммаси жигар ранг халат кийиб олиб, ўз иши билан банд. Бақриқ-чақриқ йўқ. Ускуналарнинг ишлашию баъзан темирларнинг тақиллаши эшитилади.

Ҳасан Темирович барчасини бирма-бир айланиб кўрсатгач, сўради:

– Қани, айтинг-чи, Давронбек, сизга қаерда ишлаш ёқади?

Бола хаёлидан «Исмимни бу одам қаердан биддийкин, нега менга бунчалик меҳрибонлик кўрсатаяпти?» деган фикр ялт этиб ўтди. Лекин барибир сўролмади. Ҳайрати ортиб, атрофга аланг-жалаң қарар, бундай корхонани биринчи марта кўраётгандек ҳамон ажабланарди.

– Бўлмаса қаранг, тушлик қилиб олайлик, – деди Ҳасан Темирович, – кейин бизга таклифингизни айтарсиз.

Корхонанинг ичида емакхона бор экан. Ҳасан Темирович қўярда-қўймай ўзи чойнақда чой, ҳар бирларига икки хил овқат келтирди.

– Ахир мен хизмат қилишим керак эди-ку? – хижолат бўлди Даврон. – Ёшман-ку!

– Бу ерда сиз меҳмон, мен мезбонман, – Ҳасан Темирович бўш келмади.

Даврон устахона олдида ошхона бўлмаса мижозлар кам келади, деб эшитганди. Шунинг учун ўзини машина ювадиган жойини афзал кўрарди. Бу ер эса кутганидан ҳам яхши экан. Шу пайт қора кўзойнак таққан бақбақаси осилган семиз киши хаёлида жонланди.

«15 минутда тозала, ҳов, бола, қани меъраймагин-чи», деяётгандек эди. Бу киши эса бутунлай бошқа олам.

Давроннинг кўнгли бўшашиб кетди. Эҳ, отаси тирик бўлганда-я, ўшанақа дўқ эшиттириб қўймасди-да бегоналарга. Таътилда бир жойдан аллақачон иш топиб берган ҳам бўларди. Ўзиям зўр шофёр эди-да. Катта машинани ҳайдарди. Қурилишга қумми, шағалми, бетонми – нима бўлса таширди. Давроннинг унга ҳаваси келарди. Гоҳида адаси уйга машинада келиб қолганида «Жамаз»нинг зинасига осилиб, зўрға кабинасига чиқиб оларди. Рул чамбарагини у ёқдан бу ёққа айлантириб, ўтирган жойида сакраб-сакраб қўярди. Чунки машина юраётганида ҳайдовчиси шунақа сакрайди-да. Айниқса, сигналини папиллатишга ишқибоз эди. Сигналини чалганида «дом»дагилар бошларини ойналаридан чиқариб ҳай-ҳайлашарди: «Вой зумраша-ей, ўзи нўхотдек-у, чиқиб олган машинасини қаранг», «Ҳой бола, ахир тинч қўясанми-йўқми», «Ҳа бола-де, қилаётган ишини қаранг».

Маза эди ўшанда. Шухратнинг ҳам ҳаваси келарди: «Мени ҳам чиқар», дерди ялиниб. «Ўзинг чиқ, нима, ёш боламисан?» дерди Даврон ҳазиллашиб. Шухратнинг бўйи паст, шунинг учун машина зинасига елкаси аранг етарди, чиқолмасди. Даврон бир ҳазиллашиб: «Чиқолмайди кал-кал, чиқолмайди», демоқчи бўларди-ю, отонасининг гапларини эсларди: «Ҳеч қачон бировни масхара қилма, гуноҳ бўлади». «Демак, гуноҳ дегани ёмон нарса экан-да». Даврон ўшандан бери одамларга доим яхшилик қилмоқчи бўлади. Мактабда ҳам кимларгадир варақлари кўчган китобини ямаб, елимлаб беради. Кўча-

да кўр одамни учратса, йўлкага солиб юборади. Бегона одам иш буюрсаям дарров бажаради. Мана энди пул топиш учун машина ювсаям баъзи ногиронларнинг хизматини ҳам текинга қилиб беради.

Ҳасан Темирович билан овқатланиб бўлишгач, яна бўлмаларни кезишди. Сўнг озгин киши:

– Қани йигитча, энди нима дейсиз? – деб сўради. – Айтинг, қаерда ишлашни хоҳлайсиз?

– Агар майли десангиз бу таътилда машина ювувчи бўлақолай. Қизиқ экан. Кейинчалик бошқа ишларни ўрганаман, – деди секингина.

– Жуда яхши-да, – деди хурсанд бўлиб Ҳасан Темирович. – Менинг ўзим шунақа фикрда эдим. Кўзингиз осонроқ ишда пишгани маъқул. Сиздан келгусида зўр уста чиқиши мумкин. Машина тузатишга ишқибозлигингизни адангиз раҳматлик айтганлар.

Давроннинг юраги титраб кетди:

– Адам! Сиз уларни билармидингиз?

Ҳасан Темирович жим бўлиб қолди, сўнг:

– Раҳматлик яхши одам эди. Биз мактабда бирга ўқигандик. Кейинчалик у шофёрлик курсига кирди, мен институтга. Сиз кичкина эдингиз. Оилавий борди-келди қилардик. Айтгандай, онангиз тузукмилар?

Даврон «ҳа» деб улгурмай Ҳасан Темирович давом этди:

– Агар дори-дармондан қийналсангиз айтинг, ёрдамлашаман.

– Раҳмат, Ҳасан ака, – бу гапдан бола ниҳоятда таъсирланиб кетди. – Яхшилигингизни унутмайман. Худо хоҳласа, институтга кириб олсам қайтараман.

– Ҳечқиси йўқ, буни ўйламанг, йигит. Менга сиз бир ҳунарли бўлиб қолсангиз бас. Ўша машина юваман деб ёзув илиб ишлаётганингизда адангизга ўхшатдим. Суриштирсам, худди ўша экансиз. Келинг, бир кун сиз ҳам эслаб юарсиз.

Ҳасан Темирович эшик томон юрди. Ортидан Даврон эргашди. Кетма-кет оқиб келаётган машиналарга тугмачани босиб, сув пурқаётган йигитнинг олдига бориб,

Ҳасан ака бир нарса деди. Сувнинг шовуллашидан Даврон эшитолмай қолди. Йигит боши билан дарров «маъқул» маъносини билдирди.

– Ана, йигитча, – деди Ҳасан Темирович мамнун жилмайиб. – Тайинлаб қўйдим.

Даврон хурсанд бўлиб кетди. Бунақа жойларда ишлаш Шуҳратнинг тушига ҳам кирмаса керак. Э, ишлармиди? «Волга»га ўтирволиб телефон қилиш, янги кийим кийволиб, қуруқланиш бўлса бас. Тагин сақич олиб келиб қизларга беради. «Жентльменман» дейди.

Эртасига Даврон янги ишхонасига эрта келди. Кўчада машиналар тизилиб турган экан.

– Келдингми, шогирд? – деди энди устози саналадиган мўйловли йигит. – Мен айтган вақтимда кнопкани босиб турасан. Кейинчалик қай пайтда босишни ўзинг ўрганиб оласан. Қарабсанки, машиналар яп-янги бўлиб чиқаверади. Келишдикми?

– Келишдик! – деди Даврон.

Шундай қилиб иш бошланиб кетди. Машиналарни ювиш зўр иш экан. Айниқса, машина эгаларининг хурсандлигини айтмайсизми?

– Э, яшанг, ука, умрингиздан барака топинг, – деб суюнишади.

Кунлар ўтиб борар, Давроннинг ҳам кайфияти кўтарилар, буни, албатта, онасиям сезмай иложи йўқ эди.

Даврон ҳаммасини айтиб берганди, онаси:

– У киши, ростдан ҳам, отанг раҳматлик билан қалин дўст тутинганди, – деди. – Оилавий борди-келди қилиб турардик. Демак, «Автосервис»га бошлиқ бўлибди-да.

Онаси уч-тўрт кундан кейин касалхонадан тузалиб чиқди. Даврон синглиси билан роса хурсанд бўлишди. Иши ҳам яхши эди. Пуллари ҳам анча кўпайиб қолди. Бир кун Даврон маош олгач онасига ялтироқ рўмол совға қилди, синглисига сочга тақадиган елимдан ясалган чиройли тўғноғич келтирди. Онаси кўзларига ёш олиб, ўғлини қучоқлашини, синглисининг эса, «Акажонимга раҳмат» деб сакра-

шини кўрсангиз. Бундан, албатта, Давроннинг ўзи ҳам хурсанд бўлди. Онаси «Энди бундоқ сен ҳам кийимларингни тузатиб ол, мактабда ўртоқларинг олдида хижолат бўлиб юрма», деди. Шундан кейин у ўзига «Адидас» спорт кийимини сотиб олди. Роса зўр, бунақаси Шуҳратдаям йўқ.

Бир куни мактаб ёдига тушиб қолди-да, хомуш тортиб қолди. Йўқ, бу ўқишдан совугани учунмас. Ўқишга чиқса яна пулдан қийналиши мумкин. Буни Ҳасан Темирович илгаритдан сезиб юрган экан, шекилли, тасалли берди:

– Қўявер, йигитча, хоҳласанг ўқув юртига жойлаб қўяман, ҳам ўқийсан, ҳам ўша ерда ишлайверасан.

Дастлаб бу гапга Даврон суюнди, кейин ўйланиб қолди: «Шунча йил бирга ўқиган жонажон ўртоқларимни ташлаб-а! Айниқса, Шуҳратни соғинади-ку. Йўқ, бўлмайди!»

– Бўлмаса мактабингда ўқийвер. Дарсдан кейин имкон топсанг ҳафтада икки марта устахонага бориб қарашиб юборарсан. Маошингни олаверасан. Ахир сен бизнинг бўлажак кадримизсан-ку. Кадрларга шунақа ғам-хўрлик яратиб берамиз.

Мактаб бошланишига ҳали анча вақт бор. Лекин шунга қарамай Даврон ҳамма кийимларини, китоб-дафтарларини тахт қилиб қўйган. Энди муаллими «Қани болалар, таътилда ким қаерда бўлди, айтинглар-чи?», деса сира тортинмайди. «Автосервисда ишладим», дейди. Албатта, Шуҳрат мақтанчоқлигини кўрсатади: «Маза қилиб Сижжакда бўлдим, чўққига экскурсияга чиқдик. Тоғ дарёсида чўмилдик», дейди.

Синф раҳбарининг яхши одати бор: болаларнинг таътилда ким қаерда, нима иш билан шуғулланганига қараб баҳо қўяди. Давронга неччи қўяркин, Шуҳратга-чи?

Ҳа, майли, бунинг қизиғи йўқ. Муаллим ҳарҳолда холис баҳолайди. Ишқилиб қизлар яна сақич олиб келади, деб Шуҳратнинг ёнини олишмаса бўлди-да.

1992 йил

БЕДАВО

Мен ётган палатага эрталаб олтмишларни қоралаб қолган семиз бир кишини олиб киришди. Қуюқ қора қошлари туташ, хушбичим бу одам хона эгаси бўлган менга ҳеч қандай лутфу карам кўрсатмади. Индамай дераза тагидаги каравотга чўзилди ва шифтга қараганча, ўй суриб ётаверди. Унинг феъл-атвори аслида шунақами ёки соғлиғи туфайли кайфияти ёмонми – албатта, буни мен билмасдим. Бу бир амалдордирки, менга беписанд қара-япти деган ўй ҳам кечди кўнглимдан.

У тунлари инграб чиқарди. Гоҳ у ёнбоши, гоҳ бу ёнбошига ағдарилар, мижжа қоқмаётгани шундоққина биллиларди. Кейин каравотини гижирлатиб ўрнидан туриб ўтирарди. Кенг ойнадан хонага ним ёруғлик тушиб турганлиги учун ҳам кийимларини жой-жойидан топиб, эгнига омонат иларди. Сўнг шиппагини судраб, йўлакка чиқарди. У ерда чекадими ёки шунчаки юрадими – буни билмасдим.

Ташқарида қирчиллама қиш, ҳовлидаги дов-дарахтлар қорнинг кўплигидан икки букилиб қолган, ола қаргалар чўзиб-чўзиб қағилларди.

Касалхонага келганимга уч ҳафта бўлдики, ўзимда яхши томонга бирон-бир ўзгариш сезмадим. Дармоним қуриб қолгандек, парҳез овқат у ёқда турсин, бир бурда нон ея олмасдим. Кейинги кунлари ҳатто дўхтирлар буюрган қатиқ ҳам ичимда азобли оғриқ бериб, ҳеч қандай дори оғриқни тўхтата олмасди. Мен бу касалликка қачон ва қандай чалинганимни билолмасдим. Ҳарҳолда ташхисни тўғри қўйишгунича салкам икки йил ўтибди. Бу орада мен не-не азобларга қолмадим. Кўзимга дунё қоронғу бўлиб кетганида, қани энди шу тобда жарроҳ танамни ёрса-да, ўша оғриётган жойини кесиб олиб ташласа, деб ўйлардим. Худонинг марҳаматини қарангки, ҳеч қандай дори кор қилмаган оғриқ бир неча соатдан кейин ўзи маромига етиб тўхтар, шундан кейин кўзим

мошдек очиларди. Энди дунё кўзимга келинчакдек гўзал кўринар, ҳатто ҳамма нарсa ёқимли туюларди.

Мана, ниҳоят айтишдики, ўт пуфагимда тош бор эмиш. Қизиқ энди, одамнинг ичида тош қандай пайдо бўлди? Бу савол мени унча қизиқтирмас, балки дўхтирларнинг операция қиламиз, деган гапи руҳимни сўндириб қўйган эди. Шундай бир ҳолатимда ҳамхонамнинг индамас чиқиб қолиши кўнглимни баттар чўктирди. Агар у қувноқроқ одам бўлгандами мени кемираётган кўп беҳуда хаёллардан чалғитган бўларди, деб ўйлардим.

Шундай кунларнинг бирида кечга яқин хонага илжайганча салом бериб йигирма беш ёшлардаги узун бўйли бир йигит кириб келди. У ўзини ниҳоятда эркин тутар, гўё биз эмас, у шу беморхонани дастлаб макон этган эди. Янги меҳмон тижоратчилар кўтариб юрадиган сумкасини пойгакдаги каравотга ташлади ва ҳолаҳвол сўрашни давом эттира туриб, ўриндиққа чўкди.

– Танишиб қўййлик, – деди у қўлларини чўзиб, – исмим Алибек. Хоразмданман. Иккита болам, битта хотиним бор. Худога беҳисоб шукрлар бўлсин, ота-онам ҳаётлар.

– Яхши, – дедим мен унга тикилиб, – қандай шамоллар учирди бу ерга?

Алибек кўйлагини кўтарди. Унинг қорни бошдан-оёқ тескари «Г» шаклида чандиқдан иборат эди.

– Ў-ў, нима бўлганди, биродар? – сўрадим ҳайратланиб.

У жилмайди.

– Кўргилик, акахон. Пешанага ёзилганидан қочиб қутула олмас экансан.

Бу бизнинг суҳбат индамас ҳамроҳимда бирон-бир қизиқиш уйғотгандир, деб унга ўгирилиб қарадим. Афсуски, у чойшабга ўраниб олганича, тескари қараб индамай ётарди.

Мен Алибек ёшлик қилиб, биронтаси билан пичоқлашган экан-да, деб ўйладим ва:

– Ҳаётда нималар бўлмайди, – дедим.

Зийрак йигит экан, хаёлимдан кечганини тушунди.

– Бу шўхликдан эмас, ака, – у кўйлаги тугмаларини қадаб туриб деди. – Балки эшитгандирсиз, бир йили поезд изидан чиқиб кетганди. Анча одам ўлган. Ўша поезддаги «мясорубка»да каминангиз ҳам борийди.

– Ў-ў, ёмон бўлган экан, – дедим мен баттар ҳайратланиб. – Жуда ёмон. Сизни худо бир асрабди-да.

Алибек ўтирганча қўл силтади.

– Э, ҳозир ҳам шундай деб ўйлайман. Шунчалик юрганимга шукур қиламан. Энди тўртинчи марта операция қилишмоқчи.

– Ҳа, – дедим мен Алибекка далда беришга сўз ахтариб, – худо хоҳласа, эсон-омон қутуласиз.

Алибек қўлларини тиззаларига уриб кулди.

– Қизиқ гапни айтдингиз-ку, ака. Нима, мен ҳомиладор хотинмидимки, шундай дейсиз.

– Ҳа, энди оғирми-енгилми, барибир дард-да, – дедим ўзимни оқламоққа уриниб. Алибек анчагача деразага қараб жим қолди. Бир йил ичида шунча азоб-уқубатларни бошидан кечирган йигитдаги шукроналикка ҳавас қилдим.

Бироздан сўнг у сергакланди.

– Ўзингизга нима бўлган, ака? – деб сўради.

Айтдим. У ҳамон тескари қараб ётган индамас ҳамроҳимга имлади.

– Бу киши-чи?

– Қайдам, – дедим мен елка қисиб. – Ҳар кимнинг дарди ўзига аён...

– Сизни ким операция қилмоқчи? – сўради Алибек.

– Профессор Карим Аҳмедович.

– Ў-ў-ў, зўр дўхтир-да, – жонланди Алибек. – Мени ўша авариядан кейин чўлу биёбонлардан Тошкентга шу одам эсон-омон олиб келган. Реанимация машинасида. Албатта, унда мен ўзимни билмасдим. Бамисоли ўлган эдим-да. Буни клиник ўлим дейишади, шекилли. Лекин, ака, инсон организмнинг мураккаблигини қаранг.

Ҳушимдан кетиб, осмонга қараб ётганман. Машинанинг ҳаммаёғи берк, ташқарини кўришга нинадек ҳам тешик йўқ. Касалхонага келтиришгач, йўлда мен нималарни кўрганимни айтсам, профессор ҳайрон. «Мен-ку, бу йўлларни кабинада кўриб келдим. Сиз, ҳушсиз, берк машинада қандай кўрдингиз?» дейди. Ўзим ҳам билмайман.

Эрталаб палатага бир гуруҳ дўхтирлар киришди.

– Қалайсиз? – сўрашди қўл узатиб пойгакда ётган Алибекдан. – Яна бир операцияга чидайсиз-да. Кейин бутунлай тузалиб кетасиз. Айтгандай, иккинчи ўғилли бўлибсиз. Табриклаймиз.

Алибек илжайди.

– Худонинг берганида, профессор. Биласиз-ку, ўшанда баъзилар ўғил кўришим у ёқда турсин, мени ўлди деб ўйлашганди.

Профессор Аҳмедов менга ҳам илтифот кўрсатди.

– Кўнглингизда операцияга мойиллик уйғондими? – деб сўради.

Мен, «ҳа», дедим дафъатан. Аслида бир неча кун аввал палата дўхтирининг: «Сизни операция қиламиз, ота-она, қариндош-уруғларингизни айтинг, келишсин. Розилик беришсин, токи кейинчалик хафа бўлиб юришмасин», деган гапи менда қаттиқ қўрқув уйғотганди. Ташхисни ҳам айтмаганди. Бу эса оддий, оғир ботмайдиган ҳолда розилигимни олди. Институтда диолотологиядан бешга ўқиган бўлса керак, деб ўйладим.

– Сизнинг аҳволингиз қалай? – профессор индамас ҳамроҳимга юзланди. У ўгирилиб шифтга қараб ётди. Лекин тепасида турган профессор билан дўхтирга парво ҳам қилмай:

– Яхшимас, – деди салмоқлаб, – ўнг биқиним оғрийдди, жигариммикан бу?

Профессор каравот чеккасига чўкиб, индамаснинг қорнини аста пайпаслади, кейин:

– Йўқ, жигар эмас, ўт пуфагингиз. Бу асабдан, даволаймиз, – деди. Ҳамроҳим безовталанди.

– Ишқилиб, операция қилмайсизларми?

– Йўқ, – деди профессор, – осма укол оласиз. Дардингиз энгил.

Индамас ҳамроҳимиз биз кутмаган ҳолда ўрнидан туриб ўтирди.

– Раҳмат, Карим Аҳмедович, операциядан қўрқаётгандим, – деди.

Профессор жилмайди.

– Ҳа, жон ширин-да, биродар.

Шу куни индамас ҳамроҳимизда руҳан тетиклик пайдо бўлди. Ора-сира биз билан ҳам суҳбатлашиб қўяр, лекин кечалари қандайдир биз билмаган оғир дарддан азоб чекиб, инграб чиқарди.

Алибек эса ҳамон қувноқ. Мен касалликлар ҳақида гапирсам, э, қўйинг, ака, қизиқ-қизиқ латифалардан айтишлик, дерди. Кўпроқ у айтарди, биргалашиб кулардик. Бир гал хотинлар ҳақида нозикроқ бир гап айтганди, индамас ҳамроҳимиз ўрнидан туриб кетди.

– Э, хотиннинг ёмони ёмон бўлар экан, – деди кутилмаганда.

Бундан фойдаланиб биз гина қилдик.

– Нима, биздан хафамисиз? Индамайсиз, – дедик унга.

– Чойхоначининг гапи нима бўларди, – деди у негадир пастки лабини тишлаб. Шунда тилла тишлари ярқираб кетди.

– Сиз чойхоначимисиз?– дедим қизиқишим ортиб. – Сира ўхшамайсиз-ку.

У эса жилмайди.

– Нима, чойхоначининг пешанасида ёзуви бўладими?

Алибек:

– Ҳар ҳолда чойхоначи... чойхоначига ўхшаган бўлади-да, – деди.

У уф тортди. Кейин деди:

– Шунисигаям шукур. Ҳайтовур, амалим бор пайтда ошна-оғайни орттирган эканман. Мана, кунимга ярашяпти...

Шундай деб ёнида турга чойнакдаги пиёлага чой қуйиб ўйланиб қолди. Алибекни билмадим-у, лекин менда унга нисбатан қизиқиш янаям ортди.

– Тинчликми? Ростдан ҳам амалдормидингиз?

У чойдан бир ҳўплади-да, кўнглини очди:

– Ў-ў-ў... У пайтлар ҳаётим шунақасига айланиб кетади деб сира ўйламагандим. Бандаси пешанасига нима ёзилганини билмайди, деб бекорга айтишмас экан. Хуллас, ўшанда ишим ёмон эмас эди. Бир катта шаҳарда темирўл станцияси бошлиғи бўлиб ишлардим, анча ойлик олардим. Беркитиб нима қиламан: унча– мунча бошқа даромад ҳам тушарди. Тагимда ўзимнинг «ГАЗ-24»им, обрўйим баланд, хотиним ҳам топиш-тутишимдан хурсанд эди. Албатта, ойда, икки ойда бир янги кўйлак олиб берардим. Тилла тақинчоқлари ҳам кам эмасди.

Тўртта қиздан кейин ўғил кўрдим. Гапнинг очиғи, бир ном чиқарарга тўй қилай деб ниятладим. Бунинг учун уйларимни яхшилаб ремонт қилишни хоҳладим. Ахир кимсан фалончи номим бор. Дўст-душман олдида ҳам ким юзи ёруғ бўлишини истамайди, дейсиз...

Хуллас, бир танишим айтдики, ўзи биладиган зўр ганч устаси бор. Уйингни гулдек қилиб беради, деди. Уни топиб гаплашдим. Қанча олсанг ол, лекин қулинг ўргилсин қилиб берсанг бўлгани, дедим. Шинаванда йигит экан. Шифту дераза ромлари атрофини безайман, деди.

Гапнинг рости, танишимнинг мақтаганича бор экан. Ўн беш кунда ҳовлининг юқорисидаги уйларни гуллатворди. Ҳали паст томон, болахона, ошхона, айвон бор эди. Хурсанд бўлиб кетганимдан бир кун оладиган пулингга яна шунча қўшаман, деб гапириб юборибман. Қизиғи шундаки, у бундан унча хурсанд ҳам бўлмади. Ҳа, энди берсангиз ҳам, бермасангиз ҳам майли деб қўяқолди.

Кейинги пайтларда устанинг ишлари секинлашган, мен билан аввалгидек очилиб-сочилиб гаплашмасди. Мен ҳам инсонман: бечора бола-чақасидан олисда, шунча кун юрибди, ҳа, тирикчилик ҳам қурсин-а, деб ўйладим.

У худди фикримни уққандек, навбатчилик қилишимдан бир кун аввал, «Ака, энди уч-тўрт кунга уйга бориб

келай», деб қолди. «Майли, – дедим унга ачиниб, – болалардан ҳам хабар олиб туриш керак. Пул бўлса, яна берай».

У бош чайқади: «Керакмас, ака». Эртасига навбатчиликка бордим. Кечга яқин кабинетим деразасидан биров аста мўралагандек бўлди. Ички бир сезги билан ўрнимдан туриб, эшикка чиқдим. Тавба, хиёбондаги дарахтлар орқасига беркиниб ўша йигит кетиб борарди.

– Ҳой, – дедим унинг исмини айтиб чақириб, – кимни изляяпсиз ўзи?

У эса индамай кўздан ғойиб бўлди. Кейин бирдан хаёлимга «Ахир кеча уйига кетганди-ку. Тавба. Бу ерда нима қилиб юрибди», деган ўй келди. Кўнглим бир ғашланди. Уйдан хавотирландим. Бўлмаса телефон бор. Қўнғироқ қилсам бўлади. Йўқ, албатта, уйга боргим келаверди. Бу орада чамаси икки соат вақт ўтди-ёв. Ўрнимга масъул одамни қўйдим-да, «Волга»ни учириб ҳайдаб кетдим. Ё тавба, умрим бино бўлиб юрагим бунақа хижил бўлмаган эди.

Кўча эшик қўнғироғини кўп босиб турдим. Ҳадеганда эшик очилавермади. Битта калит ўзимда юрарди. Очдим. Э, биродар, шундан кейин бутун вужудим айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Уста йигит шу ерда экан. Қопқонга тушган тулкидек рўпарамда тек қотди.

– Нонкўр, – дедим тутоқиб, – мен сенга айтган пулингни берсам, ҳурматингни жойига қўйсам, тагин бу ерда нима қиляяпсан?

– Э, ака, автобус бўлмай қолди, – деди уста. – Кетолмадим-да, кейин қайтиб келдим.

– Шунақа бўлибди, – деди хотиним ҳам титраб-қақшаб, – нима қилай, қайтиб келганидан кейин уйга қўйдим-да...

Мен иккисидан қай бирининг ёқасидан олишни билмай турардим. Станцияда кабинетимда ўтирганимда бу бола беҳуда мўраламаган. Мени ишдами-йўқми, деб текшириб кўрган, деган фикр ўтди хаёлимдан. Ёқасидан ушлаб, бурчакдаги деворга бир-икки силтаб-силтаб бо-

шини теккиздим. Ранги оқариб кетди. Зир-зир титраб турарди. Муштумимни бурни тепасида ўйнатдим.

– Яхшиликка ёмонликми, номард. Тағин шунча пул берсам-а! – дедим алам билан боқиб.

У эса бир силтаниб қўлимдан чиқмоқчи бўлди, чиқолмади. Лекин айтадиганини айтди.

– Э, ака, айб битта менда эмас. Кейин пулингизни кўп пеш қилаверманг. Ҳаммасини хотинингизга берганман...

У нарироқдаги шимини олиб келди-да, шашт билан иккала чўнтаги астарларини ағдарди.

– Мана, ҳемири ҳам йўқ, ака!

Шундай деганда мен ичи тушган қовундек баттар бўшашиб уни қўйиб юбордим. У эса эшикдан чиқди-ю кетди. Шу-шу қорасини кўрсатмади.

Албатта, хотиним билан муносабатимда совуқлик пайдо бўлди. Бу воқеадан анча ўтгач, бир-биримизга меҳримиз товланиб кетган бир кеча аста дедим:

– Айт. Уришмайман, ўшанда ростдан ҳам мен алданганмидим? – деб сўрадим. Э, биродар, агар хотин кишининг кўнглини топсанг, ҳамма гуноҳларини бўйнига олиб қўя қолар экан. У индамай бош эгди, кейин: «Мени кечиринг», деди.

Ана шундан кейин ҳаётим бутунлай ўзгариб кетди. Нега десангиз, хотиним эрим барибир мендан ўч олади, деб юрагига тугиб юрган экан. Чунки ўша воқеа сабаб жанжаллашиб ҳам турардик. Бунинг устига унинг феъл-атвори кескин ўзгариб, нима қилаётганини билмайдиган пайтлари ҳам бўларди. Бир куни телевизор кўриб ўтирганимда орқамдан келиб бошимга това билан тушириб қолди. Хайриятки, чап бериб қолибман. Бошимдан қон тизиллаб отилди. Уни маҳкам тутиб, дод-вой солиб, қўшниларни чақирдим. Лаънати хотиним нима иш қилиб қўйганини кўришсин дедим. Одам тўплангач, мазам қочиб йиқилиб қолдим. Хуллас, ўша куни касалхонага олиб кетишди. Хотинимнинг иши эса судга тушди. Мана, биродарлар, бизнинг дoston шу.

Шунинг учун темир йўлдан бўшадим. Яхшиям ўшанда ошна-оғайнилар орттирган эканман. Чойхонада тирикчиликни ўтказиб юрибман. Ўғлим катта йигит бўлиб қолди. Ҳаммасидан хабардор. Гоҳида эзилиб-эзилиб қўяди. Қўлимдан нима ҳам келарди. Ҳаёт, бу ўқилмаган китоб экан. Лекин кўпинча одамнинг ўзи ҳам тақдири қандай бўлишига сабабчи бўларкан. Аввало, ўзига инсоф берсин, деб бекорга айтишмас экан. Буёғи гапнинг очиғи, эркак киши хотинини унча-мунча рашк ҳам қилиши керак экан, деган фикрга энди иқрор бўлиб турибман. Мен эса уни умримда бирон марта ҳам рашк қилмабман. Ҳаётига бефарқ қарабман. Кейин билсам, энг катта хатойим ҳам шунда экан-да, биродарлар...

У ҳикоясини тугатди, чуқур уҳ тортди. Сўнг елкасига тўнини ташлаб, йўлакка чиқди. Бироздан сўнг қўлида музқаймоқ билан қайтди. Биз ҳайратланиб унга қарадик. «Шу совуқда музқаймоқ ейиш, бу қандоқ бўлди», дедим.

– Дўхтирлар айтишди, жигаримга фойдамиш, – деди синиқ жилмайиб.

Мен хотини туфайли бечоранинг юраги ёниб кетибди-да, деб ўйладим. Поезд тагида қолиб, жигари тилкапора бўлган, бир эмас, уч оғир операцияни бошидан кечирган Алибек ҳам унинг олдида соппа-соғ эди.

Касалхонага келганимга йигирма кун бўлгач, мени операция қилишди. Бир ҳафтадан кейин кўзим мошдек очилди. Яратганга беҳисоб шукурлар айтиб, парҳез овқатлар ея бошладим. Сўнг навбат Алибекка келди. Уни аравачада олиб чиқиб кетишаётганда «Ана, энди тўй бола бўласан», дедик ҳазиллашиб. Алибек эса «Кесилавериб, ўзи ҳеч қаерим қолмади-ку», деди бўш келмай. Омон бўлгур-ей, қўрқмайдиам-а! Худди сайрга кетаётгандек хотиржам. Ҳурматли индамасимиз эса тилла тишларини ярақлатиб зўраки илжайиб: «Сиз чиқишингизга ўзим ош дамлаб, аччиқ чой қилиб қўяман», дейди.

Шу куни кечки пайт эшитдикки, Алибекни тўрт соат операция қилишибди. Яхши чиқибди. Бу бизга табиийдек

эди, кулиб кирган кулиб чиқар экан жарроҳхонадан. Икки кун реанимацияда бўлгач, палатага олиб киришди.

Орадан кўп ўтмай менга рухсат беришди. Бир ҳафтадан кейин ярамни боғлатгани касалхонага борсам, Алибекка ҳам жавоб тегибди. Индамасмизни бошқа бўлимга олишибди. Даволаш учун.

Айтгандек, шунча вақт ҳамхона бўлганимизга қарамай, на мен ва на Алибек унинг исмини сўрамабмиз. Лекин ҳар замонда ўйлаб қўяман: у тузалиб кетганмикин ёки...

1996 йил

КЎНГИЛ

Карнай-сурнай овози тинди.

– Қани, ота, – деди ўрта ёшли қўшни Воҳид отага, – куёв болага бир фотиҳа беринг.

Тўй пастда, тўққиз қаватли уйнинг ҳовлисида бўлаётган эди. Воҳид ота эса шу «дом»нинг бешинчи қаватидаги каталакдек бир хонада касал ётарди. Бир оёғига яра чиқиб, операция қилдирганди, униси тузалгандек бўлди-ю, тепароғида яна бошқа яра кўринди. Дўхтирга олиб бориб кесдириб келишди.

Воҳид ота болалигидан эмин-эркин яшашга ўрганганди, майкачан бўлиб олганига қарамасдан, бадани ёниб, ловуллаб борарди. Бу ёқда хонадони тўйхонага айланган. Келди-кетди кўп. Бесаранжомлик.

Отанинг ҳамма билан гаплашгиси йўқ, кўнгли тинчликни қўмсайди. Унга қолса ёлғиз қўйишса, жимгина ўтган ҳаётини, кампирини эсласа, ёлғиз ўғли Олимнинг ўзидан кейинги ҳаёти, неваралари тақдирини ўйласа...

У асли кенг далаларда ўсиб-улғайганди.

Отасидан қолган ички ва ташқи ҳовлилари бор эди. Ўн сотихча келадиган ички ҳовлилари пахса билан ўралган. Ташқи атрофи эса экинзор, боғзор. Гир айланиб

анҳор оқиб ўтарди, ички ҳовлида узуму анор бўлса, ташқарида, яъни томорқасида асосан кўк етиштириларди. Бундан ташқари, саримсоғу турп-шолғом чунонам бўлардики, паловга қўшиб ейилса нақ роҳатижон эди.

У пайтлар ота тўқимачилик комбинатида ишларди. Сменадан чиқиб, тупроқ супада бироз мизғиб оларди. Аёли Мавлуда ая ҳам у пайтлар айни кучга тўлган пайти. Эрининг ёнида бўларди. Кечга яқин бозорга бир арава юк тайёрлаб улгуришарди. Кейин эса тонгда туриб, ушбу аравани итариб, «Аския» бозорига етиб келишарди. «Кеп қолинг, свежий зелдер, паловхонтўрага босадиган чесноқдан олинг» деб савдо қилишарди.

Кечга яқин бир этак пул билан уйига қайтишарди.

Эртасига агар комбинатда «смен турадиган» бўлса, пешайвонда илинган косадаги қаймоққа нон ботириб еб оларди, босиб-босиб аччиқ чой ичарди. Устидан бир бўлак «каллак» қанд билан чой ичишни ҳам унутмасди. Ана шундан сўнг хотиржам ишга жўнарди.

Қирқ йил шундай яшади-ёв... Худо берган беш қизни узатди ва бир ўғилни уйлантирди. Шу деҳқончилигидан ўғлига машина ҳам олиб берди. Уйи қўша-қўша гилам, аёли ярақ-ярақ тақинчоқли бўлди.

Бир куни пак-пакана, бўйинбоғи тиззасига етиб қолган ялтироқ бош киши бошлиқ комиссия уйига кириб келди.

– Бу ердан кўча ўтади, – деди у томоқ қириб. – Нима қиласиз, участка солишга ер берайликми ёки «дом» оласизми?

Воҳид ота истеҳзоли жилмайди:

– Участкани нима қиламиз, иморат солишнинг ўзи бўладими. Бунинг устига бир ўғлим бўлса. Кўпчилик «дом»га чиқяпти. Бизгаям «дом»-да. Қариган чоғимизда ётамиз мазза қилиб. Қишда иссиқ, ёзда деразаларга парда тутса, салқин. Бир жўмрагини бурасанг иссиқ, бошқасини бурасанг, совуқ сув тушади. Роҳатижон-ку, роҳатижон.

Шундай қилиб, тўққиз қаватли уйга кўчиб келиб қолишди. Ўғли Олим бир эмас, уч ўғилли бўлди. Ўзи ёлғиз эди, мана энди болалари бир-бирини суяйди, деб хурсанд бўлди.

Йиллар ўтиб, бирин-кетин уч ўғлоннинг овози дўриллаб, мўйлаби сабза урди. Каттаси қизларга қараб-қараб қўядиган бўлди.

Отанинг бир куёви қурилишда ишларди. Қайниси, яъни Олимга бир кун насиҳат солди.

– Бу болалар етилиб қолишаяпти. Ҳадеб топганингни еб-ичиб ётавермагин-да, бир парча ер олгин. Материалидан мен ёрдам берай. Бошпана қуриб ол.

– Э, – деди Олим қўл силтаб. – Иморат солиш осонми, ҳали болаларни уйлантиргунимизча қанча вақт бор. Бир гап бўлар.

Ҳар гал шундай таклифга шу каби жавоб бўларди. Ўзи эса ошна-оғайниларини қуюқ-қуюқ меҳмон қилар, шунга яраша меҳмон ҳам бўларди.

Ўғил-қизларинг катта бўлгандан кейин қўни-қўшни аёлларнинг ҳам қулоғи қизиркан. Бири ўғлингни уйлантирмайсанми, деса, бошқаси қизингни узатмайсанми, деб саволга тутади. Ҳатто ўзларича келин ёки куёв ҳам топиб қўяркан. Уларни ҳам шундай деб ҳол-жонига қўйишмади. Энди ўн саккизга чиққан ўғлига ўзига ўхшаган новча бир келин топишди.

Бу орада Воҳид ота болдиридаги ярани операция қилдириди, беш-олти кун ётгач, юқорироғидан яна бир «кўз» яра чиқди. Азоблана бошлади. Куннинг иссиғида баттар азият чекар, «Эҳ, ўша пайтда бир парча ер олиб, кулба қуриб олганимдаям бунақа бўлмасди», деб алам билан ўйларди.

Инсон зоти борки, мўъжиза кутиб яшайди. Ҳаётида, аввало, ўзи ўзгариш қилиши зарурлиги, осмондан тушадиган бахт чиндан ҳам афсона эканлигига кўзи очилганида ишонади.

Воҳид отанинг булардан ҳам кўп руҳий қийналаган томони бор. У ҳам бўлса, бир йилча олдин кампири-

нинг вафот этиб, ёлғиз қолгани эди. Қарилик барибир армон экан. Бу дунёдан аввал эркак кетсин, деган гапда маълум ҳикмат борлигини у юрагидан ҳис этди. Муштдеккина кампири билан кўчага қараган айвонда гаплашиб ўтирарди. Энди у билан суҳбатлашадиганлар йўқ ҳисоб. Қизлари бирров келиб кетишади, ўғли ўз ташвиши билан овора, набиралари... улар ёш, ояами бошқача. Тенгдошлари ҳам қолмаган. Кўчага чиқолмаса...

Беркитиб нима қилади: бир пайтлар ўзи ҳам ёшроқ пайтида эрта баҳор чоғи эшик тагида мудраб ўтирган чолларни кўриб: «Бу бечоралар ҳаётдан энди нимани кутишади», деб ўйлаган пайтлари ҳам бўлган. Мана энди ўзи ҳам шу кўйга тушиб қолди. Ҳалиям дўхтирпар, қўни-қўшнилар бор бўлишсин экан, хабар олиб туришади. Одамнинг тафтини одам олади, дегани рост экан.

Шундай қилиб, тўй яқинлашганда, келинни қаерга туширамиз, деган савол кўндаланг бўлиб қолди. Воҳид ота кампири билан уч хонада, Олим эса тўрт хонада турарди. Кампири вафот этганидан сўнг табиийки, Воҳид ота ёлғиз қолди. Қариндошлар кенгашиб, Воҳид отани Олимлар хонадонига ўтказадиган, келинга эса уч хонани берадиган бўлишди. Бироқ бунга Воҳид отанинг кўнмаслигини ҳам билишарди. Негаки, шунча йил у ерда кампири билан бирга яшаган. Ҳар бир бурчакда кампирининг ҳиди бор. Бу ёғи ўғлининг квартирасига тиқилиб нима қилади? Кексайганда гоҳо кўнгил ёлғизликни тусайди.

Дастлаб ота бу таклифга қаттиқ қарши бўлди. Лекин кўнгли хижил бўлаверди: «Бугун борман, эртага ўлиб кетсам, одамлар мана, чол уйни орқалаб кетолмади-ку, ўша пайтда тинчгина бўшатиб берганида ўғлига ҳам, неварасига ҳам қийин бўлмасди», дейишади. Шу хаёллар уни кўп азоблади ва охири қариндошлар таклифига кўнди.

Куёвнинг азамат улфатлари бир кундаёқ чолнинг темир каравоти, ёғоч қутиси, шақилдоқ кийим шкафини

Ўғли квартирасининг каталак хонасига кўчириб ташлашди. Ана шунда у кечаси билан йиғлаб чиқди. Кампиримдан айрилгандим, мана энди у билан соғ-омон яшаган, яқин кунларимдан хотира бўлган уйимдан ҳам айрилдим, деб пиқ-пиқ йиғлади. Кимга тўй, кимга аза, деганлари балки шудир деб ҳам қўйди ичида.

Ҳаёт эса давом этарди. Мана, невараси уйланапти, у ҳадемай болали бўлади, катта киши, чол бўлади. Отасига, ўзига ўхшайдими? Буни Худо билади. Кўриш насиб этармикан? Ўздан нима қолапти? Болалари, ҳурмат қилиб беришган бир эмас – иккита квартира, кейин армонлари. Саксондан ошган одам тагин нима қолдириши мумкин? Оҳ, уй-жой, боғ-роғ... Шуларни ўйлаб, Воҳид отанинг юраги ачишиб кетди. Ахир унга имконият беришган эди-ку. Агар ўша пайтлар иморат қурганида ёки ўғлига шу ишда бош бўлганида, ўзигаям, ўғли, невараларигаям анча осон бўларди. Ёдгорлик эди-да.

Ҳамон карнай-сурнай овози эшитилар, ёш йигитлар ўйинга тушиб кетган эдилар. Отанинг бирдан кўнгли ёришиб кетди, дарди қочгандек бўлди. Болалари, невараларига ҳаваси келиб, бир зум хаёлга толди: «Энди яшайдиган давринг келганди-я».

– Қани ота, – деди таниш овоз эгаси чолга қараб, фотиҳага қўл очаркан. – Бир дуо қилинг. Куёвлар энди келинникига боришсин.

Воҳид ота аста туриб ўтирди, ток барглари тўсган ойнадан пастга қаради.

– Омин, – деди қадоқ кафтларини бир-бирига теккизиб. – Илойим, икки ёш бахтли бўлсин, ували-жували бўлсин, қўша қаришсин

Бу ёғига нима деди, билмади, кўзларига ёш қуйилди. Севинч ёшими ёки алам, ўзиям тушунолмайд қолди. Ҳар ҳолда ўзини қушдек енгил ҳис этди.

1996 йил

ОРЗУ-ҲАВАС

Даврон кечқурун чойхонага улфатчиликка кетаётиб, нариги «дом»да яшайдиган Нортожини учратиб қолди. Йўлаги рўпарасидаги терак тўнкаси устида қўлларини иягига тираб, афтодаҳол ўтирган экан. Уни сира бундай ҳолатда кўрмаганди. Хушчақчақ, бирон бир нарсадан нолимайдиган Нортожи саломлашгач таниш-билишларига: «Э, бу бир кам дунё, оёғимизнинг орасидан шамол ўтиб турганига беадад шукур. Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор», дерди саксон ёшли чоллардек салмоқлаб. Турмуш икир-чикирларидан нолийдиган ҳар қандай тажанг одам ҳам бу гапларни эшитгач кўнгли ёришиб, йўлида давом этарди.

Бўлмаса Нортожининг ташвишлари оз эмасди. Иккита қизи бўйига етиб қолган. Улардан кейин ўғли ҳам қўйиб берса бугун уйланадиган бўлиб турганди. Бунинг устига тўқсонни қоралаб қолган касалмаңд онаси ҳайҳотдай ҳовлида яшайдиган қишлоқдаги ўғли қолиб, «Бу болам мени еру кўкка ишонмайди, келиним ҳам очиқ чеҳра» деб, Нортожининг уч хонали квартирасига тиқилиб олганди.

Нортожининг топиш-тутиши харажатига яраша эмасди. Уй-жой мулкдорлари ширкати деб аталмиш жойда сантехник бўлиб ишлар, ширкат янги, хўжалик ҳисобида бўлгани учун маоши ҳам кам, кўрсатилган хизмат ҳақига қараб эди.

Бунинг устига ҳамма ҳам пул беради, деб бўлмасди. Кимдир ошхонасидаги жўмракдан томаётган сувни тўхтатиб беришни сўрар, кимдир тўртинчи қаватга сув чиқмаётганини айтар ёки оқова сув тиқилиб қолгани учун қувурни тозалаб беришни илтимос қиларди. Нортожи оёғига этик кийволиб ертўлага тушар, қора терга ботиб аллақачон ишдан чиққан винтилларни бураб ҳолдан тоярди... Меҳнати ҳақига келганда эса «Э, анави запчастни пулини берсангиз бўлди, буёғи қўшничилик», деб чиқиб кетарди.

Ана шу Нортोजи бугун оғир дардга чалинган одам мисол тупроқдек сочилиб ўтирибди.

Давронни кўриб, ўрнидан турди, ювгани билан кетмаган мойли, узун қўлини истамайгина узатди.

Энгашиб анча вақт шимининг почаларини қоқди.

– Тинчликми ишқилиб? – сўради Даврон ҳар қандай одамга айтадиган гапини. – Жа, ўтирипсиз сувга бўккан мушукдек, ёки кеча бир яйраганмидиз?

Аслида Нортोजи ичмасди. Болалигида сариқ бўлгани учун жигари оғирди. Шунга қарамай оғир ишларни ҳам қилаверарди. Буни Даврон билса ҳам бир ҳазиллашгиси келганини ўзи ҳам сезмай қолди.

– Э, – деди Нортोजи кўнгли бузилиб. – Боғ кўчалик Мухтор бойваччадан 200 минг сўм олгандим. Қизимга мебелга етмаганди-да. Бир ой ўтиб кетди. Процентни билан қайтарасан деб эртаю кеч уйимга келиб гаранг қилаяпти. Процентини қўй-да, 150 минг ола тур, ҳозирча бори шу, десам кўнмаяпти бу судхўр.

Нортोजи юзини буриб, тескари ўгирилди. Шимининг гоҳ у, гоҳ бу чўнтагига қўлини тиқиб, ғижим-ғижим каттак дастрўмолини қидириб топди. Кейин аста ўнг қаради. Тавба, қарздек бир ташвиш инсон боласини шунчалик ўзгартириб юборадими? Нортожининг оқ-сариқ юзлари бўғриқиб, пешонасидаги ажинлари кўпайган, шундоқ ҳам шалпанг қулоқлари супраси икки юзининг нақ ярмини тўсиб қўйгандек эди. Афтидан шу топда кўз ёши ҳам қилиб олганди.

Даврон ноқулай аҳволда қолди. Нима десин? Ҳа, энди судхўрлар ҳамма замонда бўлган. Бу – гуноҳи азим. Нариги дунёда жазоси оғир. Шунгаям хафа бўляпсизми? Қарз узилар, хотин ёнга қолар дегандек... Даврон, шуларни ўйлади-ю, лекин айтолмади. Жўн гап-да! Ёрдам беролмаганидан кейин нима қилсин. Яқинда ўгил тўйи қилмоқчийди. Ўзи зиёли одам бўлгани учун ҳам хулосага келгандики, тўй-ҳашамларни етти маҳаллани чақирмай ихчам ўтказиш керак. Яъни яқин қариндошу дўсту

биродарлари даврасида. Баланд охурдан сув ичган хотини эса кўнмади. Эмишки, биттагина ўғилларини тўйига фалончи-пистончиларни, қўйинг-чи, нақ 250-300 одамни таклиф қилмай ўтказмайди. Буёғини айтсангиз, дўсту душмани бор эмиш.

Хотинининг шунақа баланд дорга осилишидан Даврон тўйиб, «Мана шу ерга келди сенинг орзу-ҳавасларинг» деб қўярди баъзан жаҳли чиққанда тутақиб, кекирдагини кўрсатаркан. Пешана-да. Онаси раҳматлик шу қизни оласан, отаси дўкондор экан, онаси дастурхонли, деса уйланибди-қўйибди. Мана, ҳаш-паш дегунча тўртта болали бўлди. Маошхўр Даврон аввалига оиласини боқишга куч-қуввати етиб ортди, лекин хотинининг орзу-ҳаваси шундай катта маошини ҳам аждаҳодек домига тортиб борарди.

Бўлмаса у ҳам кўшлар қатори енгил машина олиб мингиси, чала қолган иморатини битириб, хотини айтмоқчи, одамлардай яшашни истарди.

Бу йил қайниси уйланди. Хотинининг қийноқ-қистови билан уч юз кишилиқ тўйхона ижараси ҳақини, келинга анчагина сарпо-суриқнинг харажатини кўтарди. Шундаям тўйдан кейин қайнонаси Давронни кўриб тўмсайиб олди. Эмишки, олиб берган кийимликлари модадан қолганмиш, келин саломдаги артист хотин «бирровчи»ми нима бало, бир чойнак чой ичгунча кетиб қолганмиш.

Хўш, ана энди айтинг-чи, уйдаги аҳвол шундай бўлгач, Даврон Нортожига нима десин? Нортожи «Ҳа, майли!» деди қўл силтаб ва Даврондан пул сўрагандек бўлгани учун хижолат чекди. Кейин «э, тавба» деб терак тўнкасига бориб ўтирди. Давронга худди шу гап керагидек:

– Қўйинг, хафа бўлманг, – деди. – Яратганнинг ўзи мадаккор. Бир йўли чиқиб қолар.

Кейин секин бурилиб йўлга тушди. Ичи ачишди. Аслида у уйига қайтиб шу етмаётган эллик минг сўмни олиб чиқиб берса кўп савобга қоларди. Нортожи роса алқарди. Умр бўйи миннатдор бўлиб, болаларига ҳам айтарди.

Бир эҳтиёжманд инсоннинг кўнглини олиш... Э, бу ҳақида муқаддас китобларда кўп ибратли гаплар айтилган.

Даврон шуларни ўйлади-ю, юраги яна ғашланди. Пул деб борса хотини дийдиёсини айтиб қолиши мумкин: «Ўзимизнинг тўйимиз турган пайтда қайси ақлингиз билан бировга нақ эллик минг бермоқчисиз? Каллангиз билан ўйлаб кўрдингизми?». Хотинининг бу гапи унга «Бу хомкалла билан...» деяётгандек туюлди.

Бир сесканиб тушди.

Ва бирдан ўзига алам қилиб кетди. Уйда юз мингнинг нечтаси турса-ю, бир бечорага бериб туролмаса? Тўйига ҳали уч ой бор. Қолаверса, Давроннинг уйи электр чироғини шу Нортोजи бир оғиз гап билан арзонгина тушириб берган. Шуларни эслаб, баттар эзилди.

* * *

Сой бўйидаги чойхонага етиб келганда улфатлар аллақачон мияларини қизитиб олишганди.

– Ў-ў-ў! Хўжайинларга шон-шараф! – деди Бекмурод кучоғини бургутдек очиб. – Шу... кечикиб келиш амалдорларга хос одатми ўзи?

Унинг оғзидан жизза аралаш ароқ ҳиди келиб турарди. Улфатлар ҳам қўзғалишди. Зафар дегани оғирроқ ўрнидан турди. Қучоқлашмай, қўлини узатиб қўя қолди. Давроннинг кўнгли оғриди. «Пули кўп-да буни. Бутун бир гузар уники: дўкон, ошхона, сартарошхона... Ҳар икки-уч ойда машина янгилайди».

– Мана энди жамоат жам, – Бекмурод пойгакка чўкди. – Ошнинг гуручинини солаверсинми?

У Зафарга қараб турарди.

– Аввал Даврон сал ўзига келиб олсин. Чой-пой дегандек, кейин шишадаги тўполон қилмайдиганидан...

Дастурхондаги газакларни кўриб иштаҳаси очилди. Қазии-қарта, пишлоқ, қирмизи олма, узум, сузма... Хўппа семиз чойхоначи думалагандек бўлиб иккита ликопчада

жизза келтириб қўйди. Бекмурод биттасини Даврон томон сурди: «Қани, олинг энди, пиёланиям оқ қилинг. Э, тўхтанг, тўхтанг, аввал сўз айтсинлар-а?»

Шундай деб Зафарга қаради. У эса «Ҳа, мақтовни ёқтирасан-а», деди қази паррагини оғзига ташлаб.

Даврон давраларда сўз айтишни хушламасди. Сўрашяптими, демак, бир нарса дейиш керак. «Нексия»нгиз изли-қутли келган бўлсин. Яхшиликларга миниб юринг». Шундай деб пахта гулли пиёлани Бекмурод билан уриштирди. Бир қултум ичди-да жойига қўйди. Нортожигга ёрдам бермагани учун кўнгли баттар ғашланди. Улфатларнинг гаплари, Бекмуродни янги машина олгани билан табриклашларию, «ўғил бола» деб мақташлари бачкана, сохта туюлди. Пиёлалар бир айлангандан кейин Зафар сўз айтди:

– Кейинги ҳафта мен оладиган янги «Ласетти»ни «юваман»!

Ана холос! Олинмаган машинани «ювади»ми! Бу гап даврадагиларни баттар жонлантириб юборди:

– Э, яшавор, Зафарбек! Мана буни сюрприз деса бўлади.

* * *

Шу кеча Даврон ухломмади. Тонгга яқин юрагида санчиқ пайдо бўлди. Кейин касалхона...

Уч-тўрт кун ўтгач улфатлари кўргани келишди:

– Сенга нима бўлди, ўша куни ичмагандинг-ку.

Даврон эзилиб сўзлаб берди.

– Хабаримиз бор, маҳалла оқсоқоли айтди, – деди Зафар иягини қашлаб. – «Ласетти»ни «ювиш»га келганда бу – бир ният эди. Шу пулни Нортожигга тўёна қилиб бердик. Ахир у ҳам орзу-ҳавасли одам-да.

Шу гапдан сўнг Даврон ўзини елкасидан тоғ ағдарилгандек енгил ҳис қилди.

2007 йил

КУРИНМАС ОДАМ

Турдивойнинг пайдо бўлиши Самад қоровулни ажаблантирди.

– Ие, ҳа, – деди у юмшоқ кафтини чўзаркан. – Отпус-кадаги одам нима қилиб юрибдилар?

– Тўй қилаяпман, – деди Турдивой ёғоч ўриндиққа чўзаркан. – Шунга айтгани келдим. Худо хоҳласа бора-сизлар-да.

– Ие, ҳа, – деди яна Самад қоровул унинг бошидан оёғигача разм солиб. – Ҳали бор экан-да супрақоқди-лар.

Турдивой тахи бузилмаган гармдори нусха дўппи, қора костюм-шим кийгани учун анчайин пўрим кўринарди.

– Э, йўқ, – деди соқоли қиртишлаб олинган чувак юзи-ни силаб, – ўғил-қиздан қутулганмиз. Неваранинг сун-нат тўйи!

Турдивой шу икки қаватли бинонинг боғбони, Самад – қоровули. Иккаласи ишдан бўш пайтларида ойнаванд қоровулхонада чақ-чақлашиб ўтиришади. Бири иккин-чисининг оиласини пухта билмаса-да, азбаройи феълла-ри тўғри келганидан сенлаб гаплашишади. Турдивой-ку боғда ишлаб-ишлаб бирпас дам олгани келади, ле-кин Самад қоровул кўпам бекорчи. Ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олади. Ҳамма нарсадан воқиф бўла туриб, Турдивойнинг тўйидан беҳабар қолганига бироз алам қилди: «Бир пиёладан чой ичади-ку, айтмаб-ди-да. Жа ичидан пишган-да».

– Тўйга катта-катта одамлар ҳам келса керак? – сўра-ди Самад қоровул. – Албатта, божанг ҳам...

– Э, – деди Турдивой қўл силтаб. – У одамнинг иши кўп.

– Қўй-э, писмиқ, – Самад қоровул тиззаларига шапа-тиллаб уриб ўрнидан турди. – Божанг бўларкан-у, кел-майдами. Агар мен у одам билан божа бўлганимдами, нималар қилардим...

– Хўш, нима қилардинг? – Турдивой ростакамига қизиқиб ўтирган жойида Самадга тикилди. У эса энгашиб шеригининг қулоғига пичирлади:

– Раис бўлмасам ҳам омбор мудури бўлиб олардим. Ширкат номи бор-а! Баҳона билан иморатим битиб қоларди.

Турдивой хотинидан эшитгандики, божаси Тошкентда обрўли амалдорлардан. Ширкат раиси у ёқда турсин, туман катталарига ҳам сўзи ўтади. Лекин Турдивой божаси билан ош-қатиқ бўлмаган. Тўю маъракаларда кўришишган, холос. Салом-алиқдан бўлак гап йўқ. Одамлар эса бутун туманга гап тарқатишибди: эмишки Турдивой божасининг орқасидан шунча йил ширкатда ишлаб юрганмиш. Яна ҳеч кимга бўйин эгмай, гердайиши ҳам божаси туфайлимиш.

Идора яқинида ўттиз сотихча қўйиткан ўсиб ётадиган чангалзор бор эди. Нечта раис келиб кетди, аммо аҳвол ўзгармади. Биронтаси нега бу ер бўш ётибди, демади. Турдивойнинг ўзидан-ўзи жаҳли чиқди: «Шу беш сотих гулзорга қараб умрингни ўтказиб юраверасанми, шунча ер бекор ётса увол эмасми?»

Жияни «Белорус» трактори ҳайдарди, бир кун уйига келганди, тутақиб дардини айтди.

– Э, тоға, шунга шунчаликми? – деди у кетаётган жойида тўхтаб. – Бўлмайдиган иш борми дунёда?

Жияни бир кундаёқ тепаликни жарга суриб текислади. Жой кенгайди. Турдивойнинг эски «Волга»си бор эди. Прицеп тиркаб, қўшнисининг молхонасидан ўн-ўн беш марта гўнг ташиди.

Самад қоровулнинг тўқсонни қоралаган ўгай отаси Паркентда яшар, боғбонмисан-боғбон эди. Турдивой шу чолдан ҳосил донаси нақ қора олхўридек келадиган узум новдаларини олиб келиб ўтқазди. Ҳужрасидаги бензин билан ишлайдиган алмисоқдан қолган «пат-пат» насоида нарироқдаги каналдан сув чиқарди.

Боғ олти йил деганда шигил ҳосилга кирди. Бу орада шу қийтиқ ер этагидаги бир парча жойда новдаларни бир-

бирига улаб, узумнинг янги навини яратди. Ҳар боши нақ бир челақ келарди.

Бир кун раис уни чақиртириб қолди. Бироз хавотирланиб кириб борди. Қора дермантин қопланган қўшқаватли эшикни очиб, то хона тўрида ўтирган қирра бурун, жазирамада ҳам бўйнидан галстук тушмайдиган хўжайинга рўпара келгунча кўнгли бузилди: «Энди ёшингиз ўтиб қолди, сизга рухсат деса, боғнинг тақдири нима бўлади?»

Бошлиқ ажабки, ўрнидан туриб, Турдивой томон илдам юриб келди.

– Э, отахон, нега ҳеч кўринмайсиз, – деди. – Бир суҳбатингизни олгим келади, лекин сиз ишдан бош кўтармайсиз. Ҳа, майли, озгина гинахонлик қилдик-да.

Турдивой ўзи кутмаган илтифотдан тикка туриб қолди. Хўжайиннинг гўштдор юзига тикилиброқ қаради. У ҳамон илжайганича рўпарасидаги бежирим стулни кўрса-тиб турарди.

Аввал раис бунақа эмасди. Турдивой гулзорда ишлаётганини кўрса ҳам индамай ўтиб кетарди. «Ҳа, раис раис-да, – ўйларди у. – Иши кўп, хаёли жойида эмас». Лекин мендек бир боғбон билан кўришармиди деб ўйлаб, ўзини ерга уришга ғурури йўл қўймасди. Ҳозир эса чой қуйиб узатди. Кейин негадир қувониб деди:

– Уч-тўрт кун олдин бизга хат келди. Вилоятда мевачилик бўйича конкурс бўлармиш. Сизни шунга тавсия қилмоқчимиз. Албатта, узумингиз билан. Бир томоша қилиб келасиз. Ҳам саёҳат, ҳам тижорат дегандай...

Турдивой ўзини худди шу коржомасида ҳозироқ вилоят марказига жўнатишаётгандек сезиб, илкис ўрнидан турди:

– Мен-а, йўғ-э, – деди энтикиб.

– Э, омон бўлгур, ўтиринг, – раис унинг бир елкасидан аста босди. – Сиз арзийсиз бундай жойларга боришга. Тунов куни боғингизга ўтгандим. Узумзорингизни кўрдим.

Раис жим қолди. Турдивойнинг кўнглидан хижолатлик ўй ўтди: «Шунча ҳосил етиштирибсан-у, бир шинглини ҳам илинмабсан-а, номард!»

– Пишишига яқин қолди, – Турдивой бир қимирлаб олди. – Албатта, сизга ҳам олиб келаман.

Бу гап унинг оғзидан қандай чиқиб кетди, ўзи билолмай қолди. Фақат гапини «Раис бува» деб тугатишга тили бормади. Бунақа сўзларни сира айтолмасди. Раиснинг кўнглидан эса «Сенинг узумингга зормидим, чол!» деган ўй кечганини у пайқамади.

Шундай қилиб, ўша йили кўрғазмадан рангли телевизорни мукофотга олиб қайтди.

Мана, орадан бир йил ўтгач, энди раиснинг йўлига кўз тикиб ўтирибди. Хотинининг таъбири билан айтганда: хўжайин барибир хўжайин-да.

* * *

– Тунов йили кўчатларни қашқадарёликларга сув текинга бериб юборгандинг. Ҳосилга кирганмикан ишқилиб, – сўради дафъатан Самад қоровул бурнини тортиб.

Турдивой сергакланди. Одати бўйича юзларини силади:

– Бу йил тўртинчи куз. Ҳосилга кирган бўлиши керак. Тагин ким билади дейсиз? Парваришга боғлиқ.

Кўчага қараганча жим қолишди. Ранг-баранг машиналар ғир-ғир ўтар, Турдивой эса энди йўлнинг нарисидеги боғга қараб ўтирар, ҳа, мана энди бу дунёдан беармон ўтаман, бола-чақа, уй-жой, буёғига ўзимники бўлма-са ҳам, боғ қолаяпти деб хаёл сурарди.

Рўпарада оппоқ «Волга» тўхтади.

– Келдилар, – деди Самад қоровул Турдивойнинг биқинига туртиб. – Ишингни кўчада битира қолмайсанми? Олдига кириш қийин. Ўнта дўкондор пойлаб турибди.

Аслида Турдивой ҳам шундай фикрда эди. Ўрнидан туриб костюмининг ички чўнтагидан зарҳал ҳарфларда битилган таклифномани олди. Аста юриб рўпарасига чиқди. Албатта, аввалгидек у киши биринчи бўлиб қўл уза-

тади, кейин «Э, юринг, юринг» деб эргаштириб иккинчи қаватдаги ҳайҳотдек хонасига бошлаб киради. «Йўқ, – дейди Турдивой, ҳар галгидек илтифотга парво қилмай. – Раҳмат. Тўйга айтиб келдим. Борсангиз». Лекин «хурсанд бўлардим» ёки «бошим осмонга етарди» деёлмайдди.

Раис яқинлашиб келганда салом бериб, қўл чўзганини ўзи ҳам билмай қолди. Кейин авайлаб турган таклифномани ўнг қўлига олиб, аста узатди:

– Тўй қилаётгандим, бирга бўлсангиз.

– Тўй... ҳа, яхши. Майли, борамиз. Қабулхонага ташлаб қўйинг.

Турдивойнинг ичидан бир нарса узилгандек бўлди. Кетмон чопаетганида ҳам «Э, боғбон бобо, қани бир кўришиб қўййлик», дейдиган одам бу гал негадир истаристамай қўл узатди «Раис барибир раис-да, – ўйлади яна ўзини овутиб, – иши кўп, хаёл билан юради».

Лекин қовоғи осилиб қабулхона томон кетди. Таклифномани қолдирди.

* * *

– Хўжайинингизни тўйга айтдингизми? – сўради эндигина бозордан қайтган хотини. – Қаранг, бу писта, бодомларни ўшаларга атаб олдим. Мени чақ деб оғзини очиб турибди.

Хотинининг гапи Турдивойнинг ичидаги оловни ўчиргандек бўлди. Эримнинг обрўси дейди-да, бечора. Бўлма-са шунча пул сарфлаб унга нима зарил.

– Қайси хонага жой қилмоқчийдинг уларга? – деб минғиллаб сўраганини ўзи ҳам билмай қолди.

– Ҳовли тўридаги хонага-да. Алоҳида ўтиришгани яхши. Ахир улар хўжайин. Сизга қолса, хўжайин ҳам кўчада ош еб кетса.

– Э, намунча хўжайин, хўжайин деяверасан. Нима, уларга тавозе қилиб яшашим керакми? – жаҳли чиқди яна унинг.

Хотини индамай нари кетди.

Турдивой юзини силай-силаи алам билан ҳовлини икки-уч айланиб чиқди. Ўзига келгандай бўлди. Балки хотини тўғри айтаётгандир. Раисни ҳурмат қилиш керак. Бир идорада шунча йил ишляпти. Беш ўғилни уйлантирди. Уч қизни узатди. Ҳамма тўйига чиройли-чиройли машиналарда раислар келишди. Совға-саломлар топширишди. Қўни-қўшни, қариндош-уруғларнинг Турдивойга ҳаваслари ортди. Қанчалик обрўли одам у!

Бу йил олтмишга чиқди, ҳеч кимга айтмади. Ясама мақтову бачкана мулозаматларни ёмон кўради. Шунинг учун таклифномага ҳам ёздирмади. Ие, Самад қоровулга айтганди-я, сирдош деб. У билди – бутун туман билди. Албатта, раисга ҳам етказгандир. Бир томондан тўғри бўлган экан. Худо хоҳласа, раис ҳам келади. Ана ундан кейин хотинининг керилишини қаранг: «Ҳ-мм, хўжайиним бекорга ширкатда ишлайдиларми!»

Наҳорда карнай-сурнай чалиниб, ош тортилди. Гуррос-гуррос одам келди. Кутиб олувчилар қаторида Самад қоровул чақчақлашиб турарди. Буни кўрган қариндошлар «Нима, Турдивой эшак миниб тўйга айтганми?» дейишди илжайиб. Аслида унинг ошна-оғайнилари кўп эди.

Ош тугай деб қолдиямки, раис ҳам, атрофидагилар ҳам кўринишмади. Ҳовли тўридаги хонага ясатилган дастурхон тўла ноз-неъматлар мунғайиб қолганди. Турдивой гарангсиради, ҳамма унга қараб: «Обрўйи шу экан, хотинининг мақтанишини қара», деяётгандек туюларди.

Жавдираган кўзи бирдан кўча бошида тўхтаган «Нексия»га тушди. Ким экан деб сергакланди. Дўппи кийган уч-тўрт чоғли одам гурунглашиб уйи томон келарди. Биттасининг елкасида катта гилам.

Яқинлашишганди, Турдивой таниб қолди. Тўрт йил бурун ток кўчатлари олиб кетган қашқадарёлик фермерлар. Эшитишибди-да, деб ўйлади у. Лекин кимданлигини билолмай кўнгли ғашланди.

Уч кундан кейин боғини соғиниб борди. Эгатларга нарироқдаги анҳордан сув бойлагани чўнқайди. Сув остида тошлар ялтирар, қирғоқ чеккаларида эса, майин яшил ўтлар липилларди. «Ҳорманг, боғбон бобо», деган таниш овозни эшитиб ўрнидан турди. Қараса, билганидек илжайганча Самад қоровул турибди.

– Чақирилмаган меҳмонлардан ҳайрон бўлдингми? – сўради ҳамон илжайиб. – Қуда тарафга боргандим, айтиб қўя қолдим.

Кейин яна нимадир демоқчидек таралдудланди. Турдивой сергакланиб, унга қаради.

– Кўриб турдим, божанг ҳам, хўжайин ҳам бормади. Божанг билан-ку, умуман, борди-келдинг йўқлиги рост экан. Лекин бир сирни айтиб қўяй. У катта жойда ишлаётгани учун сенга кўринмас тоғ эди. Буни ўзинг билмасдинг. Энди пенсияга чиқибди. Буни ҳам билмайсан. Шунга хўжайин... тўйингга бормади.

Турдивойнинг эси оғиб қолгандай бўлди. Бўғзида аччиқ бир маза туйди.

– Э, онасини эмсин! – деди у ўрнидан туриб елкасидаги оқ чит рўмолга қўлини артаркан. – Бу дунёнинг ишларига доғман-да.

Боғ ичкарасига юрди. Ям-яшил япроқлар орасидан қирмизи узум бошлари ялтираб товланарди.

Бу боғни олис Қашқа воҳасида тасаввур қилди. Кўз ўнгида чақирилмаган меҳмонларнинг миннатдор чеҳралари гавдаланди. Енгил тортиб, Самад қоровул томон борди. Аламданми, қувончданми, уни маҳкам қучоқлаб олди.

2008 йил

ҚИРҚ ЙИЛЛИК ГУРУНГ

*Тиг яраси битар, тил яраси битмас.
(Мақол)*

Нурмат сартарош дўконини энди ёпмоқчи бўлиб турган эди:

– Ассалому алайкум! Мана, биз келдик, – деб эшик тагида тап-тап оёқ қоққанча Асрор ота билан Ғофир ота пайдо бўлишди.

Улардан биринчиси баланд бўйли, тўладан келган, думалоқ, серсоқол юзлари осилиб турар, аллақачон оқарган қуюқ қошлари уни салобатли кўрсатарди. Иккинчиси эса миқтигина, қадди бироз эгик, чеҳраси тунд, бир пайтлар кўп азият чекканини унинг кўзига яхшироқ қараган одам билиб олиши мумкин эди.

– Хўш, болам, омонмисан? – Асрор ота ичкарига кириб илтифот кутмаёқ анча уриниб қолган сатин кўрпачали ёғоч ўриндиққа чўкди. Ортидан Ғофир ота унсизгина бориб ўтирди. Одми тўнининг ўнг енги силкинишдан аста тўхтади.

Тўғри, улар сартарошнинг иш куни аллақачон тугагани, шомга қолмай дўконига қулф урилишини яхши билишарди, лекин шу маҳалланинг боласи, бораверайлик-чи, бор бўлса бир енгил тортиб келамиз, йўқ бўлса, гурунглашиб қайтамиз-да, деб таваккал қилишганди.

Гапнинг очиғи, уларни соч-соқол олдиришдан ҳам кўра қишлоқдаги янгиликлар кўпроқ қизиқтирар, бунда сартарошхона антиқа маълумотхона вазифасини ҳам бажарарди. Улар ҳар икки-уч ойда шу ерда соч-соқол олдиришади, бири бўлиб, бошқасининг навбати келгунча у ёқ-бу ёқдан гап сотиб ўтиришади. Кимнинг уйида қандай гап бўлибди, яъники ким қиз чиқармоқчи ёки ўғил уйлантирмоқчи, ким хотинини нима деб сўкибди – булар майда гаплар бўлса ҳам, ҳар ҳолда зерикишмайди, вақт ўтказишга яхшигина баҳона.

Аслида улар қандай қилиб бунақа «майда гап»ларга қизиқиб қолишди, баъзан ўзлари ҳам ҳайрон, ахир бири ўн ўйлаб бир гапирадиган одам, бошқаси гапнинг дангалини айтарди. Қариганда одамнинг кучи тилига ўтиб кетади деганлари, эҳтимол, шудир.

Устанинг кетишга чоғланиб, оқ халатини девордаги ҳозиққа илганини кўрган чоллар парво ҳам қилишмади ва лекин гапни гапга боғлаш учун бирин-кетин:

– Хўш, уйга кетяпсанми? – деб сўрашни ҳам унутишмади.

– Э, қаёқда, – дўнг пешонаси тиришди сартарошнинг. – Йўлдош бригадирни кига. Ўғлини юборибди. Соч-соқолини олиш керакмиш.

– Ол-ла! – Асрор ота икки кафти билан тиззаларини шаппатилади, – ўзлари келақолсалар оёқлари керилиб кетармиди, отдан тушса ҳам эгардан тушмайди-да шу Йўлдош.

Худди шу гапни кутиб тургандек Ғофир ота аламдан бир кўзғалиб қўйганди, тўнининг ўнг енги яна силкиниб кетди. Бошини чайқаб олгач тишлари орасидан сўзларни эзиб-эзиб чиқарди:

– Ўша пайтдаги битта сўзи учун тупроққа булғаб уришим керак эди-ю, сиз ҳай-ҳайлаб қолдингиз-да, Асрорвой.

Нурмат сартарош агарда Ғофир ота паҳлавондек собиқ бригадирни роса дўшпослаганда ҳам, у жилмайганча миқ этмай туришини, қайтанга ўзи чарчаб, толиқиб, йиқирилиб тушишини кўз олдига келтириб, ишшайганча оғзини очиб турарди. Кейин бирдан Ғофир отанинг осилиб турган ўнг енгига кўзи тушиб жиддий торгди.

– Қўйинг-э, – деди Асрор ота узун оёқларини чалиштирганча. – Ўтган ишга саловат. Ахир қирқ йил бўлди шу гапга!

Нурмат сартарош чоллар нега келганини ҳам унутганди гўё. Аслида у мижозларнинг суҳбатига ногаҳон қўшилишни одобсизлик ҳисобламасди. Унга қизиқ-да,

кези келганда ўриндиқнинг бир чеккасига чўкиб, мижозлар билан чақчақлашишни, кун бўйи тик оёқда туриб орттирган чарчоғини чиқаришни хоҳлайди.

Бу гал ҳам шундай бўлди. Оталарнинг гапига тузатиш киритди:

– Э, йиқилиб ётиб қолганда у. Уч-тўрт ой бўлди. Хабарингиз йўқ экан-да.

Чоллар айтган гапларига пушаймондек жим қолишди.

Ғофир ота колхозда сувчи, Асрор ота комбайнчи эди. Ортиқча гапларга на вақти, на хоҳишлари бор эди. Қанча ишласалар ҳам, косалари оқармасди. «Обший қозон»дан овқат ичганлари учун каттагина қарз ҳам бўлиб қолишарди. Ана шундай кунларнинг бирида Ғофирнинг ўнг қўлини Асрор минган комбайн ўриб кетди. Кўп азият чекди бояқиш. Охир оқибат дўхтирлар бир қўлини нақ елкасидан кесиб ташлашди. Ҳамқишлоқлари Асрор энди бу ердан кўчиб кетса керак, ахир майиб-мажруҳ Ғофир ва унинг бола-чақаси кўзига қандай қарайди дейишди. Қаёқда! Икки колхозчи бора-бора қайтанга апоқ-чапоқ бўлиб кетишди. Балки бунга Асрорнинг Ғофир сувчига тортинмай қилган муомаласию айб қилган бўлсам жазоимни олдим, қабилидаги иқрорномаси сабабчидир. Ҳар ҳолда, ўртадаги совуқчилик кўтарилгани рост эди.

– Қани, кимдан бошлаймиз, оталар, – деди Нурмат сартарош қовоқ осиб.

– Сиз ўтақолинг, – деди Ғофир сувчи шеригига айланма ўриндиққа ишора қилиб. Кейин япасқи юзини чап кафти билан сийпалаб қўйди.

– Йўғ-э, – деди Асрор комбайнчи ерга тегиб турган тўнини кўтариб бағрига оларкан. – Сизни мен бошлаб келдим, қадрдон!

– Ҳимматингизга балли, – деди Ғофир сувчи айланма ўриндиққа чўкаркан. Кейин сартарошга юзланди:

– Байрам ҳам яқин қолди, одамларинг ҳам кўпайгандир?

Бир пайтлар бири иккинчисининг бир қўлидан ажралишига сабаб бўлган бу икки қариянинг ўзаро меҳридан

ҳамон ажабланаётган Нурмат сартарош ҳозиргина ўриндиққа чўккан чолнинг бир елкаси калталигини кўриб, кўнгли бузилди ва сир бой бермаслик учун унинг саволига:

– Э, секинроқ айтасизми, ётиб қолган касалларнинг уйига ҳам бориш керак. Йўлдош бригадирниқига ҳам, – деб жавоб қайтарди бамайлихотир.

Жим бўлиб қолишди. Нурмат сартарош устарасининг овози қитирлар, аллақадан ер ҳайдаётган тракторнинг бўғиқ наъраси, сартарошхонанинг бўғотиға осилган сумалаклар эриб, ерга чак-чак томиши эшитиларди, холос.

Бундай инжиқ об-ҳаво суҳбатдошларнинг кайфиятига таъсир қилган, ушбу дамларда учқур умрнинг қувончу ташвишлари аралаш-қуралаш бўлиб кетганидан ҳаётнинг мазмуни ҳақида чуқур ўйга толиб ўтирардилар. Тасодифни қарангки, сартарошхонанинг бир ёнида туғуруқхона бўлиб, узун-узун машиналарда чақалоқларни оналари билан олиб кетишар, бошқа бир тарафда эса жимжитлик қаърига чўмган қабристон ястаниб ётарди.

Нурмат сартарош соқоли олинган қариянинг юзларига намланган иссиқ докани босиб-босиб артар экан, унинг кўзлари юмилиб, роҳатланаётганини кўриб, бу чол яшашга ташналиги учун ҳам маҳаллаларидаги қаровсиз бир жойни боғ қилаётганини кўз олдиға келтирди. Бир кун сартарошхонаға келиб: «Ҳа, яшаш яхши, айниқса, ҳозирги ёшлар билан ёнма-ён бўлсанг яхши», деганини эслади.

Ниҳоят сартарош Ғофир сувчининг бағридан чойшабни олди, юзига атир сепиб, елпиб қўйди, кейин бошиға гаримдори гулли дўпписини қўндирди.

Ғофир сувчи ўрнидан туриб рўпарасидаги ойнаға қайта боқди, яшаргандек бўлиб, гавдасини тик тутди.

– Энди бир маслаҳат, – деди у ерга қараб, – умримиз ҳам тушдек ўтиб кетибди, Асрорвой. Сизни ҳам барака топгур Нурмат бир енгиллаштириб қўйсин...

У бир кўлсиз елкасига ва Асрор комбайнчига қараб овози титради:

– Кейин тўртта нон олиб, Йўлдош бригадирни кўриб чиқамиз.

Асрор чол ясама тилла тишларини кўрсатганича оғзини очиб қолди.

– Йўқ, ҳолинг шу экан-ку деб эмас, одамгарчилик юзасидан, ахир ким ҳам бу дунёга устун бўлибди.

Нурмат сартарош яна лўп этиб ўртага тушди:

– Агар сир бўлмаса айтинглар, ўзи нима бўлганди, оталар.

Гофир сувчи чап кўли билан дўпписини қайта кийди, бошини сарак-сарак қилди:

– Уччаламиз улфат эдик. Қирқ йилча бўлди-ёв. Бир кун ичволиб мени чўлоқ деса бўладими.

– Э, – деди сартарош, – ҳеч кимдан хафа бўлиш керак эмас экан.

Асрор комбайнчи ҳамон очиқ оғзини юмди, бир уф тортди.

– Майли, – деди у ерга қараб секин. – Борсак бораверамиз-да.

Шу пайт эшик очилиб, Йўлдош бригадирнинг ўзи каби барваста ўгли йиғлаб кирди:

– Отагинамдан айрилиб қолдим!

Уччаласининг ичи узилиб тушгандек бўлди.

Бўғотдаги сумалакнинг томчилари тезлашган, аллақерда мусича кукулар, хона деразасидан оппоқ булутлар кўринарди...

2008 йил

БИНАФША ҲИДИ

Ёзув столимдаги мўъжазгина гулдонда бир жуфт бинафша турибди. Нозиккина япроқларидан ҳали яшиллик кетиб улгурмаган, ингичка бандида ҳаёт белгилари муржадам. Илдизи она заминдан узилганига уч кун бўлибдики, ҳамон яшашга ишончи сўнмаган. Бунчалар ҳаётга ташна экан у!

Шугина бўлса майли-я, у бошқа жонзотларни ҳам ёниб яшашга чорлаётгандай.

Бир куни ишдан қайтсам қаердандир хонамга кириб қолган асалари бинафша тепасида ғувиллаб айланмоқда. Тавба, бинафшанинг ҳиди маст қилдимикан уни, қанотларини дириллатиб япроқларга қўнаман дейди, қўнолмайди. Эҳтимол, бинафшанинг нозиклиги учун аябми ёки гулнинг ҳусни жамолига маст бўлибми. Асаларининг бу ҳаракатидан мамнун бўлдим. Бироқ яна бинафшанинг нозик япроқларига шикаст етмасин деб қанотли ошиқни ҳайдаб юбормоққа шайландим. Асалари ҳам менинг мақсадимни тушунгандек, деразанинг қия очиқ жойидан чиқди-ю кетди.

– Хайрият, – деб ўйладим, – безиён, бешикаст, ортиқча ёпишқоқлик қилмасдан кета қолди. Қўлимга гулдонни олиб, бинафшани димоғимга яқин келтирдим. Оҳ, кўнглим яйраб кетди. Толиққан вужудимда баҳорий куч сездим. Бунақа ҳидни балки бирон марта ҳам туймагандирман. Юрагим тубида чўкиб ётган дарду ғуборлар қаёққа ғойиб бўлди, билолмай қолдим. Тавба, ўйладим ҳайрат ила, тугмачадеккина бу гиёҳсимон гулда шунчалик қудрат қаердан пайдо бўлди?! Дунёга келтирган

тупроқдан ташқарида туриб ўз ҳаётию кўрки-тароватини шунча кун сақлаш у ёқда турсин, инсондек қудратли зотни ҳам ҳаётга ташналикка чорлаяпти.

Майда-чуйда гаплар, бир хил ҳаёт жонимга тегиб кетган, узоқ-узоқларга кетиб қолгим келаётган пайтлар эди у вақтлар. Буни қараинки, бинафша баҳона кўнглим тоғдек кўтарилди ва инсоннинг инсон бўлишида табиат қанчалик ўрин тутишини чин қалбимдан ҳис этдим.

Ҳар куни уйга қайтиб, бинафшага тикиламан ва унда мовий осмоннинг рангию табаррук замин ҳидини сезаман.

Кейинги кунларда бинафша сўлий бошлади ва бу ҳол тобора тезлашиб, шундоқ ҳам митти гавдаси баттар кичрайиб қолмоқда эди. Мен эса аллақандай мўъжизакор кучдан айрилиб қолгандек ўзимни яна беҳол, бемажол ҳис эта бошладим. Бу ҳолни баҳорги дармонсизликка йўйишдан ва фақат шу деб ўзимни ўзим ишонтиришдан бўлак иложим қолмади.

Бинафшанинг бандлари-ку сўлий бошлади. Лекин унинг атрофидаги думалоқсимон, бир пайтлар ўзи билан баробар барглари ҳеч нарса бўлмагандек ҳамон яшил эди. Бинафшани ушлаб кўришдан қўрқдим, шусиз ҳам у бечора тобора кичрайиб борар, абадият сари йўл тутган, шу митти гулдондан ҳам бўйинини аранг чўзиб оламга умид ила боқарди.

Одатда ўсимликнинг сувга ботган остки қисми илдиз отиши лозим. Гарчи аллақачон сўлий бошлаган бўлсада бинафша ҳам бундан ҳоли эмасдир деб ўйладим ва бу мени гулни кўтариб кўришга даъват этаверди. Ахир и бўлмади, уни аста тутмоқчи эдим, бинафша бечора улкан бир пўлатқисқич орасида қолгандек гулдонга тўкилди-кетди. Аллақачон қуруқшаган япроқлари сув юзига битта бўлиб сочилди. Нозиккина ўзаги эса денгиз тубига чўккандек аста пастлаб борарди. Фақат бинафшанинг атрофини ўраб турган баҳорнинг алдамчи илиқлигию, қўққис совуғидан асраб-авайлаган йўрғаксимон баргларигина гулдон лабига даҳанини тираганича ту-

рарди. Шунда мен бутун қилмишиму, ниятим даҳшатли бўлганини чуқур ҳис этдим ва юрагимнинг бир бурчагидан инсон нега ўз манфаатини кўп ўйлайди экан деган хаёл югуриб ўтди.

Айтишим керакки, бу манзара ҳаётимда шунчаки оддий ҳол бўлмай, балки менинг инсон ва табиат муносабатлари ҳақида ўйлашга ҳадеб мажбур қилаверди. Ана шундай кунларнинг бирида кутилмаган воқеа юз берди.

Бир куни ишга кетаётгандим, автобус келиб тўхтади-ю ҳамма ёпирилди. Одамлар орасида ёшгина, ёқимтойгина бир аёл чамаси беш яшар қизчаси билан турганди. Аёл қаёққадир шошаётгани, шунинг учун қўлидаги соатига тез-тез қараб қўяётгани, қизча эса бир даста бинафша тутганича аллақандай қўшиқни хиргойи қилаётганини кўриб тургандим.

Ана шу аёл қизчаси билан автобусга интилди. Автобус эса овозини ўчирмай турар, ҳайдовчи тепакал бошини кабинадан чиқариб ўртага сурилинглар, ўртага, деб одамларни машинага гўё ғиштдек тахларди. Мен аёл ва қизчани ўтказиб юбордим. Улар ортидан давангирдай бир йигит автобусга чиқишга интиларди. Олдидаги ёш болаю, нозик-ниҳол аёл борлиги унинг учун ҳеч нарса эди.

Қизча бирдан чинқариб йиғлади, бир автобус одам у томон ўгирилди.

– Бинафшам, битта бинафшам тушиб кетди, – деди у юм-юм йиғлаб. Қизча шундай деб жон-жаҳди билан пастга бинафша томон интиларди.

– Э, бинафшангдан ўргилдим, – деди йигит ҳамон юқорига суриларкан.

– Тўхтанг, биз тушайлик, – деди она ялинганича ортига қайтар экан.

– Чиқинг энди, шунга шунчами, – деб йигит ўшқирди бор овози билан. – Нима, бу майнавозчилик!

Автобусдагиларга мавзу топилди: «Битта бинафшага шунчаликмми?», «Олифталар-ей, бунақалар таксида юришсин», «Қиз бола-де, гулни яхши кўради».

Мен то ўйлаб-нетиб бинафшани оламан дегунимга қадар бояги давангир йигит тўнғиллай-тўнғиллай пастга тушди ва баҳайбат оёқлари билан гулни яксон қилди. У нари кетган заҳоти қизалоқ гулни олди. Энди бинафша гўё инидан тушиб кетган полапон мисол чилпарчин ётарди.

Автобусга чиқишга ҳолим қолмади. Кўнглим тонгданоқ хуфтонга айланди.

Ишхонамга бориб, деразам токчаларидаги бинафшаларга кўзим тушди. Кимдир бежирим гулдонга янги очилган бинафшаларни қўйибди...

ЭСДАЛИК

Йиғилишга бир соатча вақт бор эди. Агар йўл ярим соат бўлса, қолган ярим соатни қандай самарали ўтказишни билмай деразадан кўчага қараб хаёлчан ўтирдим. Дафъатан дарпарда ортидан чаман очилган гулхайрилар панасида нозиккина аёл гавдаси кўринди. У илдам-илдам ҳаракатлари билан гулхайри уруғликларини елим халтага терар, елкасига илиб олган қайроқ тошдек бежирим сумкачаси ҳаракатига монанд силкиниб-силкиниб қўярди. Жазирама иссиқда бу аёлга зарурмикан, деган эринчоқ ўй ўтди кўнглимдан. Бу орада мен кимлар биландир телефонда суҳбатлашдим, хонамга кирганларга жавоб айтдим. Ва беихтиёр яна кўча деразаси томон қарадим. Аёл офтоб оловига писанд қилмай ҳамон гулхайри уруғини терарди.

Йиғилиш олдидан ўша аёлга дуч келдим. Атрофидаги дугоналарига елим халтадаги боя терган уруғликларини улашаркан «Экинг, ҳаммаёқ чиройли бўлади, мендан эсдалик», дерди.

Мажлисни кутиш баҳона қўлим ишга бормай беҳуда ўтказган дақиқаларим учун хижолат бўлдим.

БОҒБОН

Ишга шу кўчадан қатнашни яхши кўрардим. Ёз кунлари офтоб эрталабдан кечгача олов пуркаган пайтларда ариқ бўйлаб ўтган бу йўл нисбатан соя ва салқин бўлар, айниқса, хонадон олдидан ўтаётиб, унинг эгаси қанчалик миришкорлигига тасаннолар айтгим келарди. Сабабки, баъзилар бу йил узум бўлмади, деганда ҳам сўрида замбил-замбил ҳосил осилиб турар, унга на бирон касаллигу ҳашарот чанг соларди. Кўпинча бу ердан ўтаётиб уй эгаси – отахонни учратар ва салом-алигу «ҳорманг-бор бўлинг»дан сўнг, у мени чоғроққина ёғоч супага таклиф этиб, бир пиёла чой қуйиб берарди. Чой баҳона тирикчилик, бозор-ўчар, мева-чева навлари ҳақида суҳбатлашардик. Кун бўйи бўлган ёзув-чизувдан толиққан пайтимда бу менга ҳузур бағишлар, шу суҳбат асносида мўъжазгина мевазоримни қандай парваришлашни ҳам билиб борардим.

Бир кун отахонни сўнгги йўлга кузатдик ва негадир бошқа бу кўчадан юрмай қўйдим. Буни аввал ўзим ҳам тушунмадим ва кейинчалик англадимки, аслида мени боғбон отахоннинг ширин суҳбати ўша йўлларга чорлаб тураркан.

Вақт учқур отдек ўтиб борар, ҳаётнинг қувончу ташвишлари ҳар қандай хотираю эсдаликларни ўчиришга қодирлигини кўрсатган пайтда табиийки, ўша сўрилиқ хонадон ва унинг соҳиби ҳам ёдимдан кўтарилган эди. Ажабки, дафъатан хотирамга келган пайтлари ўша узумлар хароб бўлиб кетмадимикан, деган хавотирли ўй келарди хаёлимга.

Баҳор кунларининг бирида уйимга боғбонликка ишқибоз дўстим келиб қолди ва шу атрофдаги хонадонларнинг бирида анча йиллар аввал узумнинг антиқа навини кўрганлигини ҳамда шу уйни менга топишга ёрдамлашишни илтимос қилиб қолди. Ўйлаб-ўйлаб тушундимки, бу ўша отахон яшаган хонадон. Ва яна «узумзор қир-

қилиб кетмадимикан?» деган оғриқли фикр мени ташвишлантирарди.

Бордик ва кўзларимизга ишонмай қолдик. Боғбон отахоннинг худди ўзига ўхшаган ўғли аллақачон ишқомларга кўтарилган ток новдаларининг биринчи хомтоки билан машғул эди.

У дўстим излаган узум қаламчаларини олиб чиқиб, бизга узатди.

– Таниш-билишимга берарман деб кузда олиб қўювдим, – деди жилмайиб.

Кўз олдимда ўша нуроний отахон ва ишқомдаги шигил-шиғил узум гавдаланди.

ИРОДА

Ҳали баҳорга бор эди. Ҳали кўклам элчилари бўлмиш лолаю бинафшалар очилмаганди. Қишнинг аччиқ изғирини эсарди. «Ҳа, қиш-да, – дейишди одамлар, – ҳақини қўймайди ҳали».

Кечагина сал илиган ҳавода ташқарида юрган болалар яна уй-уйларига, иссиқ хоналарига беркиниб олишди. Қушларнинг оқшомдаги чуғури тингандек эди.

Деразамга нимадир шивиллаб урилди. Уйғондим. Тонг отибди. Хонам одатдагидан ёришган, гўё кенгайгандек туюлди. Ташқарига боқдим. Ҳаммаёқни оққа бўяб қор ёғибди.

Дераза ортидаги кичкина майдончага қарадим. Майсалар кечагина ям-яшил бўлиб қолганди. «Совуқ олмасмикан», деган ўй ўтди. Синчиклаб назар ташладим. Ва бирдан кўзим тугмачадек думалоқ қоқигулга тушди. Кўнглим яйраб кетди. Шамолу изғиринлардан, қорёмғирлардан қўрқмай «Ассалом, эй ҳаёт!» деб адл турарди.

Деразани ланг очдим. Баҳор ҳавоси ёпирилиб кириб келди.

ИШОНЧ

Кампир оғир ётар эди. Бир кеча тушида олис болалиги, онасию отасини кўрди. «Энди кетсам керак, – деди у тақдирга тан бериб, – омонатни топшираман, шекилли».

Болаларини йиғди, васият қилди.

– Салкам тўқсон йил яшадим, – деди у, – шукур, шундай кунларга етиб келдим. Армоним йўқ.

Ўғил-қизлар кўзларига ёш қуюлди. Гарчи ўзлари аллақачон бува ва буви бўлсалар ҳам онаизорларини йўқотгилари келмас, усиз ҳаётларини тасаввур қила олмасдилар.

Ярим кечада келган дўхтир маъносиз бош чайқади: «Қайдам...»

Дорилар таъсириданми, кампир уйқуга кетди. Фарзандию неваралари тепасида тонг оттиришди. Хаёллари минг бир кўчага кириб чиқди: энди нима қиламиз?

Кун оқарди. Кечаси билан ёққан ёмғир тиңди. Осмонда юлдузлар кўринди. Кампир кўзларини очди. Кўкка боқди. Мовий осмон кўнглини кўтариб юборди. Мусичалар кукулади. Айвон бурчагида ҳар йилги қалдирғоч гир-гир айланди.

– Мени айвонга олиб чиқинг, – деди кампир, – баҳорга ҳам чиқиб қолдик, шекилли.

Атрофидагилар синиқ жилмайди:

– Ҳайтовур кўзларини очдилар-а...

Уни айвонга кўчиришди. Орқасига ёстиқ қўйишди. Енгил-енгил нафас ола бошлади. Ҳовлига қараб, чаман очилган гунафшаларни кўрди.

Уч-тўрт кун ўтгач оёққа турди. Эварасининг суннат тўйига атаб тикаётган, анча вақт чала қолиб кетган духоба кўрпачани тугатиш учун қўлига олди.

– Энди ўлмайман, – деди жилмайиб, – ахир баҳор келди-ку.

КЕНГЛИК

Кичкинтой җайхотдек гүрт хонада зерикди. Кўча эшигига талпинди. Занжирини тушириб, илмоғини сурди. Жажжи қўлчалари билан эшик рахини ушлаб очди. Бирдан қоп-қора думалоқ кўзлари катталашиб кетди. Кўп қаватли уй йўлаги ёруғ ва җавоси ёқимли эди. «Дом»нинг димиққан җавоси уни хўп толиқтирган экан. Остона җатлаб ташқарига чиқди.

Бу пайтда унинг онаси ошхонада кечки овқат тайёрлар, болам ўйинчоқлар ўйнаб ўтирибди деган хаёлда эди. Хабар олгиси келди. Меҳмонхонага кирди. Юраги увушиб, дод деб юборгудек бўлди: боласи йўқ! Бошқа хоналарни гўёки учиб айланди: йўқ. Сира бундай аҳволга тушмаганди, кўксини чангаллаб қолди. Боласини чақирди. Овози йўқ. Дафъатан кўзи қия очиқ эшикка тушди. Аллақандай куч уни ўша томон чорлади. Югуриб бориб залворли эшикни баралла очди.

Зинанинг биринчисига қадам қўйганича кичкинтой жилмайиб турарди.

САДОҚАТ

Ёмғир челақлаб қуймоқда. Метро станциясидан чиқиб келган йигирма ёшлар чамасидаги йигит ва қиз тўққиз қаватли уй олдига – автобус тўхташ жойига югуриб келишди. Қиз бир оз олдинда илдам борар, ортидаги йигитга қараб-қараб қўярди.

– Тез-тез юринг, – деди қиз. – Бўкиб кетдик-ку.

Йигит шошмайди. Қизнинг ҳам шошиши, дарров уйига етиб олишини истамайди.

Бекатда соябон йўқ. Шунинг учун улар ёмғирдан җаёққа бекинишни билмай атрофга аланглашади.

– Костюмни кийинг, – деди йигит аллақандай меҳр тўла овоз билан.

– Вой тавба, шилта-шалаббо костюмни-я! – қиз қаҳ-қаҳ уради.

– Гули!..

Ўзи томон келаётган, чарм куртка кийган ва соябон тутган йигитнинг чақирғидан қизнинг кўзлари каттакатта очилиб кетди. Думалоқ, қорача юзлари узра ёмғир томчилари югурар, хипча гавдаси яна ҳам нозик кўринар, тонгги шабнамда қолган атиргулни эслатарди.

Гули кейинги йигит томон бир-икки қадам ташлади.

– Вой, Марат!

У дарров Маратнинг соябони остига кириб олди. Улар ёмғирнинг қуюқ деворлари остида якка одамдек кўринар, соябон бу икки ёшга ягона осмон эди. Сал нарида жиққа ҳўл костюмининг ёқаларини кўтарганча биринчи йигит букчайиб турар, қиз гўё уни унутиб юборгандек қиё боқмасди.

Автобус келиб қолди. Марат ва Гули дарров чиқиб олишди. Кейин биринчи йигит ҳам чиқди. Орқа ўриндиқда келаётган тилла тишли ўспирин ҳуштак чалди-ю, Гули орқасига ўгирилди. Хурсанд бўлиб кетганидан ўнг қўлини кўтариб, «салом» деди.

– Бу ёққа кел, Гули, – деди тилла тишли йигит жилмайиб. – Кел, жой бор.

Қиз югуриб бориб, унинг ёнидаги ўриндиққа ўзини ташлади.

– Вой, бўкиб кетдим-эй!..

У энди Маратни ҳам унутган, иккиси автобуснинг чайқалишидан бир-бирларига елка тираб, кимларнидир эслаб, суҳбатлашиб боришарди.

Қиз манзилга келгач, тушиб қолди. Ёмғир ҳамон ёғар, атрофни қоронғулик босганди. Гули қишлоқнинг далага туташ жимжит кўчасидан бораркан, ортидаги титроқли овозни эшитиб, тўхтаб қолди.

– Гули! Шошманг! – Бу, ўша биринчи йигит эди.

– Вой, сиз шўттамисиз? – қиз ҳайрон бўлиб ўгирилди. – Энди қандоқ кетасиз? Шаҳарга автобус ҳам ўтмайди.

– Бир гап бўлар. Манови костюмни кийиб олинг, анча қуриди.

Қиз индамай йигитга елкасини тутди.

ДИЙДОР

Тепада булут ўрлар, ҳаммаёқ зимистон эди. Шамолнинг гувиллаши юракларга аллақандай даҳшат солар, дов-дарахтни синдириб юборгудек бўлиб кучанарди. Ҳозир қаттиқ жала қуйиб, ер юзидаги бор нарсани сава-лаб юборгудек.

Қишлоқ кўчасининг қоронғи бурчагидан 6-7 ёшлар чамасидаги қизалоқ сочлари тўзғиб кетган бошяланг ўғил укачасини етаклаб югуриб чиқди.

– Ойи, – деди у атрофга аланглаб боқаркан. – Ойи-и-и!

Ҳеч ким жавоб бермади. Шамол унинг қўрқинч ва илтижога тўла чақирғини учуриб кетди.

Қизалоқ укачасини етаклаб, рўпарадаги хонадон эшигини тақиллатди:

– Ойим бормилар?

– Ие, Сайёра! Ойинг йўқлар, бу ёққа кир!

– Йўқ, менга ойим кераклар, – қизалоқ яна бошқа қўшнининг уйи томон югурди.

– Ойим шўтгамилар?

– Вой боласи тушмагур, шу пайтда кўчада юрибсанми? Ойинг йўқлар. Тавба, бемаҳалда қаёққа кетдийкин?

– Ойимни қаттан топаман энди? Ойим қанила?

Қизалоқ ҳўнграб йиғлаб юборди. Буни кўрган укачаси ҳам дўмбоқ қўлчалари билан кўз ёшларини арта-арта пиқ-пиқ йиғларди. Бирдан тун бағридан аёл кишининг ҳайқириғи эшитилди.

– Сайёра! Қаёққа кетиб қолдинг, қизгина тушмагур! Болакайлар оналари томон югуриб кетишди.

– Ойи, ойижон, – улар она бағрига полапондек оти-лишди.

– Жиннивойлар! Сизларни йўқотиб қўйдимми деб ўтакам ёрилаёзди-я!

– А? Биз сизни йўқотиб қўйдикми дебмиз, – қиз болакайни етаклаб онаси ортидан эргашди.

– Кичкина бузоқчамиз бор-ку, ўша шамолдан қўрқиб, кўчага қочиб кетибди, тутиб келгани чиққандим, – деди она ҳамон ҳаяжонда.

Шамол қора булутларни олис-олисларга ҳайдаб кетди. Атроф сокин ва жимжит бўлиб қолди. Яхшиямки, она-бола бир-бирларини топишди. Бир зумлик йўқотишдан кейин ҳам дийдор кўришишдан бўлак бахт йўқ эди улар учун.

ТУҒИЛГАН КУН

Онам мен билан худди бир йил учрашмагандек кўришдилар.

– Вой, болагинамдан айланай, тинчмисан, болаларинг яхшими? Ўзинг соғ-саломатмисан?

Жилмаяман:

– Онажон, атиги уч кун олдин учрашдик-ку сиз билан. Дарров соғиниб қолдингизми?

– Сен ҳам мендек бўлганда биласан. Қани кел, кўрпачага ўтир.

Хонтахта усти бирпасда ҳовлидаги мевали дарахтлардан узилган гилос, олма, ҳозиргина тандирдан чиқан нонга тўлиб кетди. Озроқ тамадди қилгач, келтирган совғамни унга узатарканман:

– Байрамингиз билан табриклайман, онажон. Бахтимизга узоқ йиллар соғ-саломат бўлиб юринг, – дедим.

Онам оқ қоғозга ўроғлиқ рўмолни очиб кўриб, қувониб кетдилар.

– Вой, нима қилардинг овора бўлиб. Ўзингни кўриш ҳар қандай совға-саломдан ҳам яхши. Бирпас ўтиргин, болам, мен дарров иссиқ овқат тайёрлаб келаман.

– Керак эмас. Хафа бўлманг. Ўзингиз биласиз, хизматчилик...

Онам кўзларида ўглини олис сафарга кузатаётгандек мунглик пайдо бўлади.

– Якшанбада албатта, келаман. Хайр!

Шанба ишдан қайтсам уйда онам ўтирибдилар.

– Якшанбагача чидай олмадим, – деди у қучоқлаб кўришаркан. – Бунинг устига туғилган кунинг билан табриклар кетай дедим.

У ўзи келтирган тугунни ечиб, ичидан янги чуст дўппи, шим олди.

– Кийиб адо қилгин, болам.

Мен бундан икки кун илгари байрам муносабати билан унга олиб борган совғамнинг жуда оддийлигидан хижолат чекдим. Онам буни сезгандек деди:

– Оқ чашманинг пулидан. Ахир сигирда сенинг ҳам ҳақинг бор, болам.

Эҳ, онажоним-а, наҳотки дунёга келтирган, ювиб, тараб катта қилган фарзандингиз сиздан қарздорлигини билмайсиз?!

СУРАТ

Газетада ҳикоям босилибди. Ўғлим уни кўтарганча пилдираб кетди.

– Буви, адамнинг ёзганлари чиқибди.

Онам қавиётган кўрпачасини нари сурди. Қўлига газетани олиб, узоқ кузатди-да, кўзойнаги оша ўғлимга қараб сўради:

– Қани, қайсиниси?

– Вой, бувижон-эй, мана ёзиб қўйибди-ку, – деди ўғлим кулиб.

Онам лотин алифбосида ўқиган бўлса-да, барибир фамилиямни тополмади. Шунинг учун ўғлим ҳикояни дўмбоқ бармоқчалари билан топиб кўрсатди. Онамнинг кўзларида учқун порлади.

– Мен бўлсам отангнинг суратини қидириб юрибман-а,
– деди.

Ойим негадир эълон қилинган ҳар бир машқимда аввало суратимни қидирарди.

Эҳтимол, у машқларим мисралари оша табиатим, чеҳрамни қалбдан ҳис этар, бу унинг хаёлида мени гавдалантирар?! Эҳтимол, бу унинг юрагида фарзанд чеҳраси доимо гавдаланиб турганидандир. Ана шундай пайтларда оналарнинг қалб кўзлари борлигига ишонгнинг келади.

ҲАЁТ

Айни кўклам пайтида шаҳардан қишлоққа кўчиб келдик. Алмисоқдан қолган каравот устига чодир тортдик. Ниятимиз илиқ-иссиқ кунлардан фойдаланиб, иморат қуриб олиш. Отам эртага пойдевор қўйишга ҳашарчилар келади, деган кун оқарган сочларини қашиб ўйла-ниб қолдилар:

– Буёғи чатоқ бўлди-ку. Анави ўрик дарахтини нима қиламиз?

Уй тушадиган жойнинг бир бурчагида бир туп ўрик оппоқ гуллаб ётарди. Отам қишлоқдан, ишдан қайтаётганда кўпинча ана шу ўрик ҳосилидан олиб борардилар. Биз эса қувона-қувона чўнтагимизни тўлдириб олардик.

– Омон бўлсак, кўчатини кўпайтирамиз, – дердилар отам ҳар гал ўрик татиб кўрарканлар. – Кейин қўни-қўшниларга ҳам тарқатармиз.

Мана энди – эртага пойдевор қўйиладиган кунда ён қўшнимиз отамнинг ўрик ҳақида ўйлаб қолганини кўриб ажабланиб, маслаҳат берди:

– Қирқайлик, кўчат бўлса топилар. Иморатни ҳар йили қурмайсиз-ку.

У шундай деб дарахтга арра солиб юборди. Ўрик япроқларидаги кечагина ёққан ёмғир томчилари гул ара-

лаш кўз ёшидек дув тўкилди. Отам буни кутмаган эканлар шекилли, жаҳллари чиқиб кетди.

– Номаъқул иш қилдингиз, номаъқул, – кейин қўшиб қўйдилар. – Ниятим катта эди бу дарахтдан.

Орадан бир баҳор ўтди. Эрта тонгда ҳовлига гул ўтқазаётиб, кўзларимга ишонмай қолдим. Қирқиб ташланган ўрик танасидан кўкарган нимжонгина бачки шохчаси бетон пойдевор ёнгинасидан қаддини кўтариб турарди. Ниҳолнинг илк куртаклари уйғонмоқда эди. У ҳаётга талпинарди.

– Уч йилда нишона кўрсатади, – дедилар отам, – авайлаб қаранглар.

Мана бугун ўша ниҳол шохларида гуллар маржон. Бизни байрамга кузатиб қўяётгандек баҳор шабадасида силкинади.

БЕШҚАЙРАҒОЧЛИКЛАР

ОППОҚ ОРЗУЛАР

Болалигимни туш кўрдим.

Ёз. Сутдек ойдин. Биз болалар ҳовли чеккасидаги тупроқ супада ётибмиз. Осмон тўла юлдузлар. Атроф шунчалик кенг ва сокинки, тиқ этган овоз ҳеч бир тўсиққа учрамай тўппа-тўғри келиб етади.

Ота-онамиз ёнимизда бизга меҳр ва муҳаббат билан қараб туришибди. Буни биз сезамиз. Отамнинг пешонасида уруш қолдирган чандиқ. Чап қўлининг бир бармоғи йўқ. Онам чеҳрасида турмуш ташвишларидан чарчоқ.

Сал нарида ҳосилга кирган жоноқи олмалар чўлп-чўлп этиб анҳорга тушади. Яна аллақердадир итлар ҳуради. Биз эса осмондан кўз узмаймиз. Юлдузлар тинимсиз им қоқади. Осмон бунча тинч деб ўйлайман. Муаллимимизнинг, бир юлдуз бир олам, уларда ҳам ҳаёт бўлиши мумкин, деган гапларини эслаб баттар ҳайратланаман. Кафт билан тўсса бўладиган юлдузларда шунча мўъжизами? Унда бизнинг қишлоқ юлдузлардан кўринмас экан-да.

Дафъатан бир юлдуз кўкдан узилиб, тўппа-тўғри устимиз томон туша бошлади. Биз болалар эса ўрнимиздан дик туриб, юлдуз томон қўл чўздик. Самовий жисм ерга яқинлашган сайин катталашар, биз бўлсак қўрқиш ўрнига севиниб сакрардик.

Ва ниҳоят, ҳовлимизга улкан ёниқ бир шар келиб қўнди. Атроф ёришиб кетди. Ана бизнинг юлдуз деб у томон югурдик. Шу пайт аллақердан овоз келди: «У

сизники эмас, у сизга бегона, сиз ўз юлдузингиздан айрилманг».

Анчагача тушим таъбирини ўйлаб ётдим. Қалбим тубидан эса овоз келади: «Ўз юлдузинг сен яшаётган тупроқ, сенинг маҳалланг, сенинг ошёнинг. Улар билан фахрлан».

Болаликдаги таассуротлар тиниқ ва беғубор бўлади. Ёшимиз қанчалик улғаймасин барибир ўша ёрқин таассуротлар завқини соғинамиз, энди бир умр қайтмайдиган ўша йиллар кечинмаларини гўё ширин бир туш мисол эслаб юрамиз.

Ҳарҳолда мен Бўрижардаги ишкомли узумзорларимизни, ички ва ташқи ҳовлимизни, ана шу ҳовлимиздаги кузнинг ғанимат офтобида олтиндек товланган олмаю ноклар, беҳию шафтолиларни яхши эслайман. Ва яна отамнинг менга олиб келган биринчи совғаси – уч ғилдиракли велосипедини ҳам ёдимдан чиқарганим йўқ.

Баҳор эди. Ишкомлар остида лолақизғалдоқлар чамандек очилганди. Тупроқ ва ўт-ўланлар аралаш ғалати ҳид келар, беш-ўн ишкомдан иборат узумзоримиз гўё оламни тутиб кетгандек.

Отам эса ҳар куни қиру далалар оша ишдан қайтар, унинг келиши мен учун байрам эди. Бир кун у ўша погонсиз зобит кийимида, оёғида керза этик, елкасида уч ғилдиракли велосипед билан келди. Ў-ў-ў! Хурсанд бўлиб кетдим. Ахир бундай қимматбаҳо велосипед ҳеч кимда йўқ эди-да.

Кейинчалик отам ишлайдиган жойга – Бешқайрағочга кўчиб келдик. Ёзнинг жазирама иссиғида атроф соясалқин, қатор-қатор қозонлар осилган, анҳор атрофидаги супаларда гурунг авжида. Ана, оппоқ соқоли кўксига тушган Акбар ота чоллар билан суҳбат қуриб ўтирибди. Мирзааҳмад ота, Ислом ота, Болтабой ота... Булар маҳалланинг ҳурматли отахонлари. Турмуш ташвишлари, бозор-ўчар, нарх-наво ҳақида суҳбатлашишади.

Анҳорга ўрнатилган чархпалак ғийқ-ғийқ этиб, челақчаларда чойхона ҳовлисидаги гулбеору райҳон, жам-

билларга сув чиқаради. Гоҳида тош кўчадан от аравами, шалдироқ юк машинасими – ўтиб қолади. Унинг ҳайдовчилари араваю машиналарини дарахт соясига қўйиб, ёғоч супага келиб ўтирадилар. Айниқса, бозор кунлари чойхона гавжум бўлади. Қодир чойхоначи буюришларини кутмай патнисда нон, қанд-қурс, чойнак, пиёла келтириб қўяди.

Шу тариқа супалар кун бўйи бўшамайди. Қолаверса, узоқ- яқиндан келган меҳмонлар бу ерда тунаб ҳам қолишади. Кечалари анҳордаги сувнинг майин-майин шивирлашини эшитишади, кўкдаги сон-саноқсиз юлдузларга тикилишади, ўй суришади.

Дунёнинг ададсиз кенгликларида одамларга куну тун ошиён бундай жойлар кўп, балки бундан ҳам гўзал гўшалар бордир. Лекин оламда Бешқайрағоч битта!

Бешқайрағоч? Бу ном ўзи қаердан пайдо бўлди? Йигирманчи аср 60-йилларининг боши. Колхоз сабзавот, картошка экади. Э, эккани ҳам нима бўларди, колхозчининг боши қарздан чиқмасди. Йил бўйи ишлаб-ишлаб, охирида ёнидан пул тўлашига тўғри келиб қоларди. Негаки, кунда бир қайнаган қозондаги маза-матрасиз овқатдан ичган баъзилар йил-ўн икки ой ишлаб, қарздор бўлгач, уни тўлолмай уй-жойини ҳам ташлаб қочиб кетган.

Ўша йиллари Акбар деган бир отахоннинг номи узоқ-яқинга танилган эди. Гапини салмоқлаб айтадиган, юзида фариштаси бор, ҳазил-мутойибага мойил бу отахон маҳалланинг оқсоқолига айланган эди. Бунинг сабаби шунда эдики, у жўяли фикр-мулоҳазаси, насиҳатлари билан одамлар эътиборини қозонди. Ўзига нисбатан меҳр уйғотди.

Ана шу отахон эрта баҳор кунларининг бирида атрофга маҳалла фаолларини йиғиб маслаҳат солди. «Биродарлар, – деди у, – одамлар колхознинг қозонига кўз тикиб ўтиришади. Шу ерга бир чойхона қурайлик, бу мусофирхона ҳам бўлсин. Бунинг учун аввал жазирама

офтобдан фориг бўлишимиз керак. Қайрағочлар экиб, чойхонани соя-салқин, файзли жойга айлантирайлик. Ахир биздан яхши ном қолсин».

Шундай қилиб, анҳор бўйига 10-15 та қайрағоч экишди. Вақти келиб бу дарахтлар хўб ўсиб яшнади. Йиллар ўтди. Ана шу қайрағочларнинг фақат бештаси адл ва пурвиқор қолди.

Йиллар ойдек, ойлар ҳафтадек ўтиб кетди. Зилзила тошкентликларнинг анча қисмини ўша пайтдаги собиқ «Октябрь» колхози экинзорларига иморат қуришларига сабаб бўлди. Оқибатда қишлоқ ҳудуди шаҳарга ўтди.

Ҳамон кечагидек ёдимда. Чуқуркўприкдан Бешқайрағочга кўчиб келган кезларимиз эди. Атроф бий дала. Чойхона яқинидаги адамлар ишлайдиган икки хонали дўхтирхона тепаликка жойлашган. Тонг отар-отмас одамлар: «Ҳой дўхтир, бугун вақтлироқ чиқинг!» деб кафтларини карнай қилиб уйимиз томон овоз берардилар. Чунки шу тун кимдир бетоб бўлган, иш вақти бошланишини кутишга сабр-қаноати йўқ эди. Ҳар қандай расмиятчиликдан юқори бундай муносабатга отам ўрганиб қолган эдилар. Шунинг учун бир пиёла чой ичмай дала йўли бўйлаб ишга кетар эдилар.

Мен эса болохонага чиқиб олар эдим. Бир чақиримча наридаги катта кўчадан ўтаётган араваю юк машиналарини, ранг-баранг товланиб турган экинзорлар расмини оқ қоғозга туширардим.

Энди Бешқайрағочни Тошкентдек азим шаҳарда билмайдиганлар бўлмаса керак. Мавзе бутунлай гўзаллашиб кетган. Кенг ва равон йўллар, кўплаб хизмат кўрсатиш шахобчалари, мактаб, шифохона. Озод ва обод Ватанимизнинг бир сўлим гўшаси у.

ТАҚДИР

«Опоқинг оғир касал экан. Юр, шифохонага бориб кўриб келамиз». Отам шундай деб мени бошлаб кетдилар. Қалбим зириллаб ўйлайман: «Катта амакимдан, кичик амакимдан айрилдик. Энди... Ҳаёт қанчалик мураккаб. Кимдир бу дунёга келади, кимдир кетади. Чархпалак. Фақат яхши ном қоларкан».

Гўё кечагидек. Касалхонага катта амакимни кўргани бордик. Амаким хасталикларига қарамай, соч-соқоллари қиртишлаб олинган, салобатли. Оқ оралаган қошлари остидан бизга меҳр билан боқиб турибдилар. «Овора бўлибсизлар-да, шунча жойдан келибсизлар. Эртага операция қилишармиш. Бир гаплашиб кўрасанми, Абдумалик?»

Отам амакимга маъюс боқдилар. Хафаликларини сездиргилари келмайди. «Худо хоҳласа тузалиб қоласиз, ҳозир дўхтир билан гаплашаман».

Узун йўлакнинг нариги боши томон юрдилар. Мен эса инсон умри, мазмун-мақсади ҳақида ўйлайман. Одам қанча ҳаёт кечирмасин, барибир ўлим билан яккама-якка келадиган пайти бўларкан. Ана шундай фурсатда киши нималарни ўйлар экан? Айтишадик, кўз олдидан бутун умри бир зумда кино лентасидек ўтади, деб. Тақдирга тан беришдан бўлак чораси қолмайди. Унга ягона бир нарса таскин бериши мумкин: «Ҳарҳолда бекор яшамадим. Яхши амаллар қилдим. Одамлар мени унутишмайди».

Бироздан кейин отам қайтдилар. Негадир хурсанд эдилар. «Э, ака, сизни операция қиладиган профессор ўзимизнинг қатортоллик Сайидхон аканинг ўғли экан-ку. Эсингиздами, урушдан аввал отаси шу ўғлини менга уколга кўп олиб келарди. Тирмизак, жуда нозик чиқди-да, шу ҳам дўхтир бўлармикан, дерди».

Амаким синиқ жилмайди: «Буни қара-я, тақдир-да».

Шундай. Тоғ тоғ билан учрашмайди, одам одам билан учрашаркан. Ўзлари дўхтир бўлганлари учун ҳам

отам амакимни операциядан яхши чиқишларига унчалик ишонмасдилар. Шунинг учун у билан видолашгандек хайрлашдилар.

Афсуски, чиндан ҳам шундай бўлди.

Бунда ҳеч кимни айблаб бўлмасди. Тақдир эди, холос.

Мана шундай хаёллар билан кичик опоқимни кўргани касалхонага етиб келдик. Отам операция қилувчи жарроҳ билан гаплашдилар. «Ҳа, – деди у отамни таниб, – операция қиламиз. Бўлмаса опангиз бир ой ҳам яшамайди».

Отам ҳам у дўхтирни танидилар. Бир пайтлар бирга ишлашган экан. Опоқимнинг касаллик тарихини синчиклаб ўқидилар. Кейин дўхтирга эътироз билдирдилар: «Сизлар бу касалликка фақат тахмин қилибсизлар. Таҳлиллар ошқозондаги яра ёмон ўсма эканлигини етарли асосламаяпти. Келинг, уйига рухсат беринг. Нима бўлганда ҳам – пешонадан».

Дўхтир ноилоҳ кўнди. Отам билан опоқим ётган палатага кирдик. Бечора бурчакдаги темир каравотда ғужанак бўлиб ётарди, бизни кўриб йиғлаб юборди. Уни танимай қолдим. Бир пайтлар кўп ҳусндор бўлган, қопқора қошлари остидаги чаросдек кўзлари ичкарига кириб кетганди.

– Опа, – дедилар отам, – сизни олиб кетамиз.

– Вой, ростданми? – опоқимнинг кўзлари қувончданми, порлаб кетди. – Ахир эртага операция қиламиз, дейишаётганди. Омон чиқмасдим.

Опоқим қувонганидан уввос солиб йиғлади.

Шундай қилиб, уни касалхонадан олиб кетдик. Орадан беш йил, ўн йил, ўн беш йил ўтди. Опоқим ҳамон яшардилар. Ошқозонларидаги ярадан ном-нишон ҳам қолмаган, орадан қанча сувлар оқиб кетганди...

МАНГУЛИК

Эрмат ака бир ой эмас, икки ой эмас, роса икки йилга яқин бетоб ётди. Уни ўғиллари олиб бормаган дўхтиру табиб қолмади. Дастлаб тузалиб кетарман, деди, кейин ошқозонида хавфли ўсма борлигини билиб, кўзига ёш олди. Тақдирига тан берди, шекилли, уни кўргани чиққанларга нолишни ҳам унутиб, «Ҳа, энди пешонамда бори-да», деб қўя қоларди.

Баҳорда Эрмат акага дармон кира бошлади. Ҳовлидаги тоқларни сўриларга тарайдиган, мевали дарахтга шакл берадиган, баъзан кетмон олиб, кўчатлар тагини юмшатадиган бўлди.

У турмушнинг кўп аччиқ-чучугини тотган. Бир пайтлар дала бўлган Бешқайрағочга чайла қуриб кўчиб келган, колхозда монтерлик қилган. Ўзи ғишт қуйиб, ўзи уй қурган. Раҳматли онаси Ҳабиба опоқи бошчилигида топганини йиғиб-териб уйланган. Кеннойимиз Ҳакима опа билан бир-биридан ақлли уч ўғил, икки қиз ўстирган. Болаларимнинг роҳатини кўраман деб оёқ тираб ётиш унга бегона эди.

Назарбекда Тошкент тўқимачилик комбинатининг ёрдамчи хўжалиги бор эди. Эрмат ака Боқиев шу ерда қирларга сув чиқариб, деҳқончилик қиларди. У ҳар куни эрталаб эски «Москвич»ида даласига келар, тол тагидаги чайласида кийим алмаштириб, зовур бўйига, насос олдига тушарди. Бирпасдан кейин моторнинг тариллаган овози эшитиларди.

Деҳқончилик унга касб эмас, яшаш тарзи эди. Демакки, касбни ўзгартириш мумкин-у, лекин деҳқончилик қилмай туролмасди. Шунинг учун маҳаллада бирон тўйми, маъраками бўлса танишларига дарров ўз экинлари қандай ҳосил бергани, аллақайси жойда туппа-тузук ҳосил олинаётган токзорни йўқ қилишгани, умуман, деҳқончилик машаққатлари ҳақида куйиниб гапирарди. Далага эрта кетиб, кеч қайтарди. Шу тариқа умрининг

олтмишдан ошиғини яшади. Ва бир кун тўшакка миҳла-
ниб қолди...

Касалхонадан охирги марта қайтганида ҳол-аҳвол
сўрагани чиқдим. Каравотда осмонга қараб ётганича
бирма-бир ҳаммани сўради. Ажабки, унинг гапларида на
бир янглишиш ва на бир саросима бор эди.

– Районда нима янгиликлар бор? – деди у ҳамон шифт-
дан кўз узмай.

– Тинчлик, ҳосил йиғишяпти, экин экишяпти. Деҳ-
қонни биласиз, тинмайди.

– Ҳа, умр ўзи қисқа. Тинмаган маъқул. Мана, мен
энди... кетаман, шекилли, – кўнгли бузилди унинг.

– Қўйинг, унақа деманг. Ҳали худо хоҳласа тузалиб
кетасиз. Ўша далангизга чиқамиз. Чойхонада ўтирволиб,
гурунглашамиз. Тўрқовоқда беданалар сайрайди, эккан
полизингиз пишиб, тарс-тарс ёрилади...

Эрмат ака «қайдам» деди шикастда овозда.

Бу, у билан охирги кўришишим экан. Ҳафтадан ке-
йин уни сўнги йўлга кузатдик.

Кейинчалик унинг тадбиркорлиги ҳақида ҳам гап
эшитдик. Эрмат ака танига мадор кирган пайт ўғилла-
рини чақириб, ўзини қабристонга олиб боришларини
сўрабди. Тош босган бир жойни кўрсатиб, мени шу ерга
қўясизлар дебди-да, ўша ерни тозалаттириб, атрофига
мевали дарахтлар эктирибди, ўриндиқлар қўйдирибди.

Соғаймаслигига кўзи етгач, эрта баҳорда ҳовлида
ўригу хурмо, олмаю анорнинг энг яхши кўчатларини
етиштирибди. Ётиғлиқ одам бирон жойга боролмаса,
қандай қилиб бу ишларни қилдийкин? Беморни кўргани
келганлар, албатта, ҳўл меванинг энг яхшиларини кел-
тиришади. Уларнинг уруғи кўчат етиштириш учун етар-
ли эди. Навбатдаги йилда Эрмат ака ўғил-қизларига мен-
дан эсдалик бўлсин, деб шу кўчатлардан берди. Бу кўчат-
лар ҳозирда авлодларга ота-боболар хотирасини эсла-
тиб турса ажаб эмас.

ЁДГОРЛИК

Чилонзорда тўрт қаватли ғиштли уйлардан бирини қурадик. Э, бу иш эмас, байрам эди-да!

Эрталаб гоҳ усти ёпиқ, гоҳ очиқ юк машинаси биз – ўн чоғли одамни Бешқайрағочдан ишга йиғиб кетарди. Қурилишга боргунча салом-аликдан бошланган гап ҳазилу аския, ҳамдардлигу қувончга айланиб кетарди. Машинанинг кўтариб ташлашию қарши томондан гувиллаб эсаётган шамол ҳам суҳбатга халақит беролмасди. Қани энди йўл тугамаса, дердик. Гапимиз йўлдан ҳам узун эди-да.

Ниҳоят, манзилга етардик. Аввал ҳайдовчи ёнидаги эшик очилиб, тапиллаб ёпиларди. Кабинадан тушган Раҳим ака – бизнинг бригадир.

Тушарди-ю, индамай кийим алмаштириш хонасига кетарди. Бирпасдан сўнг у эғнида коржомо, қўлида қўлқоп билан қурилиш майдонида пайдо бўларди.

– Қани, ҳов, йигитлар! – бақирарди у биз томон. – Намунча болали хотинларга ўхшаб имиллайсанлар. Тез-тез бўлларинг!

Биз эса эски вагон томон чопамиз. Совуқдан қалтираб, кийим алмаштириб, аскарлардек саф тортамиз.

Нафасимизни ичимизга ютиб турамиз. Негаки, энди иш тақсимлаш бўлади-да.

Раҳим ака одатдагидек қовоқ уйган, «чарсиллаб» турибди. Гапини диққат билан эшитиш керак.

– Қани, Туроб, сен бино бурчагини тер. Сен, Зокир, бугун ўртадан теришни бошлайсан. Қоровой, кеча нега ерда аралашма қолди? Тарашадек қотибди-ку! Қани, бугун ўзинг бир лом билан кўчиргин-чи. Ҳа, янгиси келгунча. Туроб, бу Эркин ғишт теришни ўрганиб қолдимми? Ҳа, тузук. Лекин билиб қўй, чиройли ишлай олмаса, нақ носқовоғингни уриб синдираман. Хўш, яна ким қолди?

У шундай деб ҳаммага ўзига яраша иш берарди. Кўп ҳам ўтмасдан ҳамма ўз вазифасини бажаришга киришар-

ди. Болғачаларнинг ғиштга «тиқ-тиқ» тегаётгани, гоҳо ҳазилу аския эшитиларди. Орада кўтарма краннинг ғий-қиллаб юришию узун «қўллари»ни шағиллаб кўтариб, тушиши тинмасди. Тушликкача анча-мунча иш қилиб қўйилар, тикланган девору ўрнатилган ром-эшикни кўриб, кўнглимиз яйраб кетарди. Ахир, бу бизнинг иш эди-да!

– Абед, – бақирарди ниҳоят Шура хола уй-вагон ёнида чўмичини ушлаганича. – Қани, ҳа, болалар, абед гатоп!

Биз эса ишдан бош кўтармасдик. Бир томони ишга қизиққанамиз бўлса, бошқа томони, гапнинг очиги, то Раҳим ака айтмагунича ўзимизча ошхона томон боришга ҳайиқардик. Негаки, у асосий иш тушликкача бўлади, дерди нуқул. Ва ҳар биримизга баҳо берганида, аввало, шу давргача бўлган иш унумимизни ҳисобга оларди. Ҳаммамизга тушликка рухсат бергач, ўзи қурилиш майдонини бир айланиб чиқар, шундан кейингина кўнгли жойига тушиб, овқатланишга келарди.

Катта қозондан сузилган шўрвани тезгина ичиб бўлардик. Сўнг қалдирғочлардек тизилишиб, қўлбола стол атрофида доминоми, шашками ўйнардик. Бригадиримиз Раҳим ака одатдагидек камгап, хаёлчан эди. Биз нима ҳақда ўйлаётганини билмасдик. Тиззаларига тирсакларини тираб, иякларини ушлаганча жимгина ўтирарди. Бригадиримиз балки урушда бошидан кечирган фожиано даҳшатларними, ёки бўлмаса оиласидаги фарзандлари ҳақидами ёки бугун келтирилмай қолган ғишт тўғрисидами ўйлаётгандир. Тағин ким биледи, дейсиз?!

У ичмасдиям, чекмасдиям. Юзлари қип-қизил эди. Гавдаси ва кўринишига қараб отдек бўлса керак дейишлари мумкин. Бироқ, қон босими бўлиб, баъзан қайси биримизга қаттиқ танбеҳ берганда, ғишт ёки аралашма вақтида келмай, иш орқага сурилиб кетганида баттар қизариб кетар, сўнг «уф» тортиб бир чеккага ўтириб қоладди. Биздек кечагина мактабни битирган, ҳали бирон ҳунару касби йўқ ғалчалар билан ишлаш унга осон эмасди.

Ниҳоят, тушлик тугарди. Бирин-кетин иш жойимизни эгаллардик.

Мазкур сатрларни ўқиётган одам, хўш, бошқаларни-ку нима иш қилишини айтдинг, ўзинг-чи, нима иш билан машғул эдинг, деб сўраши мумкин.

Бўлмаса айтай: ғишт терувчи Туроб акага ёрдамчи ишчи эдим. Вазифам у кишининг «кўтараётган» девори устига белкуракда аралашма ташлаш, қўлига ғишт тут-қазииш, агар керак бўлиб қолса, аралашмани ёйиб чиқиш эди. Шундай ҳам бўлардики, Туроб ака баъзан «эриб» кетарди-да, ҳавозага суянганича носқовоқни тиззаларига уриб-уриб, оғзига бир отим ташларди, кейин менга қараб, қани, яримта, чоракта ғишларни девор ўртасига бос, дерди мағрурона. Бу жуда зўр топшириқ эди-да! Синган, майдаланган ғишт бўлақларини ҳафсала билан аралашма устига терардим. «Менга ишонч билдирипти, ғишт терувчи бўлиб қолибман-да!», деб ўйлардим. Ахир шогирдлик қаерда-ю, усталик қаерда? Шунга яраша ҳурмат ва иззат ҳам бўларди-да. Раҳим ака қовоқ уйганча «Ҳа, балли, тойча энди от бўлдим-а», дерди бунақа пайтларда. Буёғини айтсангиз, кечаги ўспириннинг бугун ҳунарли бўлиши унга маънавий мадад ҳам эди. Қолаверса, бригада аъзоларининг деярли ҳаммаси Бешқайрағочдан. Бирини қош бўлса, бири – кўз. Ота-онамиз Раҳим акага «Боламнинг гўшти сизники, суяги бизники» қабалида топширишган.

Орадан кўп йиллар ўтди. Биз қурган биноларда ҳамон унинг сиймоси кўринаётгандек, овози эшитилаётгандек. У яшаган кўчадан бригадиримиз одатдагидек эрталаб ишга чиқиб келаётгандек.

Инсондан нима қолади? Ўстирган фарзанди, эккан дарахти, қурган иморати. Раҳим ака Бўроновдан ана шуларнинг ҳаммаси– яхшилик дарахтлари ёдгорлик бўлиб қолди.

1993 йил

ЁВВОЙИ БОҒ

Бу сарлавҳа менга жудаям ёқиб қолди. Шунинг учун уни чиройли ҳарфлар билан битаётиб, шохлари айқаш-уйқаш ёввойи олмаю бандлари сертикан, қип-қизил наъматак, эгри-бугри толу гўштидан кўра данаги катта ўриккача кўзимга кўриниб кетди. Тавба, ҳатто сим-сим ёғаётган ёмғирнинг ҳам бошқача – чучмал таъмини туйгандек бўлдим. Ажабки, қаҳрамоним ҳам шу боғга мос, яъни хулқ-атворию ўзини тутиши одатдаги одамлардан бўлакчадек туюларди. Хулласки, мен виқорли, бағрикенг ва покиза ёввойи боғни ҳам, ўша битмоқчи бўлган қаҳрамонимни ҳам шундоққина кўриб турардим. Бироқ, уларнинг баъзиларимизга аллақачон нотабий бўлиб туюлган томонларини қандай тасвирлашим керак?

...Бир куни коммунал хўжалик мудирини шаҳарлик ҳунармандларнинг қутқусига учдими ёки кўзига ёмон кўриндими, ёз бўйи нақ ўнта дарахтнинг соясини берадиган азим чинорни кестириб қўйди. Бизнинг қаҳрамон эртасигаёқ мудирга рўпара келди. Дедики, ким сизга бундай ҳуқуқ берди, рухсатномангиз борми?

Мудир на кулишини, на куйишини билади. Керза этик кийволиб, алмойи-алжойи гапларни айтиб юрадиган аллақайси одам унга ақл ўргатмоқчи, бунинг устига кимсан мудирга. Хоҳласа экади, хоҳласа кесади, бу унинг иши. Тўғрироғи, унга буюрилган иш.

Ким ҳақ, ким ноҳақлиги тўғрисида боғбонимиз кўпам тортишмади, бунинг сабаби кейин маълум бўлди. Қишлоқда «мудирни судга берганмиш», деган миш-миш тарқалди.

Бир куни қайси хусусиятини ёзсам экан, деб уни гапга солмоқчи бўлиб ахтардим. У эса қаерда денг – икки томонидан кунига минглаб машиналар физ-физ ўтадиган марказий кўча ўртасида дала-боғ йиғма стулида оёқларини чалиштирганча, стул суянчиғига илинган термосдан пиёлага чой қуйиб, ҳўплаб ўтирарди. Савлатли машиналарда ўтаётган туманнинг катталарига, кичикларига-

ям, ҳатто ажабланиб қараётган нотанишларгаям бепи-санд. Бундай бепарволик ўзигаям ёқади, шекилли, боши-ни баланд кўтариб, атрофга мағрур назар ташлаб қўяди. Ахир у мағрурланса арзийди-да. Бугун ҳам анча иш қилиб қўйди: баҳорда эккан дарахтларининг тагини юмшатди, суғорди, наъматакка уланган атиргулларнинг ёввойи шохчаларини қирқди. Шундай бўлгач, кўчма «чайхона»-сида у ҳузурланмай, ким ҳузурлансин!

Буни қарангки, унча-мунча одам дарахт кўкартиролмаган тошлоқ ерларда унинг ниҳоллари бўй чўзар, ҳосил берарди. «Оҳ-оҳ, – дейди у ўтган-кетганларга, – бу юр-тнинг тупроғи олтин. Тошда ҳам гунча гул очади. Кўчат экиш роҳат».

Гоҳида боғ стулию термоси, иш қуроллари кунлаб кўчада қолиб кетади. Уни билганлар, ҳа, боғбон амаки шу ерда ишлаётган экан-да, деб қўяди. На бирон мутта-ҳам ўғирлашга ва на бирон ҳазилкаш беркитиб қўйишга жазм этолади.

Хуллас, у ҳақдаги антиқа гаплардан баттар ажаблардим.

Эмишки, бир куни қулупнайчи леҳқонлар билан баҳс-лашиб қолибди. Баҳснинг шарти шу бўлибдики, қаҳра-монимиз қулупнайзор ёнида поезд тўхтатиб, ҳосилни унда олиб кетармиш. Тўғри, худди шу ердан шаҳар чеккасига қатнайдиغان поезд ўтарди. Ҳа, ўтарди, лекин бекат йўқ эди. Ҳамма гап шунда-да! У поезд машинистини қандай кўндирган ёки сеҳрлаган – ҳар ҳолда одамларни ҳай-ратда қолдириб, сўзининг устидан чиқибди.

Шундай қилиб, у менга бу гапларни ўта жиддий ва ҳеч бир эҳтиросга берилмай сўзлаб берди ва мен эса бу ҳангомаларни бошқалардан эшитганим учун ҳам, ростдан-да, шундай бўлса керак, деб ишониб борардим.

Ўзининг ажабтовур табиати одамларнинг эътибори-ни тортаётганини у сира билмасди. Ёки парво қилмасди. Қолаверса, биз учун ғалати туюлган эгасиз ерларга бе-миннат, текин, ёинки ҳисобчилар айтмоқчи «ўз ҳисоби-

дан» боғ-роғлар қилиш ва улардан заррача манфаат кўришга интилмаслик, нафақат интилмаслик, ҳатто ўйламаслик ҳам одамларнинг унга нисбатан айрича қарашларига сабаб бўларди.

Кези келганда битилажак ҳикоямга яна бир персонажни киритгим келиб қолди. Бошида қаламга олган коммунал хўжалик бўлимининг қоровул йигити бор эди. Вазифаси паст-қамгина бетон бинони кўриқлаш. Бизнинг идорамиз ҳам худди шу бино ёнгинасида бўлгани учун бир куни ҳашарлашиб атрофига 10-15 туп терак кўчатларини эдик. 3-4 кун ўтгач, бундоқ қарасак, кўчатлардан ном-нишон йўқ! Кимга арзимизни айтамиз, албатта, қоровулга-да.

У эса қотиб-қотиб кулади: «Ҳой инсонлар, ишни кўпайтириб нима қиласизлар, ахир эртага тераклар бўй чўзса, бизнинг ҳам ишимиз кўпаяди. Тўкилган барглари супиришимиз керак».

Бу гаплардан кулишни ҳам, куйинишни ҳам билмайди киши.

Хаёлимга негадир бот-бот ёввойи боғ манзараси келаверади. Айтгандай, бу боғни қаерда кўрган эдим? Ҳа, ёдимга тушди, тоғда!

Ёзнинг қайноқ кунларидан бирида ўт-ўланлар чирмашиб ётган сўқмоқлардан кўтарилиб борардик. Қанчалик юқорилаганимиз сайин шунчалик ҳайратимиз ошарди. Атроф гўзал ва пурвиқор эди. Аслида бу сўзлар тоғ манзараларини тасвирлашга камлик қилади. Зарур ибораларни топиш мендай оддий қаламкашга анчайин қийин. Бўлмаса бундай манзараларни кўп кўрганман: тоғнинг яланглигига чиқсангиз рўпарангизда манаман деб мағрур яна бир ўркач туради. Одам табиати шунақа, яна юксакликни қўмсайди. Бизда ҳам шундай бўлди. Кел, шунисигаям чиқа қолайлик дедик ва йўл-йўлакай елим халталаримизга исириқ, дўлана, наъматак кабиларни териб олдик. Ёз бўйи шу ерда ҳордиқ чиқараётган дўхтир ҳамроҳимиз эса аллақандай ўт-ўланларни юлиб олар, биз эшитган-эшитмаган номларни айтар ва муҳими бу гиёҳ-

лар қайси хасталикка давою қандай ишлатишни майда-лаб тушунтириб борарди.

Дафъатан ялангликда бодомзорга дуч келиб қолдик. Тўғрироғи, бодомзору мен ҳозиргача кўрмаган бутазор, сал нарида олмазор, аллақандай дарахтларга чирмашиб ётган печаксимон ўсимликлар, одамни сархуш қилувчи ёқимли ҳид ва қаердандир, эҳтимол, бундан ҳам юқоридан, тоғли чўққидан оқиб келаётган жилға ҳаммамизни сеҳрлади-қўйди. Ажаб, бундай ёввойи боғ қандай пайдо бўлди экан? Шунчалик баландда, тоғу тошлар орасида?! Ўз саволимга ўзим жавоб топгандайман: табиатга тасанно! Биз ҳам унинг бир бўлаги. Юксаклик, беғуборлик, бағрикенгликни йўқотмай яшамоқ керак.

Бесабр болалардек бодом дарахтларига тирмашдик. Қайси биримизнингдир бўйимиз етиб, ҳосилни териб, чўнтакка урдик. Бошқамиз пастдан туриб тошми, аллақаердан топиб келган калтак биланми, мевасини уриб туширдик. Яна бошқамиз шохларини бехосдан синдириб олдик. «Намунча аччиқ, – дедик биримиз афтимизни бужмайтириб, – шунга овора бўлиб юрибмиз». Дўхтиримиз ақл ўргатади: «Шу аччиғи даво-да, аслида кўп дорилар тоғ ўт-ўланларидан тайёрланади. Шифобахш ўсимликларни табиатнинг ўзи яратиб қўйибди».

Майда-майда кўримсиз, лекин сал қизарган тоғ олмасидан татидик. Анчадан бери биз туймаган аллақандай ширин маза берарди у. Дўхтиримиз яна гапиради: «Экологик тоза, ниҳоятда шифобахш».

Мен эса бу ўт-ўланлар табиат ҳосиласи бўлса, шунча баландликка бодомларни ким эккан, деб ўйлайман. Бунинг устига пишиб етилган ширин мевасига ҳеч ким тегмаган. Юрагим туб-тубидан жавоб келади: уни табиатнинг бир бўлаги сен каби инсон эккан, меваси бир ўзи учун эмас, йўловчилар, ҳамма учун. Шундай юрт билан, шундай одамлар билан фахрлан!

Тўсатдан момақалди роқ гумбурлади. Тоғлар қўрқинчли акс-садо берди. Бу овоз кучидан аллақаердадир хар-

санг тошлар думалаб кетди, шекилли, бўғиқ ҳайқириқ анчагача элас-элас қулоққа чалиниб турди.

Шаррос ёмғир қуйди. Ўзимизни буталар орасига олдик, лекин барибир шалаббо бўлдик. Кейин бирпасда қўл узатса етгудек қора булутлар қаёққадир ғойиб бўлди. Атроф ёришиб, бахмалдек товланди. Кўйлақларимизни ечиб қарадик, заррача губор йўқ. Демак, бутазорлар ҳам чиннидек, тоза, покиза.

Эҳ, бу юксаклик, мусаффолик!

Шамоллаб қолсак керак деб ўйлагандик. Қаёқда! Она сутига тўйган чақалоқдек бардам ва тетик эдик.

* * *

Хотираларимни ёзаётиб, шу ерга келганда илкис деразам ортидан «чиқ-чиқ» этган овозни эшитдим. Хаёлим бўлиниб, эринганча ўгирилдим. Ё, тавба, тушимми, ўнгимми? Ҳикоямнинг бўлажак қаҳрамони, аллақачон қуёшда қорайиб улгурган ўша киши ток қайчи билан ўтган кузда эккан анор кўчатларига шакл берарди.

Аллақандай куч мени ташқарига ундади: «Эшигинг тагида бегона ишласа-ю, сен мук тушиб ўтирасанми. Тур, унга ёрдам бер!»

Белим қақшаб, ўрнимдан қўзғалдим. Кўчага чиқдим. Сезмабман: анҳорга бўтана сув келибди. Ҳаво ёқимли, ўригу бодомларнинг гули аралаш муаттар иси, гўё жаннат иси келарди.

Боғбон ёнига бордим. Ток қайчисини қўлидан олиб қарашмоққа чоғландим. Қизиқ, у ниятимни қаердан билди, ишидан кўз узмай гап бошлаб қолди: «Балли, болам! Ният қилганингнинг ўзи катта гап. Ростдан ҳам яхшилар кўп. Худо хоҳласа, ҳадемай анорзор бўлади. Болачақа ейди. Одамдан шу қолади-да».

Кўзимга кеч кузда қуёш нурида шуълаланиб оқаётган анҳордаги катта-катта қизғиш анорлар кўринди ва ўйладим: табиийликда юксаклик, эзгулик бор экан, бундай боғлар ҳам кўпаяверади.

Энди чизгиларимни мухтасар қилсам бўлар. Уни ким қандай тушунди, ўзига ҳавола. Мен эса шундай гапни айтмоқчийдим: бу ғанимат дунёда аслимизни унутмай, мағрур ва покиза, эзгуликка йўғрилиб яшамоқ керак. Бунни қандай ифодаламоқчи эканлигимни Сиз билан фикрлашдим, холос.

Ҳикояни эса насиб этса ёзарман.

2005 йил

Муаллифдан

Азиз ўқувчим!

Авалло ушбу китобни қўлингизга олиб, варақлаб кўргангиз учун Сизга катта раҳмат!

Биламизки, ёши улғаяётган ҳар бир инсон учун ортга бир назар ташлаб, ўтган умридан қай бир маънода сабоқ олиши фойдадан ҳоли бўлмайди. Шундай мулоҳаза огушида ёзганларимни тартибга келтирдим ва уларни истихола билан «Сайланма» деб изоҳладим. Бу, балки кимларгадир нокамтарликдек туюлар, лекин анча йиллар давомида озми-кўпми қалам тебратаётган ижодкор учун шундай ҳаваснинг ўзиёқ яхши бир ният эканлигини тушунишингизни истардим.

Табиийки, шиддат билан ўзгараётган давримизда китобхонни қизиқтириш осон эмас. Шу билан бирга ҳар қандай битикка холис баҳони ҳеч шубҳасиз, олий ҳакам – вақт қўйиши ҳам бор гап. Бироқ бу шафқатсиз синовдан қўрқиб, турли даврлар одамлари қалб тебранишлари, воқеа-ҳодисаларини кўрсатишга уринган бир қаламкашнинг ўз ёзганларини сарҳисоб қилмаслигини ҳам унчалик тўғри деб бўлмаса керак.

Ва яна андишали бир фикр. Китобим турлича баҳоланиши ҳам табиий. Лекин нима бўлганда ҳам бу тўплам одамларни эзгуликка, мустақил юртимизни севиш, ардоқлаш, қадрлашга чорлашига баҳоли қудрат ҳисса бўлиб қўшилса шунинг ўзи катта бахтдир.

МУНДАРИЖА

ҲИКОЯЛАР

Ер фарзанди	3
Совға	8
Журъат	16
Тошошабинсиз дунё	21
Кўзгу	30
Васият («Қадимда бўлган эди» туркумидан)	37
Мовий кўзли бувижон	43
Қорбобо чол ва қорқиз кампир	51
Дард	54
Манфаат	60
Маҳаллий аҳамиятдаги воқеа	65
Овоз	68
Даврон хурсанд бўлди	74
Бедаво	88
Кўнгил	97
Орзу-ҳавас	102
Кўринмас одам	107
Қирқ йиллик гурунг	114

ЖАЖЖИ ҲИКОЯЛАР

Бинафша ҳиди	118
Эсдалик	122
Богбон	122
Ирода	124
Ишонч	124
Кенглик	125
Садоқат	126
Дийдор	128
Туғилган кун	129
Сурат	130
Ҳаёт	131

ЭССЕЛАР

Бешқайрағочликлар

Оппоҳ орзулар	133
Тақдир	137
Мангулик	139
Ёдгорлик	141
Ёввойи бог	144

Адабий-бадiiй нашр

АБДУСАТТОР ҲОТАМОВ

ЯХШИЛИК ДАРАХТИ

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Тех.муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Мусаҳҳиҳ
Илҳом ҚОСИМОВ

Компьютерда саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босишга 30.06.2009 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.
Босма тобоғи 4,75. Шартли босма тобоғи 7,98.
Гарнитура “LexTimes Cyr+Uzb”. Офсет қоғоз.
Адади 500 нусха. Буюртма № 159.
Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожсаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru